

pólusok

folyóirat

2022. III. évfolyam, 2. szám

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
ISSN 2732-1851

PÓLUSOK FOLYÓIRAT

HU ISSN 2732-1851

DOI 10.15170/PSK

A Pólusok folyóirat célja a politikatudomány, valamint a nemzetközi tanulmányok területén elért tudományos eredmények közzétevése, az érintett diszciplínákhoz köthető szakmai fórumok gazdagítása. A folyóirat évente két alkalommal (tél/tavaszi–nyári/őszi) jelenik meg, online lapszámok formájában.

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Kákai László, tanszékvezető egyetemi tanár, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, Pécsi Tudományegyetem

A szerkesztőség tagjai:

Dr. habil. Bretter Zoltán, egyetemi docens
Dr. Deák Máté, egyetemi adjunktus
Dr. habil. Glied Viktor, egyetemi docens
Dr. Hamerli Petra, egyetemi adjunktus
Dr. Kacziba Péter, egyetemi adjunktus
Dr. Pánovics Attila, egyetemi adjunktus
Dr. habil. Schmidt Andrea, egyetemi docens
Dr. habil. Szabó Gábor, egyetemi docens †
Dr. Szappanyos Melinda, egyetemi adjunktus
Prof. Dr. Tarrósy István, egyetemi tanár
Dr. habil. Vadál Ildikó, egyetemi docens
Dr. habil. Vörös Zoltán, egyetemi adjunktus

A Tudományos Tanácsadó Testület elnöke:

Pálné Dr. Kovács Ilona, akadémikus, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, kutatóprofesszor, MTA KRTK RKI

A Tudományos Tanácsadó Testület tagjai:

Prof. Dr. Bayer József, akadémikus, az MTA rendes tagja, professor emeritus, MTA TK PTI
Dr. habil. Csicsmann László, habilitált egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem
Prof. Dr. Hajdú Zoltán, tudományos tanácsadó, MTA KRTK RKI
Dr. habil. Kaiser Ferenc, habilitált egyetemi docens, Nemzeti Közszerződési Egyetem
Dr. habil. Kalmár Zoltán, habilitált egyetemi docens, Pannon Egyetem
Prof. Dr. Szabó Márton, professzor emeritus, MTA TK PTI
Prof. Dr. Szenes Zoltán, egyetemi tanár, Nemzeti Közszerződési Egyetem
Dr. habil. Vasa László, vezető kutató, Külügyi és Közgazdasági Intézet

KIADÓ:

PTE BTK Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék; Pólusok Társadalomtudományi Egyesület H-7624 Pécs, Ifjúság útja 6/d.

Elérhetőség:

<https://journals.lib.pte.hu/index.php/polusok>, polusok@pte.hu

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - No Derivatives 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

A kiadvány a NEAG-KP-1-2022/1-000489 sz. projekt keretében jelent meg.

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK ROVAT

- Van-e szerkezeti trendje a magyar nonprofit szektor fejlődésének?**
Kákai László.....4-31
- A bevonás új lehetőségei a 21. században: Az influencerek**
Glied Viktor.....32-57
- Egy régi jelenség új köntösben? – az epizodikus önkéntesség szakirodalmi bemutatása és hazai példái**
Bartal Anna Mária.....58-83
- Innovatív társadalmi részvételi módszerek és gyakorlatok Európában és Magyarországon**
Madarász Csaba – Nizák Péter.....84-112
- Regionális civil jelenlét és civil centrum-periféria lejtő a nagymintás ifjúságkutatások alapján**
Kerpel-Fronius Balázs – Nagy Ádám.....113-137

RECENZIO ROVAT

- Spanyolviasz új köntösben – a geohistoria elmélete és gyakorlata**
Kiss Márton.....138-143
- Nemzetpolitikai térkép 2020-ban**
Kadlicskó Gréta.....144-150

KÁKAI LÁSZLÓ¹

VAN-E SZERKEZETI TRENDJE A MAGYAR NONPROFIT SZEKTOR FEJLŐDÉSÉNEK?

ABSZTRAKT

A nonprofit szervezetekkel foglalkozó kutatók konszenzusra jutottak abban a kérdésben, hogy az egyes országok civil szektorait távolról sem ugyanazok a hatások alakították, hanem minden ország más „mintázatot” alakított ki magának a kulturális, történelmi, politikai és gazdasági viszonyok, illetve tradíciók különböző kombinációinak hatására. Tanulmányom Magyarország példáján keresztül mutatja be ennek a folyamatnak a rendszerváltástól napjainkig tartó mozgását. Vajon a rendszerváltáskor megmutatkozó szerkezet mára milyen módon változott, és ami kialakult az mennyiben illeszkedik az európai rendszerekhez?

Kulcsszavak: *civil társadalom, nonprofit szervezetek, Magyarország*

Bevezetés és rendszerkeretek

A világ minden fejlett, demokratikus országában a civil szervezetek a demokratikus politikai berendezkedés nélkülözhetetlen alkotóelemei, a társadalom és a politikai intézmények közötti kapcsolat fontos közvetítő szereplői. A civil szervezetek hangsúlyozzák, hogy a szervezeteket a polgárok hozzák létre, mint önszerveződésük eszközét, emiatt függetlennek és autonómnak kell lenniük a kormánytól (Cohen és Arato, 1994; Walzer, 1992; Dahrendorf, 1994).

Különböző elméleti nézőpontok és megközelítések kiemelik szerepüket, és a civil szervezeteket a demokrácia megfelelő működésének (és minőségének) kulcselemeként kezelik, amik végsősoron támogatják az államot alapvető funkcióinak ellátásában (Diamond, 1994; Putnam, 1994; Putnam, 2000).

A nonprofit szervezetek nemzetenként eltérő módon beágyazottak a társadalmi és gazdasági struktúrákba, ezáltal az állam és a civil szektor kapcsolatának számos

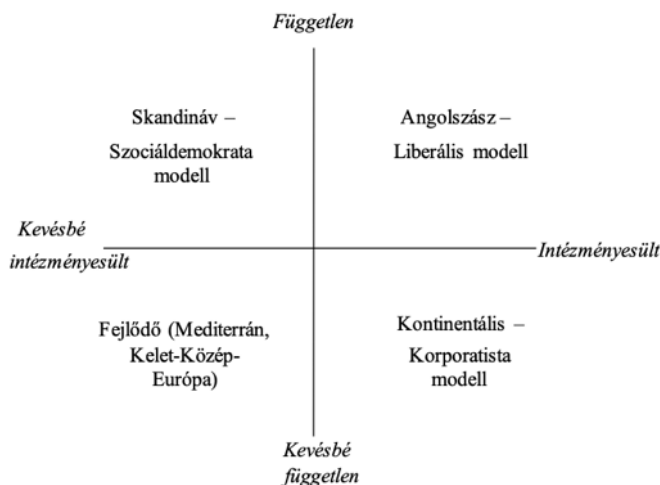
¹ Intézetigazgató és tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék

ORCID 0000-0002-0380-4309

DOI: 10.15170/PSK.2022.03.02.01

típusa és formája alakult ki. A nemzetközi összehasonlító kutatások arra jutottak, hogy a nonprofit szektor távolról sem egységes, minden országban más formát ölt a kulturális, történelmi, politikai és gazdasági viszonyok függvényében (Salamon – Anheier, 1999: 34). A társadalmi gyökerek (*social origin theory*) különbözőségére alapozott tipológia nagyon hasznosnak bizonyult a nonprofit szektorok (önkéntesség, az adományozás és a szektorméret) országok közötti különbségek bemutatásában (Mayer et al., 2017: 14). Az alkalmazott indikátorok, melyet az egyes országok civil szektorainak elkülönítéséhez használtak lényegében a civil foglalkoztatottak arányára és az állami jóléti kiadások szintjére épültek. Mindezek alapján Lester Salamon és Helmut Anheier elsősorban az európai nonprofit szervezetekre és nonprofit szabályozásokra vonatkozó vizsgálatokra tekintettel egy függetlenség-intézményesültség mátrixban² helyezte el a különböző európai nonprofit szervezeteket (Bullain, 2005: 14-20). Ezen vizsgálatok alapján az egyes országokat liberális, szociáldemokrata, korporatív és fejlődő rendszerek valamelyikébe sorolták (1. ábra).

1. ábra: A harmadik szektor európai modelljei a függetlenség-intézményesültség alapján

Forrás: Salamon – Anheier, 1999: 34; Bullain, 2005: 18.

² A módszer lényegében egy kétdimenziós rendszer, melyben a *függetlenség tengelyen* való elhelyezés az mutatja meg, hogy mennyire jellemző a függetlenség politikai, szakmai és anyagi értelemben, valamint mennyire biztosított a szervezetek autonómiája, illetve mennyire diverzifikált a szervezetek bevételi szerkezete. Az *intézményesültség tengelyen* való elhelyezés pedig függ az adott szektor méretétől, bevételeinek nagyságától, foglalkoztatottjainak számától, arányaitól, a szervezetek professzionalizációjától, illetve attól, hogy mennyire képes a szektor állami-jóléti funkciókat ellátni.

Az egyes modellek markáns jellemzőkkel rendelkeznek, melyek hatással vannak a jogi, pénzügyi, szolgáltatói és társadalmi funkciókra is. Természetesen az egyes modellek nagyban támaszkodnak az adott ország demokratikus „génjeire” is.³

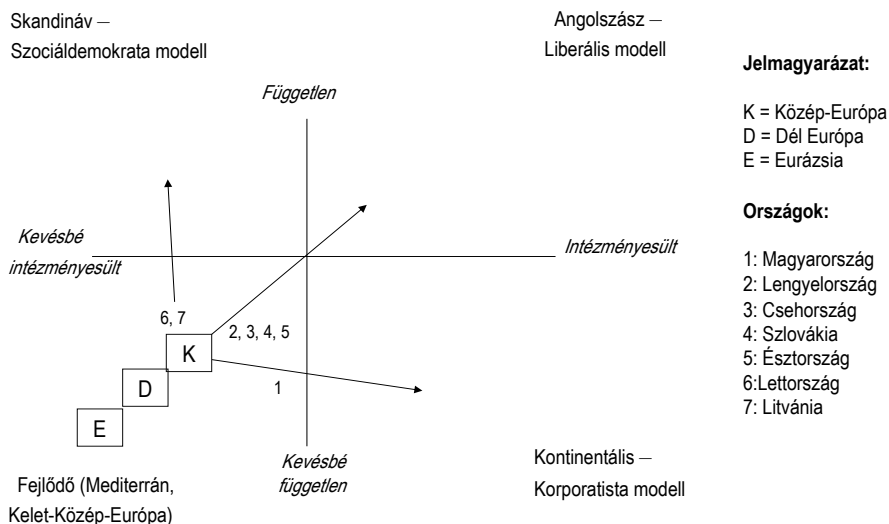
Az elemzési keretek „megrajzolásakor” talán a fejlődő rendszerek csoportja tűnt igazából érdekesnek, hiszen lényegében ez egy „*reziduális*” kategória, amely egymástól nagyon különböző országokat terelt egy csoportba (Salamon–Sokolowski–Anheier, 2000). Így Közép-Kelet-Európa országai és a szegényebb/etatista országok együtt kerültek be a fejlődő modell államai közé. Ugyanakkor, ha a határvonalat nem földrajzilag húzzuk meg, hanem a volt posztszocialista országokat, mint egy összevont kategóriát vizsgáljuk, akkor egy jóval finomabb elhatárolást tehetünk (2. ábra). Ugyanis a posztszocialista országok politikai (hatalmi viszonyok), gazdasági és társadalmi helyzetük (pl. társadalmi osztályok és intézmények), tradícióik miatt jelentős mértékben különböznek egymástól (Rueschemeyer et al., 1992: 5).

Ennek a régióknak az egyik legfontosabb történelmi hagyatéka, hogy a kommunista időszakban – egy rövid periódustól eltekintve – a civil társadalmat lényegében szétzúzták. 1956-ot követően csupán Magyarországon és Lengyelországban, valamint az egykori Jugoszláviában engedtek korlátozott pluralizmust⁴ az egyetemeken, a művészet és a kultúra területén (Kákai, 2009: 38). Azóta Közép- és Kelet-Európa országainak civil szektora jelentős fejlődésen ment keresztül, mind méret, bevétel és nemzetgazdasági súly is jelentősen módosult (Kákai, 2019: 39).

³ A meghatározás Hszü Csen-Kang-tól származik, aki a fogalom alatt a magántulajdon jogbiztonságát és a hatalom megosztását érti, pontosabban ennek történelmi alakulását és a társadalom részéről elismert tiszteletét. „Institutional Genes: Comparative Analysis of Origins of China’s címen elhangzott a 2019. május 21-én a Corvinus egyetemen.

⁴ Ez alatt értve azt, hogy korlátozottan, de lehetőség volt a valami fajta „önszerveződés” létrehozására és működtetésére, ami által azt a látszatot kelthette a hatalmi rendszer, hogy van lehetőség az „alternatív” közösségi élet gyakorlására, vélemények cseréjére.

2. ábra: A posztoszocialista országok helye a függetlenség-intézményesültség mátrixon

Forrás: Kákai, 2019: 38.

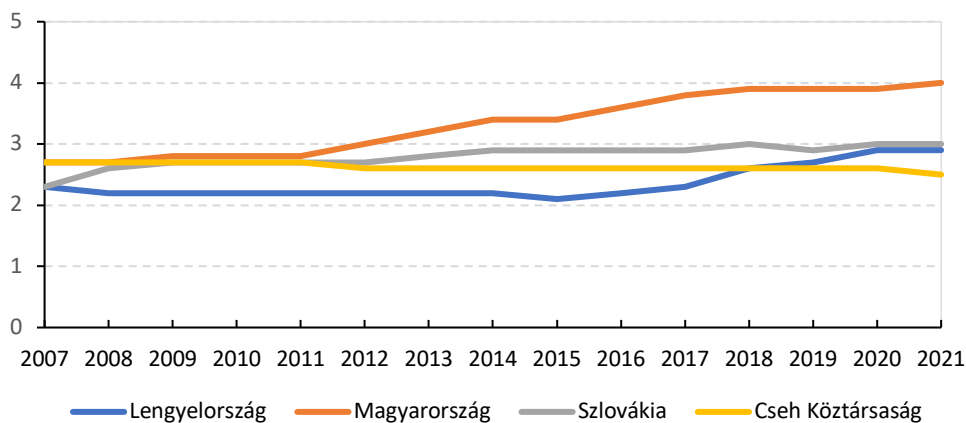
Mint azt fentebb jeleztem nehéz minden országot összehasonlítani, de látható, hogy azokban az országokban, ahol hasonló történelmi és a korábbi rendszerrel kapcsolatos tapasztalatok mutathatók ki, azokban a civil szervezetekkel kapcsolatos állam/uralkodó párti politikában hasonló változások figyelhetők meg.

A társadalmi gyökerek elmélettel szemben a civil szervezetek fejlődését más megközelítésben méri és osztályozza az Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Ügynöksége (USAID), mely 2021-ben jelentette meg huszonötödik kiadványát. Az ügynökség által használt index a régió 24 országának civil szervezeteinek helyzetét mutatja be az észak-baltiaktól a Dél-Kaukázusig, a nyugati visegrádi országoktól Oroszországig. A közép- és kelet-európai, valamint eurázsiai civil szervezetek fenntarthatósági indexe (CSOSI) a 2021-ben készített adatgyűjtés során a régió huszonhárom ország civilszervezeti szektorának helyzetéről számol be.

Az ügynökség a civil társadalom fenntarthatóságának hét kulcsfontosságú összetevője vagy „dimenziója” szempontjából vizsgálta mind a fejlődést, mind a hátrányokat: jogi környezet, szervezeti kapacitás, pénzügyi életképesség, képviselő, szolgáltatásnyújtás, ágazati infrastruktúra és közmegítélés. Az egyes dimenziók pontszáma 1-től (a fenntarthatóság legmagasabb szintje) 7-ig (a

leginkább akadályozott) terjed. Egy adott ország globális fenntarthatósági indexének kiszámításához az egyes dimenziók pontszámait átlagolják.

3. ábra: A civil szervezetek fenntarthatósági indexe a Visegrádi országokban 2007-2021

Forrás: USAID, 2022 alapján számolt.

A civil szervezetek fenntarthatóságát mutató index 2010 óta folyamatosan romlik mind Magyarországon⁵, mind Lengyelországban.⁶ A balti államok és a visegrádi országok fenntarthatósági szintjei közötti különbség folyamatosan nő (3. ábra). Míg Észtországban, Lettországon és Litvániában a civil szervezetek fenntarthatósága javult, illetve a korábbi szinten maradt, addig Szlovákiában, Magyarországon és Lengyelországban⁷ 2021-re tovább romlott a fenntarthatósági

⁵ Korlátozó jogszabályok és a kormányzati zaklatás (Ökotárs, CEU, Lex NGO stb.) miatt a jogi környezet és a társadalmi elismertség pontszámai csökkentek. A növekvő politikai részrehajlás és az állami finanszírozás átláthatóságának hiánya, valamint az adományozók és civil szervezetek külföldi finanszírozással kapcsolatos egyre nagyobb óvatossága a pénzügyi életképesség enyhe romlását mutatta

⁶ Míg Magyarországon 2001 és 2009 között 2,6-ról 2,8-ra gyengült, addig ez a tendencia 2012 és 2013 között tovább romlott 3,0-ról 3,2-re, majd 2018-ra 3,9-re. Lengyelországban a tendencia kisebb ütemű, mint Magyarországon mivel ott 2,2-ről romlott 2,6-ra 2018-ra úgy, hogy 2017-ről 0,4 ponttal romlott egyetlen év alatt.

⁷ Beata Szydło 2016 novemberében jelentette be, rendet kell tenni az NGO-k világában. A kiszivárgott tervek szerint egy központi állami hivatalt hoznának létre, amely egymaga kezelné a civil szervezetek finanszírozását. De példaként lehetne említeni, hogy az emberi jogok védelmével foglalkozó ügyosztályt összevonták a Belügyminisztériumon belül, eltörölték a rasszista támadásokat vizsgáló tanácsot, megszüntették a nők ellen irányuló családon belüli erőszakot vizsgáló jogi központ támogatását, és szóba került az abortusz-törvény szigorítása is, amelyről csak a hatalmas tömegdemonstrációk miatt mondott le az új lengyel kormány.

index. A jelentés szerint, míg a balti államok törekuszenek arra, hogy a civil szervezeteket bevonják a döntéshozatali folyamatokba, addig a magyar, a lengyel és a szlovák kormány támadta és lejáratta a kritikus szervezeteket, és lépéseket tett az állampolgári szerepvállalás szűkítésére. A tendencia alapján jól látható, hogy a V4-es országok közül egyedül Magyarország és Lengyelország mutat folyamatos gyengülést. A különbségek oka elsősorban a civil szervezetekkel kapcsolatos kormányzati hozzáállás változásában rejlik. E folyamat első szakasza a civil szervezetek tevékenységét lejárató negatív kampányokat foglal magába. Az ilyen akciók „termékeny talajt” teremtenek a további – többek között a civil szervezetek működési lehetőségeit korlátozó jogi – megoldások bevezetéséhez. Magyarországon és Lengyelországban drasztikusabb jogszabályi változtatásokat léptettek életbe, míg a Cseh Köztársaság és Szlovákia olyan lépéseket tett, amelyek korlátozták bizonyos típusú szervezetek finanszírozását (Kákai – Bejma, 2022: 125). Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ezek a folyamatok kisebb-nagyobb hangsúllyal az egész közép- és kelet-európai régióban megfigyelhetők. A mai világban végbemenő változások – különösen az erősödő populizmus és a demokratizálódási folyamatok – újrafogalmazták az állam hozzáállását a társadalmi szereplőkhöz, köztük különösen a politikai hatalommal szemben kritikus, a kormányt felelősségre vonó és annak intézkedéseivel szemben fellépő szereplőkhöz. A kormányok kezdik a kritikus civil társadalmi szervezeteket nem partnerként, hanem ellenfélként kezelni és megkezdődik egy kormányhoz lojális nonprofit szektor kiépítése.

Szakaszok a hazai nonprofit szektor fejlődésében

A hazai nonprofit szektor fejlődési szakaszainak kérdésében nem alakult ki egységes álláspont a témával foglalkozó szakemberek között. Néhányan, így Bartal Anna Mária és Kuti Éva viszonylag kevés ilyen (3-4) szakaszt különböztetett meg, míg mások, így például Bíró Endre részletesebb (6) szakaszolást látott elkülöníthetőnek. Emellett van olyan is, mint például Bocz János, aki inkább a folyamatokra koncentrált, mint azok elhatárolására.

Az első szakasz megítélésének tekintetében többé-kevésbé konszenzus mutatkozik a szakirodalomban, hiszen a rendszerváltás folyamatában és annak kiteljesedésében jelentős szerepet játszott a civil szervezetek jogi környezetének kialakítása. Így az 1989 és 1991 közötti időszakra tehető azoknak a jogszabályoknak a megalkotása, amelyek végül is a civil szervezetek alapvető státuszjogi szabályai lettek. Ebben a

szakaszban kerültek elfogadásra olyan fontos jogszabályok, mint az 1989-es alkotmánymódosítás, az 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról, a párttörvény (1989. évi XXXIII. törvény), vagy az 1990-ben elfogadott az alapítványok „rehabilitását” célzó Ptk. szabályozása, de megemlíthető még az alapítványok és egyesületek bírósági nyilvántartásáról szóló jogszabály is. Közép-Kelet-Európa országait – így Magyarországot is – érintő „transzformációs válság” és annak az államháztartás pénzügyi helyzetére gyakorolt hatása gyorsan ráébresztette a pénzügyi döntéshozókat arra, hogy a liberális szabályozás és az állami kontroll hiánya nem kívánt veszélyeket rejthet magában, így a civil szervezeteknek adott kedvezmények nemcsak fejlődési lehetőséget jelentett a szervezetek számára, hanem számos visszaélés lehetőségét is megteremtette. Ez utóbbiak hatására a kormányzat egyre inkább szigorított a szabályozáson.

A második jelentősebb szakasz 1993-tól mutatkozik. Ennek az időszaknak az egyik legmeghatározóbb jogszabálya a köztestület, a közalapítvány és a közhasznú társaság (kht) intézményeinek megalkotása.⁸ A köztestület, a közalapítvány és a közhasznú társaság intézményeinek megalkotásával (azok 2007-ben történő megszűnéséig) a törvény életre hívta az „állami civil” szervezeti formáit. Ezen szervezeti formák lehetőséget nyújtanak az állam számára, hogy a költségvetésből ne intézményfenntartással, hanem az állami intézmények által alapított kht-k és közalapítványok „civil támogatásával” oldjon meg különböző közfeladatokat, s ezeket a megoldásokat ne gátolják a szigorú költségvetési gazdálkodás szabályai (Bíró 2010: 5). Az 1995-ben elfogadott Bokros-csomag tovább szigorította a civil szektor pénzügyi és jövedelmi helyzetét. Később, Bokros Lajos pénzügyminiszter lemondása utáni időszak hozott némi változást azzal, hogy lehetőséget biztosított az adófizetőknek arra (1997-től), hogy rendelkezhessenek befizetett adójuk 1%-nak felhasználásáról, kedvezményezettként vagy egy konkrét civil, nonprofit szervezetet, egy kiemelt intézményt, vagy egy konkrét egyházat megjelölve.⁹

Az 1%-os törvény, mint ahogy Bocz János fogalmazott – „valódi áttörést jelentett az állam és a nonprofit szektor viszonyában. Az adófizetők azáltal, hogy közvetlenül rendelkezhetek adójuk felhasználásáról direkt módon is részt vettek az állami újraelosztás folyamatában” (Bocz, 2009: 141). Ezzel a lehetőséggel a

⁸ 1993. évi XCII. törvény.

⁹ 1996. évi CXXVI. törvény (az ún. 1%-os törvény)

törvény soha nem látott mértékben szélesítette ki az állampolgárok beleszólási jogát a civil szféra állami támogatásával kapcsolatos döntésekbe. A másik jelentős törvény, amely ebben az időszakban született, a közhasznúságról szóló jogszabály volt.¹⁰ A törvény megalkotásával „a magyar jogrendszer az alapítványi és egyesületi forma közötti különbségtétel nélkül, pusztán tevékenységi és vállalt működési mód alapján létrehozott két új státuszkategóriát: a közhasznú és a kiemelkedően közhasznú szervezetet.”¹¹ A jogszabály lényegében egy paradigmaváltást jelentett a magyar nonprofit szektort érintő jogi, gazdasági szabályozások fejlődésében, ugyanis a „jogi forma helyett a szervezetek tevékenysége vált a szabályozás alapjává” (Bíró, 2010: 4).

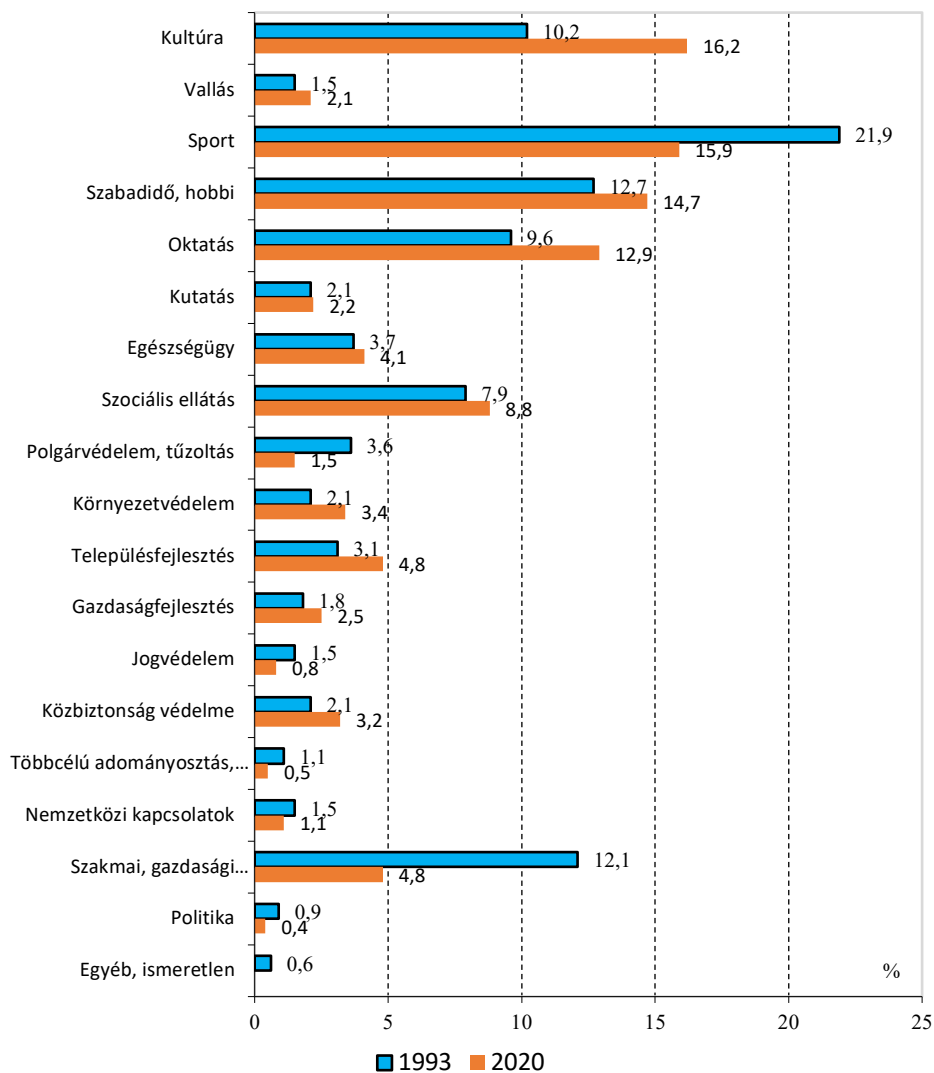
Ezeknek a jogi változásoknak köszönhetően a kilencvenes évek második felére hazánkban is markánsan kirajzolódtak a civil szektor határvonalai. A szektor fejlődése igyekezett mintegy lekövetni a jogi és gazdasági feltételek változását, így a szektorban szinte folyamatos hol apróbb, hol nagyobb változások mentek végbe az évek során (4. ábra). A bejegyzett civil szervezetek jelentette területen a 2010-es kormányváltás és a fokozatosan megváltozó környezet jelentős átrendeződéseket indított el. A 2010-es évekig a nonprofit szervezetek száma növekedett. Ez a tevékenységi területekre eső összbevétel növekedésével is együtt járt, ami azonban nem jelenti azt, hogy az egy szervezetre jutó bevétel is növekedett volna. A 2010-es évek jelentős változást hoztak ebben: a szervezetszám csökkenése vált általánossá, néhány területen pedig 2020-ra ez annyira drasztikus mértékűvé vált, hogy az adott tevékenységi terület megszűnésével is fenyeget(het).¹²

¹⁰ 1997. évi CLVI. törvény

¹¹ A közhasznú szervezetek két típusa (fokozata) különböztethető meg: a (többletjogosítványokkal nem rendelkező) közhasznú szervezetek, valamint a további kedvezményeket igénybe vehető ún. kiemelkedően közhasznú szervezetek. Utóbbi státuszt csak azok a szervezetek kaphatják meg, melyek olyan közfeladatot látnak el, melyről törvény vagy törvény felhatalmazása alapján más jogszabály szerint állami szervnek vagy a helyi önkormányzatnak kell gondoskodnia, illetve tevékenységük és gazdálkodásuk legfontosabb adatait a helyi vagy országos sajtó alapján nyilvánosságra hozzák.

¹² Példaként említhető a jogvédelem, többcélú adományoztatás, szakmai, gazdasági érdekképviselet.

4. ábra: A nonprofit szektor tevékenység szerinti megoszlása, 1993 és 2020

Forrás: KSH, 2022.

A pontos tendenciák tevékenégi területenként változnak. A környezetvédelem kivételével a konfliktusorientált tevékenységi területeken működő szervezetek száma és összességében az erőforrásaik is csökkentek. Úgy tűnik, hogy erre az elérhető erőforrások koncentrációjával reagál a szféra, azaz, a nagyobb és erősebb szervezetek maradnak életben, amelyek talán több erőforrást képesek mozgósítani továbbra is.

Ugyanakkor látható volt az is, hogy a szektorra vonatkozó szabályok alakításakor az éppen aktuális kormányok nem igazán követetett egy világos, a szervezetek bevonásával zajló koncepciót. Így a szabályozás alapvetően spontán módon hol politikai, hol gazdasági történések, érdekek és események alakították. Ez a jogi „eklekticizmus” szinte végig nyomon követhető volt a nonprofit szektor fejlődését kísérő szabályozásában (Kákai, 2020: 5). Ennek alátámasztására szolgálhatnak a nonprofit és üzleti tevékenység elhatárolásának kérdései, vagy közcélú adományozás és annak adókedvezményei, a polgári jogi társaság vagy a nonprofit gazdasági társaságok (kht) problématerületei, illetve a nonprofit szektorba illesztésének nehézségei. Az összképet tovább árnyalta a közhasznúsági törvény, a köztesületek, közalapítványok, nonprofit gazdasági társaságok, költségvetési támogatások új formái (pl. SZJA 1%, Nemzeti Civil Alapprogram), majd ezeket a közérdekű önkéntes tevékenységről szóló törvény, összeférhetlenségi szabályok,¹³ intézményfenntartás és feladatfinanszírozás viszonya a költségvetési törvényben,¹⁴ pályázati rendszerek civil részvételt elősegítő és korlátozó szabályai követték. Mindezen szabályok és intézkedések lényegében egy folyamatosan szigorodó, az állam részéről megmutatkozó bizalmatlansági és „túlszabályozó” környezetben történt (példa ezekre a kedvezmények folyamatos szűkítése, intézmény-fenntartási logika visszaerősödése, összeférhetlenségi szabályok szigorodása, közcélú adományozás adójogi feltételeinek folyamatos romlása stb.).

Tehát húsz év alatt a nonprofit jogi és működési környezet változásai inkább arról tanúskodnak, hogy amit nem igazán tudott a jogalkotó önálló vagy koherens szabályozással megoldani, azt lényegében beleintegrálták vagy benne hagyták a nonprofit szabályozásban.

Rendszerszemléletű megközelítésben talán legjobb példa éppen az, hogy a magyar szabályozás vegyítette az egyes rendszerek elemeit, így:

- A liberális modell szabályozásához hasonló a magyar társas vállalkozások által jutott adományok adókedvezményei.

¹³ Pályázati és állami döntésekben való részvételi pozíciók esetében.

¹⁴ Állami és önkormányzati intézmények lehetőségei a civil humán- és munkaforrások fogadására és beépítésére a tevékenységükbe.

- Mediterrán, illetve szociáldemokrata elemet jelenítenek meg a magánszemélyek adományainak adókedvezményei, illetve a mediterrán szabályozásból átkerült „1 százalékos törvény”.
- A korporatív (kontinentális) modelltől származtak a közalapítványok, a normatív támogatási rendszernek és a társadalmi egyeztetési mechanizmusoknak, valamint a közhasznúságnak a formai vizsgálata (Bartal, 2005: 207).

Ezt az „eklektikusságot” volt hivatott (elvben) korigálni a 2010-ben kormányra került Fidesz vezette koalíció (Kákai, 2020: 5). A jogszabály szándéka szerint érintett volna minden olyan területet érintett volna, amelyek a civil szervezetek működését befolyásolja. Példaként említhető, hogy az átláthatatlanság és követhetlenség felszámolása érdekében a különféle törvényhelyek helyett egy lehetőség szerint egységes szerkezetbe foglalt, általános, és nem utolsósorban a jogbiztonság és a kiszámíthatóság érdekében stabil jogi környezetet biztosító jogszabály születhessen meg (Sebestény, 2016: 66).

Ennek keretében született meg a 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról (Civil törvény), majd a 2011. évi CLXXXI. törvény a civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról (Cet.) szóló jogszabály. A folyamatot legvégül két kormányrendelet és két KIM rendelet zárta,¹⁵ amely 2011-2012-ben jelentős változásokat hozott a szektor életében.

A szervezetek létrehozása témakörben fontos körülmény, hogy a hatályon kívül helyezett egyesülési jogról szóló törvény egyesületekkel kapcsolatos rendelkezései beépültek a Ptk.-ba. Megszűnt a társadalmi szervezet, mint szervezeti típus, viszont létrehozott egy új formációt a Civil törvény, az ún. civil társaságot, amely szintén nevesítésre került a Ptk.-ban. A bírósági nyilvántartásba vétel, a változások bejelentése és a törlési eljárás tartalmi és formai követelményeit újraszabályozta a Cet., továbbá ez a jogszabály tartalmazza az egyszerűsített nyilvántartásba vétel lehetőségét is, valamint a bíróságok civil informatikai rendszerének és az Országos Civil Névjegyzéknek a létrehozását is előírja. Az új törvény egyik legjelentősebb

¹⁵ Ezzel egy időben 8 jogszabály (ebből 3 törvény) veszítette hatályát és 6 jogszabály került módosításra.

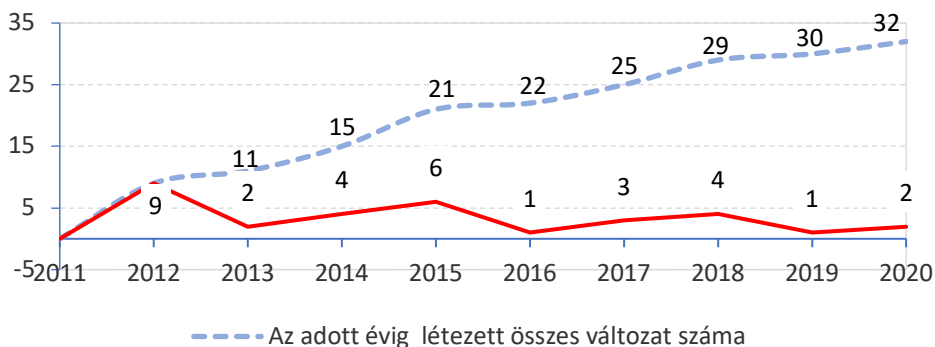
változása a közhasznúság újradefiniálása volt, és ehhez kötődően a közhasznú jogállás megszerzésének új feltételrendszere (pl. erőforrás és támogatottság mutatókhoz rendelése).

A 2011 végén kihirdetett törvény (Civil törvény) rendelkezik az egyesülési jog alapján létrehozható szervezetekről, az egyesülés, a szétválás és a megszűnés lehetőségeiről, a törvényességi ellenőrzésről, a nyilvántartásról, a civil szervezetek gazdálkodásáról, beszámolási kötelezettségeiről, a közhasznú jogállásról, állami támogatásáról, végül a Nemzeti Civil Alapprogramot felváltó Nemzeti Együttműködési Alapról (Móra, 2012). Emellett a civil szervezetek nyilvántartásba vételéről, törléséről, változásbejegyzéséről egy külön, részletes törvény készült (Civil nyilvántartási törvény 2011).

A törvényi változtatások eredményeképpen a végeredmény az Alaptörvényhez hasonlóan „gránitszilárdságúnak” remélt Civil törvény folyamatos korrekcióját tapasztalhattuk, azaz a törvény hatályba lépése óta eltelt kilenc év alatt 32 törvény módosítás történt,¹⁶ igaz, az elmúlt években mintha csökkenne a tendencia.

¹⁶ A különböző állapotok hatályban léte: 2012.I.1.–2012.I.1.; 2012.I.2.–2012.I.2.; 2012.I.3.–2012.II.29.; 2012.III.1.–2012.IV.27.; 2012.IV.28.–2012.VI.28.; 2012.VI.29.–2012.VII.23.; 2012.VII.24.–2012.XII.15.; 2012.XII.16.–2012.XII.30.; 2012.XII.31.–2013.XII.19.; 2013.XII.20.–2013.XII.30.; 2013.XII.31.–2013.XII.31.; 2014.I.1.–2014.III.14.; 2014.III.15.–2014.V.5.; 2014.V.6.–2014.VI.30.; 2014.VII.1.–2014.XII.31.; 2015.I.1.–2015.III.31.; 2015.IV.1.–2015.VII.13.; 2015.VII.14.–2015.VIII.31.; 2015.IX.1.–2015.XI.27.; 2015.XI.28.–2015.XII.22.; 2015.XII.23.–2016.VI.17.; 2016.VI.18.–2017.II.28.; 2017.III.1.–2017.VI.1.; 2017.VI.2.–2017.VIII.31.; 2017.IX.1.–2017.XII.31.; 2018.I.1.–2018.VI.30.; 2018.VII.1.–2018.VII.25.; 2018.VII.26.–2018.VII.30.; 2018.VII.31.–2018.XII.31.; 2019.I.1.–2019.XII.31.; 2020.I.1.–2020.VI.30.; 2020.VII.1. *Forrás:* <https://uj.jogtar.hu>.

5. ábra: A civil törvény módosulásainak száma, 2012–2020

Forrás: Sebestény, 2020: 77.

Tehát összességében egy átlagos civil vezető számára továbbra sem könnyű feladat, hogy folyamatosan „képben legyen”, és jogkövető magatartást tanúsítson.

A szabályozás rendszerváltás óta tartó időszakát tehát úgy jellemezhetnénk, hogy amit nem igazán tudott a jogalkotó önálló vagy koherens szabályozással megoldani, azt lényegében beleintegrálta vagy benne hagyta a nonprofit szabályozásba. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy bár számos elemében pontosabbá vált, azonban mégsem tekinthető egységes rendszernek. Az elmúlt időszakban sem sikerült a szektorhatárokat, a nonprofit státuszt pontosítani. A folyton változó szabályozás a szektor szereplőit bizonytalanná, tevékenységüket kiszámíthatatlanná teszi (Kákai, 2019: 42).

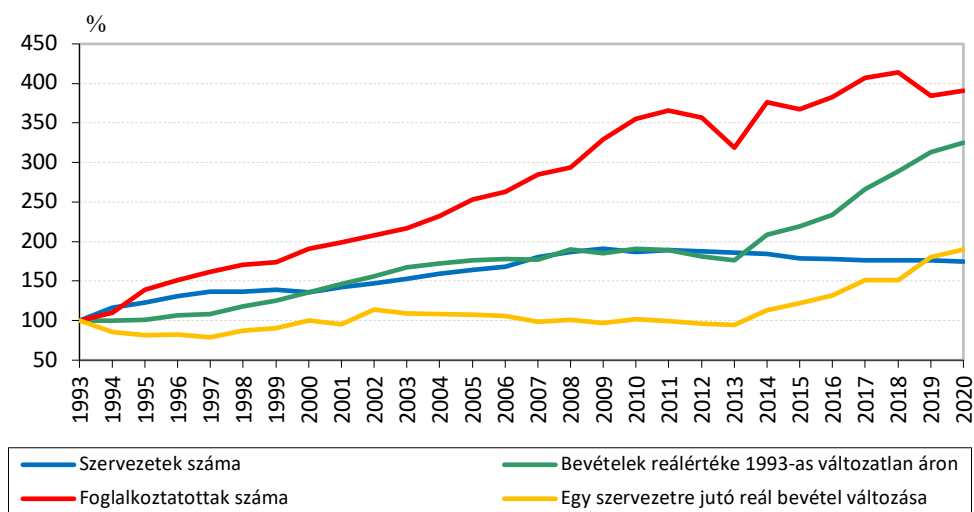
A magyar nonprofit szektor változása a számok tükrében

A nonprofit szektor szerkezetéről, fejlődéséről egymástól merőben különböző képet alakíthatunk ki attól függően, hogy a szervezetszám vagy a gazdasági erő mutatóit használjuk a struktúra vizsgálatára. Ugyanakkor a szektor heterogén összetétele miatt, az egymástól nagymértékben eltérő jellegű szervezeti halmazokon belül ez a folyamat más-más hangsúlyt kapott, és ez egy-egy dimenzió mentén tapasztalható, mérhető elmozdulások nemcsak eltérő dinamikájúak, hanem ellentétes irányúak is lettek. S ha mutatószámokkal nem is lehet alátámasztani, de az előbbieken leírt tendenciák, valamint a szektor tevékenységéről rendelkezésünkre álló egyéb – nemcsak empirikus – információink azt egyértelműen bizonyítják, hogy a magyarországi nonprofit

szektor társadalmi súlya nagyobb ugyanakkor politikai és gazdasági súlya egyre kisebb lett (Kákai, 2015: 634).

A magyar civil szféra¹⁷ időbeni fejlődését nemzetgazdasági és makroszinten három fontos mutatóval lehet talán a legjobban érzékeltetni (6. ábra) a működő szervezetek számával, a bevételek reálértékével és a foglalkoztatottak létszámával (Kákai – Sebestény, 2012: 143). Ezek értékei a rendszeres statisztikai megfigyelés kezdete óta 2008-ig szinte folyamatosan nőttek, majd a gazdasági válság hatására a növekedés a foglalkoztatottság kivételével mérséklődött, 2012-ben pedig mindhárom mutató az előző évi adatokhoz képest csökkent. A szervezetszám tekintetében 2012 óta látható mérséklődése betudható az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. (a továbbiakban: civil) törvény hatásának is, amely felfogható a szektoron belül egyfajta „tisztulási” folyamatnak is.

6. ábra: A nonprofit szektor fejlődése, 1993-2020

Forrás: KSH (2022)

¹⁷ Jelen adatok elemzésekor a *statisztikai* vagy *szűkebb* definíciót használjuk (Bocz et al., 1994; Nagy – Sebestény, 2008) amely szerint formai szempontból a nonprofit szektorba tartoznak a magánalapítványok és az egyesületek (ezeket tekintjük *klasszikus civil szervezeteknek*); a különböző *érdekképviseletek* úgy, mint az egyesülések, az munkaadói, szakmai és szakszervezetek, a köztestületek; valamint a *quasi nonprofit szervezetek* (a közalapítványok, nonprofit vállalkozások és egyéb intézmények).

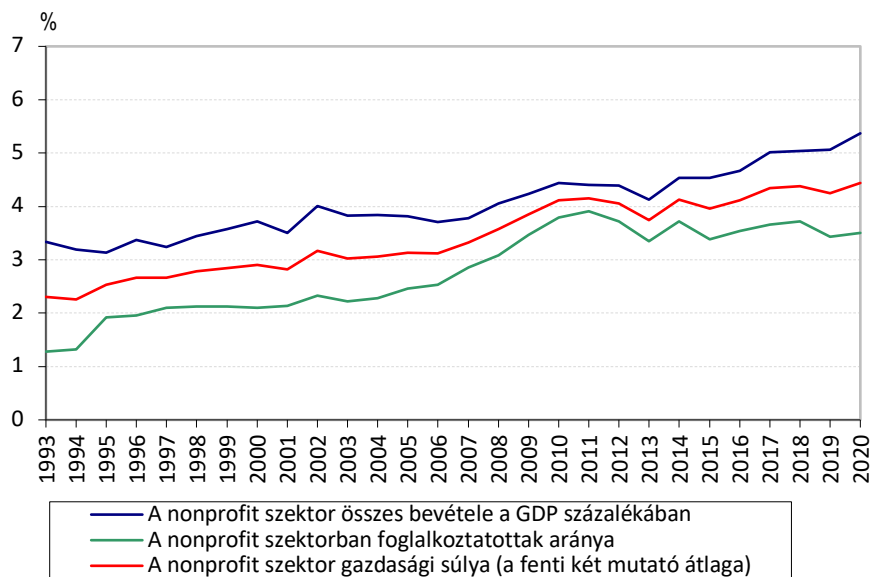
Mint azt az 6. ábra is mutatja, a szektor alakulásának másik fontos mutató száma a bevételek alakulása is érdekes tendenciáról tanúskodik. A bevételek reálértéke 2014-től folyamatosan emelkedett, 2017-ben közel 14, 2018-ban pedig további 9 százalékkal.

A nonprofit szervezetek összes bevétele a teljes GDP-hez viszonyított aránya harminc év alatt szerényen emelkedett és 2020-ra kismértékben meghaladta az 5 százalékot (7. ábra). Ugyanakkor a bevételek növekedésével szemben sokkal dinamikusabb és egyben érdekesebb tendencia rajzolódik ki a foglalkoztatásban: 2011-re a szektor munkaerő-piaci részesedése közel háromszorosra növekedett, majd 2013-ig egy jelentősebb visszaesés mutatkozik. Ezt követően a foglalkoztatottsági adatokban kisebb hullámváz látható, ami részben a közmunka programon belüli átalakulásoknak is köszönhető. Ezen időszak után a teljes foglalkoztatotti létszám ismét lassú növekedésre változott, így ez a térhódítás abszolút értelemben is megvalósult.

Ha az előbb említett két mutató átlagát vesszük, és kissé önkényesen ezt tekintjük a szektor nemzetgazdaságon belüli súlyának¹⁸, akkor is annyit jelenthetünk ki, hogy ez a súlyarány ugyan folyamatosan nőtt, csaknem megduplázódott, aránya 2020-ra 5,4 százalékot tett ki.

¹⁸ A mutatót módszertanilag nehéz tudományos tartalommal megtölteni, itt csupán a vizuális megjelenítés céljára használom. Ugyan tisztában vagyok azzal is, hogy a bevétel és foglalkoztatottság között szoros kapcsolat mutatható ki, ezért nem két független változó átlagáról beszélhetünk (Kákai – Sebestény, 2012: 156).

7. ábra: A nonprofit szektor gazdasági súlya a nemzetgazdaságban, 1993-2020

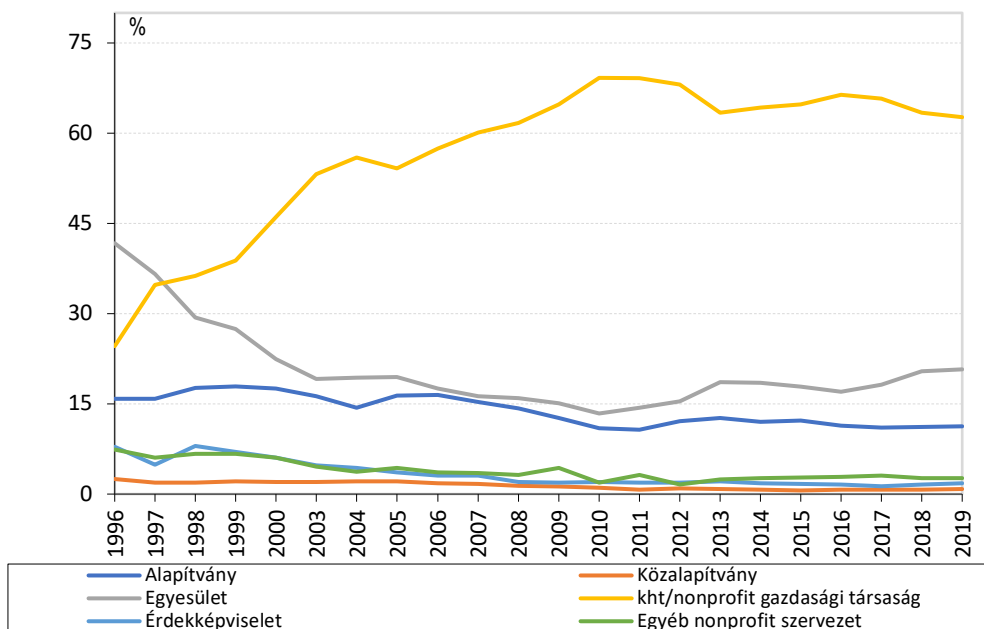
Forrás: KSH (2022)

Az elmúlt években látható erőteljesebb fejlődés ugyan további előrelépést sugall, azonban – ahogy ezt már a szervezetszám várható alakulása kapcsán megjegyeztük – a jogi és gazdasági környezet átalakulása, illetve a válság nem „beláthatatlan” következményei okán jelenleg nem szűrhetünk le messzemenő következtetéseket.

A munkavállalók számának 2011-ig tartó folyamatos növekedése – egyfelől a nonprofit vállalkozások körében lezajlott átrendeződéseknek, valamint a közmunka szektoron belüli térnyerésének következtében – az utóbbi években hektikussá vált. 2016-ban – az előző évben tapasztalt 2,5 százalékos csökkenéssel szemben – 4,4, 2017-ben pedig 6,3 százalékkal nőtt a szektorban foglalkoztatottak létszáma. Ez azt jelenti, hogy 2020-ban a nonprofit szektorban munkaviszonnyal rendelkezők összlétszáma 156 ezer fő volt. Az alkalmazásban állók létszáma több mint 128 ezer fő volt, ebből 106 ezer főállású, teljes munkaidős és 41 ezer részmunkaidős, illetve nem főállású munkavállaló. A szektor együttes teljesítménye 128 ezer számított¹⁹ főállású munkájának felelt meg.

¹⁹ Számított főállású foglalkoztatotti létszám: a főállású teljes munkaidősben foglalkoztatottak száma, hozzáadva a főállású részmunkaidősben foglalkoztatottak számának felét és a nem főállású foglalkoztatottak számának egytizedét, valamint a közfoglalkoztatottak teljes éves munkateljesítményét napi nyolcórás főállású munkaidős foglalkoztatotti létszámmal átszámítva.

8. ábra: Számított főállású foglalkoztatottak aránya a nonprofit szervezetek jogi formája szerint 1996-2019

Forrás: KSH, 1993-2020.

Ugyanakkor a főállású, teljes munkaidős foglalkoztatottak közel 63 százalékát a nonprofit gazdasági társaságok (8. ábra) alkalmazták,²⁰ ezzel szemben az alapítványoknál, egyesületeknél foglalkoztatottak aránya továbbra is alatta marad a 31 százaléknak.

A fentebb bemutatott jogi szabályozásban tetten érhető „eklektikussághoz” képest a szektor pénzügyi helyzetének vizsgálata könnyebben nyomon követhető, hiszen az egyes bevételi források és a szektorba áramló pénzek „tisztábban” mutatják a civil-nonprofit szervezetek valós helyzetét.

A szektort az 1990-es évek eleje óta kialakult és azóta is fennálló rendkívül erős bevételi koncentráció jellemzi. Ez nem új jelenség, hiszen már korábban Kuti Éva is rámutatott arra, hogy a szervezetek 4 százaléka rendelkezett a teljes bevétel negyötödével, miközben a szervezetek több mint negyötöde az összbevételnek még 5 százalékához sem jutott hozzá. Ezzel párhuzamosan nagyon szűk (mintegy 14

²⁰ Ez azt jelenti, hogy a szektor 7 százalékát kitevő nonprofit gazdasági társaságok képesek alkalmazni a fizetett, főállású alkalmazott közel kétharmadát.

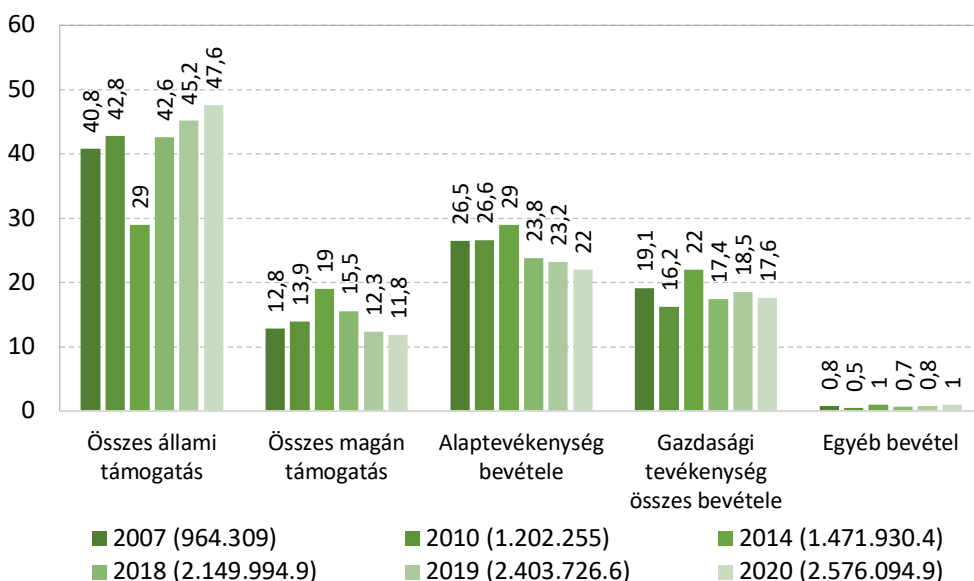
százalékos) az a „derékhad”,²¹ amely a szervezetszám és bevétel tekintetében nagyjából azonos súlyúnak volt tekinthető (Kuti, 2008: 17). A helyzet 2020-ra annyiban módosult, hogy a 8 százalékos kiegészítő nonprofit gazdasági társaságok összbevételből való részesedése 56 százalékra növekedett. Így a jelenlegi helyzet tovább erősíti a „szervezeti és erőforrásbeli dualitásnak” nevezett jelenséget, azaz, hogy miközben a szervezetszámot illetően a civil szervezetek alkotják a szektor meghatározó hányadát (87 százalékos), a szektor anyagi erőforrásai egyre nagyobb mértékben a nem civil, hanem elsősorban állami/önkormányzat közeli szervezeteknél összpontosulnak (Bartal, 2008:17-20).

Az állami támogatásokból származó források aránya 2016-hoz képest jelentősen növekedett (9. ábra). Ez a növekedés azonban csak látszólagos mivel, ha nem csak egy évet tekintünk, és figyelembe vesszük az inflációt is, akkor inkább stagnálásról beszélhetünk. A teljes szektor bevételeinek 48 százaléka származott állami vagy önkormányzati költségvetésből, ami az előző évtől folyó áron 7,7, reálértéken 3,6%-kal haladta meg. Magyarországon 2 év változását reál áron számítva nem nőtt, hanem éppen pár milliárd forinttal csökkent a civil szervezetek állami bevétele. A nonprofit szervezetek éves forrásaiból az állami forrás 370 milliárd Ft volt 2018-ban, reál áron számolva ez 2020-ban már 400 milliárdot is el kellett volna érjen, de csak 393,8 milliárd volt, tehát csak nominális növekedésről beszélhetünk, ténylegesen pedig inkább némi csökkenésről. A szervezetek pénzügyi helyzete jól mutatja azt, hogy míg az állami támogatások aránya a szektor összbevételében 2010 óta folyamatosan növekszik, addig a szektor egyéb bevételei (összes magán támogatás, alaptevékenységből származó bevétel vagy gazdasági tevékenységből származó összes bevétel) csökkennek. A bevételek csökkenésében az alaptevékenységből származó bevételek csökkenése játszott a meghatározó szerepet. Igazi növekedés tehát a szektor bevételeiben a nonprofit vállalkozások állami bevételeinek növekedéséből fakad, nem a civil szervezetekéből. A klasszikus civilek (ez a csoport az összes nonprofit szervezet 87%-át teszi ki) állami támogatása 2020-ban 393 milliárd Ft volt, az összes állami támogatásnak csupán a 32%-a. Tehát számarányukhoz képest jóval kevesebb állami forrást kapnak, mint a nonprofit vállalkozások. Ez a szektor szolgáltató funkcióinak visszaszorulására utal, ami a kormány közigazgatási (Pálné et al., 2016), így közszolgáltatási

²¹ Ebbe a körbe az 5 és 50 millió Ft közötti bevétellel gazdálkodó szervezetek tartoznak. Számuk 2006-ban 8 ezer körül volt.

centralizációjának fényében logikus következménye ennek a folyamatnak, hiszen számos iskolát, óvodát, szociális intézményt működtetnek nonprofit szervezetek. Ha tovább folytatódik a szervezetek ezen bevételeinek csökkenése, az a szektor szolgáltatói funkcióinak további csökkenését eredményezheti, ami az állami/önkormányzati feladatok további leépítésének szándékával kiegészülve komoly társadalmi feszültségeket okozhat.

9. ábra: A nonprofit szektor bevételeinek részaránya források szerint, 2007–2020 (%)

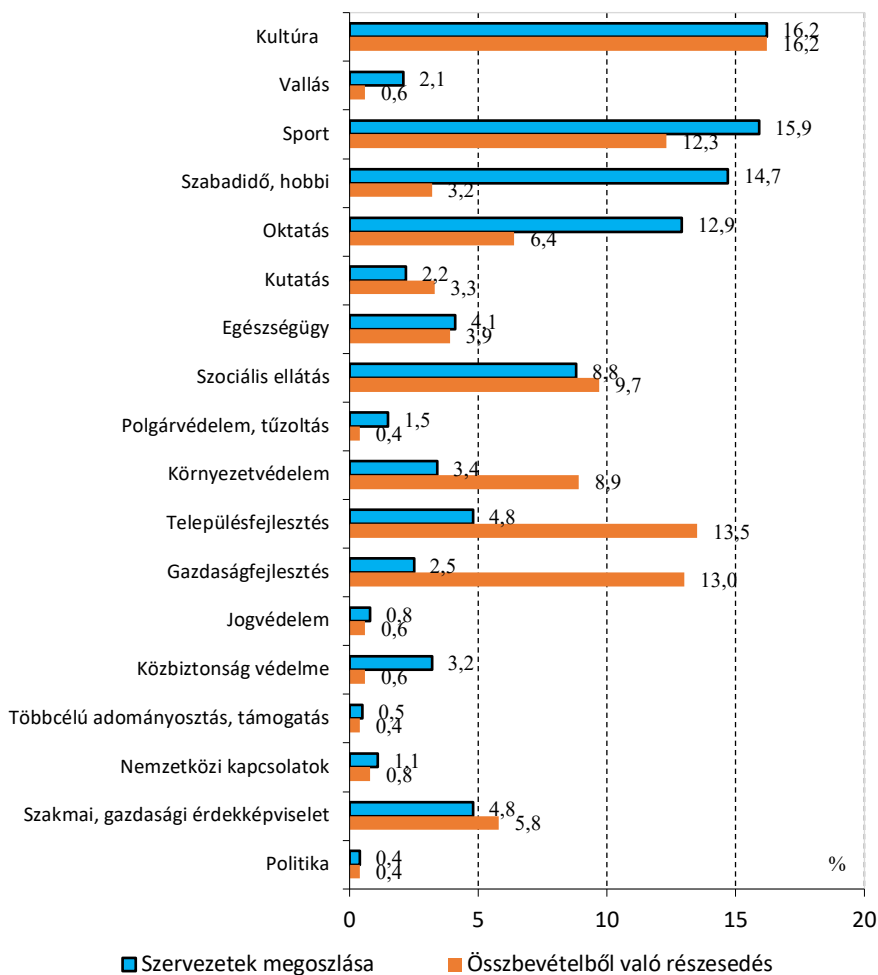
Forrás: KSH, 2022.

A szektor bevételeinek növekedése egyenletlenül oszlik meg a szervezetek tevékenység szerinti megoszlása között. Így például a „depolitizált” tevékenységi területeken nem mutatkozik forrásbővülés, ez csupán néhány kitüntetett területre (főként a sport és részben az egészségügy) jellemző. A konfliktusorientált szervezetek esetében az erőforrások jelentős része külföldről érkezik és – habár megnövekedett a személyi jövedelemadó 1% felajánlásának és a közösségi finanszírozásnak a jelentősége is (lásd a jogvédő szervezeteknél) – a külföldi támogatások felhasználása professzionális szervezetet igényel.

A források megoszlása mellett az egyes tevékenységek bevételből való részesedése is jelentős átrendeződésen ment keresztül. Míg 2005 a legmagasabb bevétellel rendelkező szervezetek sorrendje tevékenységi terület szerint a következő volt: 1. kultúra, 2. oktatás, 3. településfejlesztés, 4. szociális ellátás, 5. gazdaságfejlesztés,

addig 2020-ra a kultúra mellett a településfejlesztés és gazdaságfejlesztés került az első helyre, melyet sport, a szociális ellátás és a környezetvédelem követett.

10. ábra: A nonprofit szektor tevékenység és összebevételből való részesedése 2020-ban

Forrás: KSH, 2022.

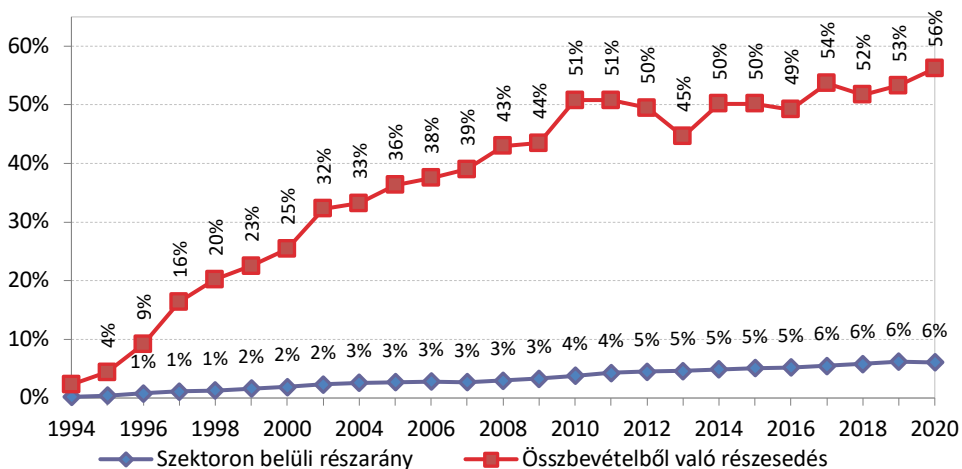
A sportszervezetek bevételi arányának növekedése volt talán az elmúlt időszak leglátványosabb növekedése. Míg 2005-ben a sportszervezetek az összes bevétel 5 százalékát tudhatták magukénak, addig 2020-ban már 12 százalékát. Az egy szervezetre jutó összes bevétel pedig a 2005-ös 3,3 millió forintról 32,8 millió forintra nőtt.

A tevékenységterületek mellet található egy másik „aszimmetriát” mutató terület is, ami a szervezeti formából következően létrehozásuktól kezdve (1993 óta) szinte töretlenül növekszik.

Ez pedig a közhasznú társaság jogi formájának megszüntetése, és az átalakulásra kötelezésük révén megjelenő nonprofit gazdasági társaságok volt.

A kht-k megalapítása és működése az elmúlt közel két évtizedben jelentős mértékben változtatta meg a hazai civil szektor humán- és anyagi erőforrásainak eloszlását, melynek eredményeként egyre markánsabb határvonal alakult ki a szektorba tartozó civil-nonprofit (magánalapítványok és egyesületek) és nem civil jellegű (elsősorban állam- és önkormányzatközeli) szervezetek között. Mint az alábbi ábra (11. ábra) mutatja, 1993 óta szektoron belüli méretük szinte töretlen növekedésen ment keresztül. A legtöbb nonprofit gazdasági társaság a gazdaságfejlesztés, az oktatás, a kultúra és a településfejlesztés területén működik. A bevételek tevékenységterületek szerinti megoszlása alapján látható az is, hogy elsősorban ezen területek vonzzák a legtöbb bevételt is. Ehhez fontos hozzátenni azt, hogy az elmúlt évtizedek alatt kicserélődtek a szektor bevételeinek meghatározó hányadát kitermelő szervezetek, azaz a civil jellegű szervezetek súlya számottevően csökkent és helyüket a nonprofit vállalkozások vették át.

11. ábra: A közhasznú társaságok bevételeinek és a szektoron belüli súlyának részaránya, 1994–2020

Forrás: KSH, 2022. A 2007-től a kht-k helyett a nonprofit gazdasági társaság szerepel.

Ez azt jelenti, hogy ha az elmúlt közel két évtizedet hasonlítjuk össze, akkor látható, hogy 2000 és 2010 között a nonprofit gazdasági társaságok bevétele közel megötszöröződött, azaz, míg 2000-ben az összes bevétel egynegyede felett rendelkeztek 2010-re már több mint a fele náluk összpontosult. Ez egy másik összesítésben ez annak tudható be, hogy 2000 és 2010 között a szektor teljes bevételnövekedésének 68 százalékát a nonprofit gazdasági társaságok forrásainak növekedése okozta. Bár 2010 után a bevételből való részesedésük némiképp hektikusabb volt, hiszen 2010 és 2018 között a szektor teljes bevételből való részesedésük 53 százalékra csökkent, de a növekedésük még így is közel a duplájára volt, mint a többi nonprofit szervezetnek.

Az állami támogatások megoszlása is tükrözi a fent bemutatott aránytalanságot. A 2011-ben életbelépett nonprofit törvény és kormány a közszolgáltatások új „mederbe terelésének” köszönhetően a nonprofit gazdasági társaságok állami támogatásának aránya kezdetben 63 százalékra emelkedett, majd 2020-ra 56 százalékon stabilizálódott. Eközben a klasszikus nonprofit szervezetek (alapítványok és egyesületek) részesedése az állami támogatásokból 33 százalék körüli szinten mozgott, majd 2020-ra 38 százalékra nőtt.²² Összességében az látható, hogy az elmúlt 30 évben a magyar nonprofit szektor egészének pénzügyi mutatói és a nonprofit gazdasági társaságok fokozatos növekedése egyértelműen összefonódott, hiszen mind a bevételi források, mind a foglalkoztatotti létszám makroszintű (azaz a szektor egészében bekövetkező) növekedése ennek a szervezeti formának a folyamatos erősödésének köszönhető. Ezzel vált igazán teljessé a magyar nonprofit szektor „dualitása”. Ez azt jelenti, hogy a hazai klasszikus civil szervezetek (egyesületek, alapítványok) az elmúlt harminc év során ugyan fejlődtek, de ez inkább „szigetszerűen” (azaz egy-egy alapítvány vagy egyesület esetében) ment végbe. „Igazi” fejlődést leginkább a gazdasági társaságok esetében figyelhetünk meg, azaz a szektor meghatározó hányadát kitevő civil szervezetek súlya számottevően csökkent az elmúlt időszakban, ezzel szemben a nonprofit vállalkozásoké egyre meghatározóbbá vált. Így a nonprofit szektor gazdasági megerősödése az elmúlt évtizedben nem a civil jellegű szervezetek erőforrásainak számottevő gyarapodásával, hanem sokkal inkább a nonprofit vállalkozásoknál koncentrálódó állami támogatásokkal, pályázati forrásokkal, a náluk realizálódó

²² Azaz az adatok szintjén az látható, mintha a klasszikus szervezetek támogatása erősödött volna a nonprofit gazdasági társaságokkal szemben, de mint arra a következő fejezetben kitérek ez látszat közeledés, ami mögött egy más típusú kormányzati stratégia húzódik meg.

alap- és gazdálkodási bevételek egyre nagyobb hányadával s ezáltal a növekvő foglalkoztatási mutatókkal magyarázható.

Összegzés

Összességében tehát elmondható, hogy a statisztikai adatok fényében a hazai nonprofit szektor fejlődése szinte „töretlennek” tekinthető. A makró (szervezet szám, pénzügyi, munkaerő-piaci adatok) azt a képet erősíthetik, hogy a szektor fejlődése kisebb hullámzásoktól eltekintve töretlennek tekinthető. Magyarázatot a kialakult rendszerszerű mintázatra lényegében már a szervezetek hazai elnevezésében is találhatunk. Sokakban felmerül(het) a kérdés, hogy Magyarországon a civil szervezeteket leíró fogalomrendszer közül miért a „nonprofit” fogalomhasználat vált általánossá²³ annak ellenére, hogy a szakirodalom és a politika gyakran használ más rokon értelmű fogalmakat is. Ennek okát Kuti Éva a következőképpen jellemezte „a nonprofit azért nyert polgárjogot, mert a szektor definíciójának a legáltalánosabb érvényű elemét ragadja meg, amely lényegében ideológia mentes az elnevezés nem a szektor összetettségét, szervezeteinek sokféleségét tükrözi, hanem arra az egyetlen jellemzőre (profitszétosztás tilalma) utal, amellyel kapcsolatban az érintettek között nagyjából teljes volt az egyetértés” (Kuti, 1998:16). Emellett a fogalom hazai elterjedésére az is nagy hatást gyakorolt, hogy pragmatikus, szervezetközpontú és nagyfokú gazdasági orientáció jellemezte, ami abból adódott, hogy „amerikai mintára” a nonprofit szervezetek, mint nemzetgazdasági elszámolásokban szereplő háztartásokat segítő szervezetek kerültek meghatározásra, amelyben a gazdasági teljesítmény számbavétele került központi helyre (Kuti, 2008: 10). A 90-es évek elején a fogalom bevezetése, illetve elterjedésének időszakában nem volt világos, hogy a magyarországi civil szervezetek fejlődése milyen irányt, mintát vesz fel, azaz a közszolgáltatói, érdekképviseleti-érdekérvényesítési, valamint civil-közösségi funkciók közül melyik válik hangsúlyossá. Bartal Anna Mária szerint a rendszerváltás kezdetén ezen funkciók kevésbé voltak letisztultak, és ahogy a piacgazdaság egyre inkább megszilárdult úgy kezdett kirajzolódni a hazai szektor közszolgáltatói és közösségi funkcióinak dominanciája az érdekképviseleti-érdekérvényesítési funkciók felett (Bartal, 2009: 14).

²³ Így a tanulmányban magam is legfőképpen ezt az elnevezést használom.

Ezek alapján inkább egy olyan „kép” alakulhat ki bennünk, hogy a magyar nonprofit szabályozás lényegében nem követ egyetlenegy európai mintát sem, ami önmagában még nem probléma, hiszen nem szükséges „beállni” egy irányzat „uszályába” sem. Az viszont mindenképpen probléma, hogy a mindenkori törvényalkotók lényegében koncepció nélkül, hosszú távú és rendszerszemlélet nélkül nyúltak hozzá a szektor szabályozásához. Számos elemet ugyan átvett külföldi gyakorlatokból, azonban ezt nem egy világos koncepció mentén hajtották végre, így lényegében szinte kódolva volt az egymásnak gyakran ellentmondó szabályokból adódó bizonytalanság. Ezért nehéz „vegytisztán” besorolni a magyar nonprofit szektort bármilyen kategóriába, mint ahogy Bullain Nilda is kifejti „*a szektor leginkább önmagára hasonlít*” (Bullain, 2005: 19). A 2000 előtti időszakban elsősorban a korporatív modell irányába látszott elmozdulni a magyar nonprofit szektor, majd azt követően a közszolgáltatói funkciók erősödésének hatására még inkább megerősítette a korporatív modell jogosultságát. A 2011-ben elfogadott civil törvény és az azzal párhuzamosan végrehajtott közigazgatási és önkormányzati reform jelentős mértékben változtatott ezen a szerkezeten azzal, hogy elsősorban a humán szolgáltatások területén jelentős kormányzati feladatcentralizáció következett be.

A rendszerváltástól kezdődően egy duális civil társadalom alakult ki Magyarországon, mely egy számban jelentős, azonban erőforrásait, érdekbefolyását tekintve gyenge szegmensre és egy számban elenyésző, azonban erőforrásaiban meghatározó szegmensre osztható. Ennek részben oka a hazai nonprofit szabályozás koncepciótlansága, mely számos lehetőséget, „kiskaput” teremtett azon szervezetek számára, melyek csak nevükben azonosak a nonprofit szervezetekkel. Ezt a polarizációt erősítette a 2010 után létrejött egy új szereplőkből álló (GONGO-k,²⁴ közhasznú vagyongazdálkodó alapítványok) szegmens, amely kormányzati támogatással és jelentős pénzügyi feltőkésítéssel lényegében egy „saját civil” háttérbázis kialakítását célozza meg. Bár a kormányzattól való függés korábban is létezett, azonban ez az új törekvés mind szándékában, mind forrásaiban újnak tekinthető, hiszen csak a 2010-es évek közepe felé gyorsult fel igazán. Kifutását még nem lehet pontosan látni, annyi

²⁴ A szakirodalom azokat a szervezeteket nevezi GONGO-knak, amelyeket egy adott kormányzat hoz létre, működtet vagy tart el, abból a célból, hogy a kormány szándékainak és politikai céljainak teljesítésében közreműködjenek (Naim, 2009). Az ilyen szervezetek alkalmasak a közvélemény befolyásolására és más civil szervezetek hiteltelenítésére.

azonban prognosztizálható, ha ennek a szegmensnek a teljes kiépülése megtörténik, az egy új fejezet eredményezhet Magyarországon.

Ezt a folyamatot a „politikai légkör” tovább élezi, aminek valószínűleg az az oka, hogy egy hierarchikus szerkezetű, minden alkotó elemét pontosan pozicionáló felépítményben egy horizontális elhelyezkedésű, egymáshoz csak lazán kapcsolódó szervezeti halmaz inkább tekinthető a kormányzat részéről rizikófaktornak, mint stabil alapnak, így a velük való együttműködés is csak akkor biztonságos, ha szilárdan beépülnek a Nemzeti Együttműködés Rendszerébe. Az elmúlt évek civilekkel kapcsolatos intézkedései és politikusi megnyilvánulásai egyértelműen azt a célt szolgálják, hogy amint ezt a társadalom egészében, választók, önkormányzatok tekintetében is, úgy a civileket is meg lehessen osztani jó és rossz oldalhoz tartozókra. a civil részvétel is egyre inkább pártossá, pártpolitikai szempontból polarizáltabbá válik. A civil szervezetekkel szembeni kampányok a részvétel fontosságába vetett hitet erodálják és a civil szervezetek konfliktusorientált típusaiban való bizalmatlanságot

erősítik, ezáltal pedig értékes erőforrásoktól fosztják meg ezeket a szervezeteket (Kákai – Glied, 2017: 16). Ez pedig azt is jelenti, hogy kevésbé képesek betölteni közvetítő és az államot demokratizáló szerepüket (Zameczki – Glied, 2020).

Ezek a strukturális változások a magyar nonprofit szektort egy más szerkezetűvé, egy kívánatosabbnak tekinthető „együttműködő-partner”²⁵ variáns helyett egy „együttműködő-ügynök”²⁶ variáns kialakulását eredményezheti (Gideon–Kramer–Salamon, 1992: 18).

Irodalomjegyzék

- Bartal, Anna Mária (2005): *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Budapest, Századvég.
Bartal, Anna Mária (2008): Ha kiszáradnak az utópia oázisai... *Civil Szemle*, 5(1-2): 12–26.
Bartal, Anna Mária (2009): A válság elején – A nonprofit trilemmáról, valamint a „jó” és „rossz” civil társadalomról. *Civil Szemle*, 6(1-2): 8–21.

²⁵ Ez a típus a szektor szervezeteinek nagyobb mérlegelési, programmenedzselési és akár a politikai folyamatokban is nagyobb részvételi lehetőséget biztosít. (Egyesült Királyság, Franciaország (1982 után), Olaszország, Izrael).

²⁶ Ez azt jelenti, hogy az nonprofit szervezetek mintegy ernyőszerkezeti hálóba tömörülve közvetítik az állam igényeit a lakosságnak. Ebben az esetben a nonprofitok funkciója a kormányzati programok adminisztrációjában való részvétel, kis mérlegelési és vitatkozási hatalommal (Pl. Hollandia és Németország).

- Bíró, Endre (2010): *Hol is tartunk? A civil nonprofit szervezetek jogi szabályozásának problémái*. Jogismeret Alapítvány, Budapest.
- Bocz, János (2009): *A nonprofit szektor strukturális átalakulása Magyarországon. A magyar nonprofit szektor az 1990-es évek elejétől a 2000-es évek közepéig* (Doktori disszertáció). Corvinus Egyetem, Szociológiai és Társadalompolitikai Intézet, Szociológiai Doktori Iskola, Budapest.
- Bocz, János – Kuti, Éva – Sebestény, István – Seresné, Gyűrűs Gabriella – Vajda, Ágnes (1994): *Alapítványok és egyesületek – A nonprofit szektor statisztikája*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Bullain, Nilda (2005): Átfogó jogi reformkoncepció: Lépések egy értékalapú civil jövőkép felé. *Civil Szemle*, 2(1): 5–25.
- Cohen, Jean – Arato, Andrew (1992): *Civil Society and Political Theory*. MIT Press, Cambridge.
- Dahrendorf, Ralph (1994): Zagrożone społeczeństwo obywatelskie, in: Michalski Krzysztof (eds.), *Europa i społeczeństwo obywatelskie*. Rozmowy w Castel Gandolfo, Kraków-Warszawa: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak – Fundacja im. Stefana Batorego.
- Diamond, Larry (1994): Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation, *Journal of Democracy*, 5(3): 4–17.
- Gidron, Benjamin – Kramer, Ralph M. – Salamon, Lester M. (1992): *Government and the third sector: emerging relationships in Welfare States*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Kákai, László – Glied, Viktor (2017): Sketch of the Hungarian nonprofit sector after the regime change. *Civil Szemle*, 14(3): 13–33.
- Kákai, László – Sebestény, István (2012): A nonprofit szektor súlya és a gazdasági válság hatása Magyarországon *Civil Szemle*, 9(3): 137–157.
- Kákai, László (2009): *Kik is vagyunk mi? Civil szervezetek Magyarországon*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Kákai, László (2015): Nonprofit szervezetek területi és gazdasági súlya a gazdasági válság után. *Területi Statisztika*, 55 (6): 614–635.
- Kákai, László (2019): A magyar nonprofit rendszer ki- vagy átalakulása a rendszerváltástól napjainkig. *Civil Szemle*, 16(1): 33–53.
- Kákai, László (2020): *Development or reflections of the nonprofit sector in Central and Eastern Europe and Hungary*. *Politics in Central Europe*, 16(1S): 135–158. DOI: <https://doi.org/10.2478/pce-2020-0007>.
- Kákai, László (2020): Kettős szorításban a magyar civil szervezetek. *Pólusok*, 1(2): 1–30.
- Kákai, László – Bejma, Agnieszka (2022): Legal and practical conditions of the functioning of the civil society organizations in Hungary and Poland. *Eastern Journal of European Studies* 13 (SI): 99-119. DOI: <https://doi.org/10.47743/ejes-2022-si07>.
- KSH (2022): Nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2020-ban. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <https://bit.ly/3LB2cMO>, utolsó hozzáférés, 2022.03.12.
- KSH (2021): Nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2019-ban. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <https://bit.ly/3lgtCt>, utolsó hozzáférés 2022.03.12.
- Kuti, Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak...* Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.
- Kuti Éva (2008): Stratégiai cselekvésen innen, illúziókon túl. *Civil Szemle*, 5(4): 5–43.
- Meyer, Michael – Moder, Clara Maria – Neumayr, Michaela – Traxler, Nicole – Vador, Peter (2017): Patterns in Civil Society in Central and Eastern Europe: A Synthesis of 16 Country Reports and an Expert Survey. In: Vador, Peter – Traxler, Nicole –

- Millner Reinhard – Meyer, Michael (eds.): *Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Erste Stiftung Studies, Vienna: 12-41.
- Móra, Veronika (2012): Az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. sz. törvény bemutatása. *Civil Szemle*, 9(3): 167–175.
- Nagy, Renáta – Sebestény, István (2008): Methodological Practice and Practical Methodology: Fifteen Years in Nonprofit Statistics. *Hungarian Statistical Review*, 86(12): 112–138.
- Naim, Moises (2009): What is a GONGO? How government-sponsored groups masquerade as civil society. *Foreign Policy*, October 13. 2009
- Pálné, Kovács Ilona – Bodor, Ákos – Finta, István – Grünhut, Zoltán – Kacziba, Péter – Zongor, Gábor (2016): Farewell to decentralisation: The Hungarian story and its general implications. *Croatian and Comparative Public Administration* 16(4): 789–816. DOI: <https://doi.org/10.31297/hkju.16.4.4>.
- Putnam, Robert D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Rueschemeyer, Dietrich – Stephens, Evelin H. – Stephens, John D. (1992): *Capitalist development and democracy*. Chicago University Press, Chicago.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1999): *Szektor születik II*. Acta Civitalis Egyesület, Budapest.
- Salamon, Lester M. – Sokolowski, Wojciech S. – Anheier, Helmut K. (2000): *Social Origins of Civil Society: An Overview*. Center for Civil Society Studies, Baltimore.
- Sebestény, István (2016): Fél évtized – egészen új környezetben. Kormányzati szándék és eredmény a civil szféra NER-konformizálásában. In: Antal Attila (szerk.): *A civilek hatalma. A politikai tér visszafoglalása*. Demokratíakutatók Magyar Központja Alapítvány, Budapest: 61–84.
- Sebestény, István (2020): Civilizskóp – kísérlet a civil szektor közérzetének felmérésére a „szűkülő térben”. *Civil Szemle*, XVII (4): 73–105.
- USAID (2022): 2021 Civil Society Organization Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia, <https://bit.ly/3yvhnzk>, utolsó hozzáférés 2023.03.01.
- Walzer, Michael. (1992): The Civil Society Argument. In: Mouffe, Chantal (eds.), *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*. Verso, London: 89–107.
- Zamecki, Łukasz – Glied, Viktor (2020): Article 7 Process and Democratic Backsliding of Hungary and Poland. Democracy and Rule of Law. *ON-Line Journal Modelling the New Europe* 2020(34): 57-85. DOI: <https://doi.org/10.24193/ojmne.2020.34.03>

Abstract

Is there a structural trend in the development of the Hungarian non-profit sector?

There is a consensus among researchers on NPOs that far from being shaped by the same influences, each country's civil society sector has developed a different “pattern”, influenced by different combinations of cultural, historical, political and economic conditions and traditions. My study uses the example of Hungary to illustrate the movement of this process from the change of regime to the present day. How has the structure that emerged at the time of regime change changed and how does it fit in with European systems?

Keywords: *civil society, nonprofit organisations, Hungary*

GLIED VIKTOR¹

A BEVONÁS ÚJ LEHETŐSÉGEI A 21. SZÁZADBAN: AZ INFLUENCEREK

ABSZTRAKT

A 21. században még mindig a civil társadalom tekinthető a társadalom immunrendszerének, az állam morális iránytűjének, valamint a demokratikus keretrendszer védelmezőjének. Az internet és a digitalizáció térnyerése nyomán a civil bevonási stratégiák fokozatosan megváltoznak, az egyoldalú információátadás helyett a kooperatív, diskurzuson és információcserén alapuló közösségi élmények jelentik a jövőt, másrészt egyre inkább az erőteljes online jelenlét határozza meg egy kezdeményezés/projekt, vagy szervezet sikerességét. A közösséghez tartozás igénye is markánsan átalakult az 1990-es éveket követően. A különböző közösségi platformok feltűnése olyan virtuális tereket teremtett, melyek lehetőséget adnak a bekapcsolódásra olyan formában is, melyek párhuzamos, de a létezőhöz kapcsolódó valóságban zajlanak. A tanulmány a bevonás és közösségfejlesztés, valamint az információterjesztés néhány újszerű formáját veszi górcső alá, kiemelve az influencerek szerepét a közösségeket érintő problémák feltárásában és megoldásában.

Kulcsszavak: *bevonás, közösségi média, digitalizáció, influencerek*

Bevezetés

Manapság már természetesnek gondoljuk, hogy létezik egy szerteágazó feladatokat ellátó, társadalmi érdekeket képviselő, információt szolgáltató, sokféleképpen definiálható közeg az egyén és az állam közötti bonyolult térben, amely az egyén számára a társadalmiságot közvetíti (Parsons, 1969; Tocqueville, 1993; Salamon – Anheier, 1998; Tönnies, 2001; Durkheim, 2001). Ezt a szereplőt összefoglaló néven civil társadalomnak nevezzük (Cohen – Arató, 1992). Bizonyos szempontból minden egyén a civil társadalom része, ugyanis valamilyen formában és intenzitással tagja egy szervezett közösségnek, amely szintén kapcsolódik egy másikhoz strukturált közösséghez, komplex hálózatok sorát létrehozva ezáltal.

¹ Politológus-történész, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának oktatója.

ORCID 0000-0003-2467-5435

DOI: 10.15170/PSK.2022.03.02.02

Egyes közösségek csak helyi szinten, egy településen, akár egy település adott részén fejtik ki a tevékenységüket, mások foglalkozáshoz, vagy hivatáshoz kötődő közösséget alkotnak, vannak, akik egy adott cél érdekében fognak össze, megint mások globális célokhoz kapcsolódnak, akár az online térben, vagy személyesen. A civil szféra az államtól eltérően nem rendelkezik közhatalommal, nem véletlen tehát, hogy az állampolgárok inkább velük társítják a felelősségteljes, átlátható és hiteles kifejezéseket. A civilekkel kapcsolatban kialakult egyfajta elvárás, amely a normatív állampolgári mentalitás és erkölcsi normák képviselésében ölt testet, akár a közvetítésen, vagy a társadalmi tőke hasznosításán, akár a tiltakozás (konfrontáció) és együttműködés (kooperáció) szimbiotikus megjelenési formáin keresztül. Amíg a 18–20. században a társadalmi szervezetek szerepe elsősorban a társadalmi kezdeményezések szervezése, képviselése, artikulációja, illetve az egyén és közösségek védelme volt az állam túlhatalmával szemben, addig a 20. század végétől mindez további funkciókkal egészült ki (Keane, 2004):

1. Az egyén és társadalom védelme a piaci szereplők, a pénzintézetek, a globális döntéshozók, vagy az állam korlátlan tűnő befolyásával és hatalmával szemben (Korten, 2009; Fritz, 2019).
2. A társadalmi konfliktusok mérséklése az alapvető értékek védelmével és erősítésével, mint a szolidaritás, a tolerancia, vagy a bizalom.
3. Állami/önkormányzati feladatok átvétele, ellátása, az azokban való közreműködés.

Közhelyesnek hangzik, de a 21. században még mindig a civil társadalom tekinthető a társadalom immunrendszerének, az állam morális iránytűjének, valamint a demokratikus keretrendszer védelmezőjének. Ezt erősíti az a kijelentés is, mely szerint a civil társadalmat mindig is a kettősség jellemezte. Jelenti egyrészt a társadalmi önszerveződések terepét, ahol a társadalmi szervezetek tevékenykednek, hálózatokat hoznak létre, feladatokat látnak el, közreműködnek társadalmi és kulturális innovációkban, segítenek, vagy éppen érdekeket képviselnek. Másrészt nyomon követnek, véleményt nyilvánítanak, részt vesznek közügyekben, hallatják a hangjukat az anomáliák vagy bizonyos szektorokat ért érdeksérelmek kapcsán és mindenekelőtt nyilvánosságot teremtenek (Vigh, 2012; Glózer, 2008).

A közösséghez tartozás igénye és élménye markánsan átalakult az 1990-es éveket követően. Az internet megjelenése, majd a különböző közösségi platformok feltűnése olyan *virtuális tereket* teremtett, melyek lehetőséget adnak a bekapcsolódásra olyan formában is, melyek párhuzamos, de a létezőhöz kapcsolódó valóságban zajlanak. A tanulmány a bevonás és közösségfejlesztés, valamint az információterjesztés néhány újszerű formáját veszi górcső alá, kiemelve az influencerek szerepét a közösségeket érintő problémák feltárásában és megoldásában.

Új keretek – új szerepek

A 21. század merőben új megoldásokat hozott az információ megszerzése, a kommunikáció és az információ átadása terén. A *digitalizáció* térnyerése következtében elmosódik a határ a magánélet és munka között, erősödik az „állandó jelenlét” szerepe, és a FOMO jelenség (fear of missing out), azaz a valamiből való kimaradás okozta állandó félelem, szorongás érzése, amely már nem csak a fiatalok számára okoz problémát, de az idősebbeket is egyre inkább érinti (Elhai et al., 2020). Folyamatosan nézzük a mobiltelefonjainkat, azonnal reagálunk az üzenetekre, szinte 0-24-ben készen állunk, hogy kommunikáljunk. Természetesen a munkában, az oktatásban és a kutatásban is teret nyer a különböző infokommunikációs eszközök használata, egyre népszerűbb a távoktatás, a digitális közösségi terek szerepe (Kacziba, 2019). A személyes találkozók egy része a virtuális térbe kerül, és ha meg is történik a személyes kontakt, a frontális előadások hatékonysága ma már erősen megkérdőjelezhető. Nem véletlen, hogy a civil bevonási stratégiák is megváltoznak, az egyoldalú információátadás helyett a kooperatív, diskurzuson és információcserén alapuló közösségi élmények jelentik a jövőt, másrészt egyre inkább az erőteljes online jelenlét határozza meg egy kezdeményezés/projekt, vagy szervezet sikerességét. A kibertérben történő eredményes megjelenés feltétele lehet azon eszközök használata, amelyek a hagyományos platformokon túl új közösségi élményt adnak, hozzájárulnak az interakciók elmélyítéséhez, illetve a motiváció fenntartásához. Mindez alapvetően három tényezőn múlik.

1. A személyes kapcsolatokon nyugvó akár face-to-face, akár online jelenlét, amely a tagokon keresztül hálózatok létrehozását teszi lehetővé.

2. Igazodva a 21. századi elvárásokhoz, kihasználva a digitális lehetőségeket, és társas kapcsolatok erejét, fokozza a bevonás élményét.

3. Ismert emberek (a helyi közösség mozgatórugói, influencerek, véleményvezérek, hiteles közszereplők) közreműködésével ismertté tenni egy ügyet, egy projektet, egy szervezetet, akár egy, addig kevésbé ismert, kevésbé kibeszélt, vagy tabuként kezelt témát.

Az bizonyos, hogy a digitális technológia és a bevonási-kapcsolattartási folyamatok elválaszthatatlanok lesznek, egységes rendszerré olvadnak össze (Ősz et al., 2013). Minden viszonyulási pont a 21. században elvárt kontextusokhoz fog igazodni, azaz a tudásépítést is ebben a relációban képes értelmezni. Ez nem egy ember- és attitűdfüggő rendszer, azaz nem szimpátia alapján dől el, ki ért egyet, vagy utasítja el a digitális csatornákat, illetve a bevonás új lehetőségeit, hanem egy elkerülhetetlen tényező, amelyhez előbb-utóbb alkalmazkodni kell (Balogh et al., 2020).

A neoliberais kapitalizmus térnyerésének és a jóléti államok fokozatos lebontásának eredményeként a globális Észak államai különböző intenzitással, de egyre nagyobb mértékben elkezdtek visszahúzódni a társadalmi alrendszerek és a nagy ellátórendszerek szervezéséből (Muraközy, 2010). Az állam kiemelkedő funkciói – mint a jövedelmek újraelosztása – folyamatosan szűkülnek, annak ellenére, hogy a kormányzatok stabilizációs célzattal időről időre beavatkoznak a gazdasági és társadalmi folyamatokba, többnyire válsághelyzetekben. Mivel az állam egyre több közfeladatot delegál az egyházaknak és civil szervezeteknek, a 21. században az állam szerepéről való gondolkodás inkább a fejlesztő, mintsem a tulajdonosi állam irányába tolódott el. Ez azt jelenti, hogy az állam különféle célú és intenzitású támogatási mechanizmusokon keresztül kiszervezi azokat a területeket, ahol úgy véli, a piaci vagy/és nonprofit szereplők hatékonyabban látják el a feladatokat. A ma is zajló folyamat révén a kormányzatok egyre nagyobb mértékben kezdték átadni a (köz)szolgáltatások szervezésének lehetőségét és feladatát a nem állami szereplőknek (Duffy – Pierce, 2007). Részben, vagy egészen olyan területek is kiszervezésre kerültek az állam alól, amelyek piaci körülmények között is folytathatók voltak, differenciálva ezáltal az állami ellátórendszer és az üzleti szféra által nyújtott szolgáltatások minőségét. Ezeket, a szociális, egészségügyi, kulturális, környezetvédelmi, állatvédelmi, sport, jótékonyági stb. tevékenységeket részben a nonprofit/civil szektor, részben

profitorientált szereplők vették át és sok esetben hibrid módon kezdték ellátni. A piaci és állami szervezeti formák mellett egyre több alternatív, hiánypótló civil szolgáltató működik, egy új viszonyulási rendszert teremtve, nem csupán a piaci részesedésért és támogatásokért való versenyfutásban, de abban is, miként alkossanak védőfalat a globalizációs kockázatokkal, a szabadpiaci kapitalizmus negatív folyamataival, a környezetrombolással, vagy a vallás, faji, etnikai, szexuális kisebbségek degradálásával szemben és próbálják megvédeni az állampolgárokat, egy normatív viselkedési és gondolkodási attitűd biztosításával (Pavluska, 2006). Ezt részben nevezhetjük a civilek watchdog (ellenőrzési) funkciója új kategóriájának, ahol nem csupán feltárják, és nyilvánosságra hozzák az állam, és/vagy piaci szereplők helytelen, gondatlan, felelőtlen cselekedeteit, hanem a tevékenységükön, vagy ismert embereken, véleményvezéreken keresztül példát is mutatnak, mintát is nyújtanak.

Ez a rendkívül heterogén, sokszínű civil szektor kvázi úgy működik, mint a piac. A profiljukhoz illeszkedő, önként vállalt feladatok mellett sokan közfeladatokat is ellátnak, pályázatokat írnak és koordinálnak, ezáltal a kicsi, néhány ezer forintból gazdálkodó szervezetek mellett, léteznek több tízmilliós költségvetéssel rendelkező szervezetek is. Éppen ezért fura és megkérdőjelezhető a nonprofit szektor kifejezés (Kuti, 1996), ugyanis az esetek jelentős részében profitorientált tevékenységet is végeznek, sőt, a piaci jelenlét erre kifejezetten sarkallja is őket.

A civil szervezetek fejlesztésének egyik lehetősége a bevonás és azon keresztül a partnerség kialakítása, amely csak úgy működhet jól és eredményesen, ha érvényesül a transzparencia, az információk időben elérhetők és a felek aktívan részt vesznek a közös munkában. A folyamat akkor lehet sikeres, ha a partnerség nem egyszeri egyeztetést jelent, hanem folyamatos kapcsolattartást és értékelést/visszacsatolást is magában foglal. Sok ígéretes projekt vallott már kudarcot azért, mert a kezdeményezők túl tágra értelmezik a bevonandók körét, ezáltal olyan javaslatok is beépítésre kerültek egy adott tervezési/megvalósítási folyamatba, amelyek nem kapcsolódtak szervesen a témához. Az sem segíti, sőt, többnyire megakasztja a közös munkát, ha a projekt megvalósítói csak látszólagos konzultációt folytatnak, de valójában nem veszik figyelembe az érintettektől érkező visszajelzéseket, tanácsokat, kéréseket. Szintén problémás, ha egy projekt kizárólag addig tart, amíg akad finanszírozási háttér, de miután lezárul a projektidőszak, a kezdeményezés elsorvad, vagy teljesen elhal.

A bevonás új útjai

A hatékony bevonás és partnerség kialakítása, valamint az információ átadás olyan tudáseggyütttest feltételez, amely tisztában van az ismeretszerzés és továbbítás jelenkori elvárásaival. Rövid, velős, lényegre törő üzenetek, amelyek érzékszervi élményt nyújtanak, erős ingert, vizuális világot közvetítenek, ugyanakkor orientálnak és a közösséghez való tartozás élményét is biztosítják. Mivel ma már a piaci és nonprofit szereplők is tisztában vannak az elvárásokkal, az általuk nyújtott információcsomag mindezeket igyekszik teljesíteni, ezért a 21. században a fogyasztók számára már nem az információk elérése, hanem azok szelektálása és feldolgozása okoz majd komoly kihívást. Hiába az Európai Unió azon törekvése, hogy egy idealizált környezetben a tudásalapú társadalom és gazdaság keretrendszerét hozza létre, ha a társadalmi kohézió a válságok (pl. COVID-19) és a globalizációs folyamatok hatására felbomlik, vagy teljesen megszűnik. Kutatóként sokszor abba a hibába esünk, hogy az általunk érzékelt folyamatokat általánosítjuk, és a mikrokörnyezetünkben tapasztalt mintákat modellként azonosítjuk. Éppen a 21. század az, ahol szinte képtelenség egységes társadalmi, vagy gazdasági folyamatokat egységesíteni egyetlen definíció, vagy minta alá, ugyanis minden kijelentésnek azonnal meg tudjuk találni az ellentettjét, vagy kivételét. Ha néhány ilyen ellentétpárt megismerünk, megértjük, miért ragaszkodik a társadalom többsége a gondolkodásmódunk normatív irányba történő tudatos visszahúzásához, amellyel a „hagyományost”, az „egykor működőt” próbáljuk a 2020-as évekbe implementálni. Mindez csak és kizárólag akkor működhet hatékonyan és eredményesen, ha egészséges arányban használja a személyes kapcsolatokat és a digitalizáció nyújtotta lehetőségeket.

Az utóbbi két évtizedben számos hálózati platform alakult annak érdekében, hogy a civil szektor minél hatékonyabban használja ki a digitalizáció nyújtotta lehetőségeket. A koronavírus járvány időszakában bizonyította, hogy a lezárások idején milyen nagy szükség volt az online kapcsolattartásra. A legalapvetőbb szükséglet a különböző applikációk megléte, melyek az informatikai háttérrel biztosítják. A világ legnagyobb ilyen oldala a TechSoup, amely már több mint 1,4 millió civil szervezetet látott el informatikai jellegű információval és programokkal (felhő szolgáltatás, online workshop és kommunikációs platform, vírusirtó stb.).² A projekt azt hangsúlyozza, hogy a 21. században már elengedhetetlen a

² Magyarországon elérhető: <https://www.civiltech.hu>, utolsó hozzáférés 2023.02.28.

folyamatos kapcsolattartás, illetve a szektorok közötti párbeszéd. A civileknek állandó partnerséget kell kialakítani a kormánnyal / önkormányzattal, a nemzetközi szervezetekkel, hálózatokkal, a piaci szereplőkkel, a lehetséges támogatókkal, a lakossággal és a többi civillel, annak érdekében, hogy komplex módon legyenek képesek ellátni a feladataikat. Ebben a tanulmányban a digitalizációt mint a bevonás eszközét vizsgáljuk, elsősorban a fiatal korosztályok kapcsán (UN Dialogue, 2010). A bevonás célja kettős.

1. Információt szolgáltat, felhívja a figyelmet egy problémára, vagy problémaegyüttesre.
2. Helyzetbe hoz és képessé tesz valaminek a felismerésére és az adott kérdéskörrel való foglalkozásra.

A bevonás klasszikus témái az oktatás és párbeszéd, a demokrácia védelme, a társadalmi befogadás erősítése, az esélyegyenlőség biztosítása, továbbá a kultúrák sokszínűségének megismerése (FORUS, 2021). Kiemelt szerepet kap a hátrányos helyzetű csoportok (betegséggel küzdők, kulturális, etnikai, vallási, szexuális kisebbségek) igényeinek figyelembevétele, az iskolaelhagyás és lemorzsolódás csökkentése, valamint a jó gyakorlatok megosztása. Mivel az európai társadalmak elöregedésének jelensége a civil szektorban is tapasztalható, fontos a fiatalok bevonása a civil munkába. Ehhez olyan témákkal kell megismertetni őket, melyek közvetlenül érintik a jelenüket és jövőjüket. Elég, ha a klímaváltozással és környezetvédelemmel kapcsolatos kérdésekre, vagy a liberális demokráciákat ért kihívásokra gondolunk. Nem lehet kérdéses, hogy a kapcsolódó politikai állásfoglalások tévedhetetlenségét és kizárólagosságát hirdető narratívák mellett valóban szükség van a fekete vs. fehér megközelítéseket árnyaló véleményekre. Ebben van elengedhetetlen szerepe a civil közegnek, ugyanis ők képesek – jobb esetben kötöttségek nélkül – több oldalról megvilágítani egy-egy témát.

A 21. században felértékelődik a humán tőke szerepe, ezért a fejlesztő állam kiemelt feladata kell(ene) legyen az emberi tényező fejlesztése a készség- és kompetenciafejlesztés, az oktatás és továbbképzés révén (Balogh et al., 2020: 71). Az információs társadalom jelenségével párhuzamosan terjedt el a tudásalapú társadalom eszméje is, olyan új társadalmi működést, viselkedést, magatartást és életformát leírva, amely alkalmazkodik a globalizációs trendekhez, a médiafogyasztás megváltozott szerkezetéhez és a kommunikációs technológia rohamos fejlődéséhez (Fodor, 2000). Robin Mansell (1999) meghatározása szerint

a 21. század társadalma már az új technológiák és a hozzájuk kapcsolódó tevékenységek nyújtotta lehetőségek ismeretével felvértezve ismeri meg a világot, szerez és nyújt és dolgoz fel információt. Sokan úgy vélik, ennek az ismeretnek és készségnek a foka határozza meg az egyén és közösség versenyképességét, mások szerint mindez nem szolgálja az emberiség fejlődését, sőt, a mesterséges intelligencia fejlődése súlyosan rombolja az emberek kognitív képességeit és egzisztenciális lehetőségeit (Cohen – Hutter – Osborne, 2022).

A köztudatban még mindig jelen van az a vélekedés, hogy az internethasználat és az új technológiai eszközök mindennapos használata a Z generációhoz³ kötődik. Nem vitatott, hogy a netgeneráció, a pozitív megközelítésben *digitális bennszülöttek* (Prensky, 2001), negatív konnotációban *digitális kannibáloknak* hívott generációk beleszülettek a digitális világba, azonban ki kell hangsúlyozni, hogy ma már az idősebb korosztálynak is készség szinten megy az internet és a közösségi média használata. Az is bizonyos, hogy a digitális bennszülöttek gyorsan akarnak és tudnak információt szerezni, képesek a párhuzamos információfeldolgozásra (hogyan milyen eredménnyel, az más lapra tartozik), a szövegeknél szívesebben dolgoznak kép, hang, és videó-információkkal. Mindezek mellett előnyben részesítik a szimultán kölcsönhatásokat, főként, ha az szórakoztatóan kerül tálalásra, illetve szinte elvárás a körükben az „utolsó pillanatban” történő cselekvés és kedvelik az azonnali megerősítést (Forgó – Komló, 2015).

Az elektronikus kommunikáció térnyerése drasztikusan megváltoztatta az emberek társas viszonyait és gondolkodási folyamatait. Az új térben keletkező ingerek minél több érzékszervre hatnak és minél erősebben (Lehmann, 2017). Az ingerküszöb emelkedése következtében egyre intenzívebb hatásokra van szükség annak érdekében, hogy áttörjék a közömbösség falát. Ez rendkívül veszélyes is lehet abban a tekintetben, hogy az ingerek és érzelmi intenzitás fokozása milyen hatásokat váltanak ki az egyénben. Nem véletlen, hogy éppen a civil szféra és annak manifesztációi nyújthatnak olyan normatív modelleket, amelyek révén az átlag állampolgár a folyamatos fogyasztásra való felhívás mellett/helyett valódi értéket közvetítő tartalmakat is kap. Ennek a csatornája lehet egy közös élmény, egy társasjáték, egy tréning, egy workshop, egy egyszerű beszélgetés más

³ A Z generáció tagjai jellemzően 2000 és 2012 között születtek. Új típusú nemzedék, amelynek életében rendkívül fontos szerepet játszik a technológia rohamos fejlődése.

környezetben, vagy akár egy influencer által közvetített tartalom, ahol a minta éppenséggel az ismert személyen keresztül jut el a fogyasztóhoz. Hogy mennyire fontos a civilek normaközvetítési funkciója, azt az is alátámasztja, hogy a kritikai gondolkodás, az értő olvasás és értelmezés, a vitakészség, a problémamegoldó képesség, vagy az empatikus viselkedésre való nyitottság éppenséggel miként alakítható ki egy emberben. Elképesztő mennyiségű információ halad át az agyunkon minden egyes nap, de a valóban fontosakat egyre kevésbé vagyunk képesek megérteni, fokozatosan elveszítjük a disztingvációra való képességünket (Csimá – Gombos, 2019). Ez azt eredményezi, hogy úgy gondoljuk, mindenhez értünk egy kicsit, de valójában semmihez sem igazán, vagy mélyebben.

Az Európai Uniónak (EC, 2015) és az ENSZ-nek⁴ számtalan kezdeményezése van, amellyel a fiatalokat igyekeznek bevonni a különféle projektekbe, képessé téve őket a későbbi „valódi” döntéshozatalban való részvételre és a felelős döntésre. Az elemzésekben azzal indokolják a fiatalok bevonására irányuló kiemelt figyelmet, mert a gazdasági válságok, a társadalmi elidegenedés, a radikalizálódás, az internetről és médiából áradó erőszakos tartalmak tömkelege, valamint a pandémia következtében történt elszigetelődés őket érintik legerőteljesebben. Ezek a programok elsősorban arra sarkallják az azokban résztvevő fiatalokat, hogy legyenek aktív állampolgárok, merjenek felszólalni, mondják el a véleményüket és tegyenek a közösségükért. Ebbe beletartoznak a politikában való részvétel különböző formái és szintjei, a választásokon való részvételtől kezdve a formális viták szervezésén keresztül a politikai állásfoglalások készítéséig. További kiemelt szempont a fiatalok nyitottságának, vállalkozói kedvének az erősítése, annak megtanítása, miként tudnak bekapcsolódni a helyi gazdasági életbe. Minden program esszenciális eleme a bevonás, a párbeszéd új lehetőségeinek a kipróbálása, a szenvedélybetegségekről (alkohol, drog, dohányzás, játékkülfüggőség) való őszinte beszéd, a szorongások, valamint a jövőtől, a munkanélküliségtől, a mellőzöttségtől való félelem feloldása. A bevonás számos elemét felvonultatják ezek a projektek:

- workshopok, konferenciák, vitaestek, 'world cafe'
- filmklubok, filmvetítések

⁴ The World Programme of Action for Youth (2010). Youth in Civil Society. Guide to the Implementation of the World Programme of Action for YOUTH. UN.; UN for Youth, <https://www.un.org/development/desa/youth>; Youth Programmes and Initiatives, <https://www.unep.org/youth>; UN Youth Office, <https://iylo.org/unyouthoffice>, utolsó hozzáférés 2023.02.28.

- stratégiai szerepjátékok, társasjátékok
- online szimulációs játékok
- művészeti jellegű foglalkozások és klubok (rajzolás, festés, fotózás, divat)
- kirándulások, terepmunka, terepgyakorlat
- szakkörök, egyetemi klubok, szakkollégiumok
- civil közösségek foglalkozásai
- szociális jellegű foglalkozások (nyugdíjasok, hátrányos helyzetű emberek, betegek, hajléktalanok, bántalmazott nők, gyerekek stb.)
- sport, tömegsport
- környezetvédelmi akciók, szemétszedés, faültetés
- városszépítő akciók, városi felújítások

Influencerek mint a bevonás „eszközei”

Ahogy az elmúlt két-három évtizedben egymással párhuzamosan létrejött – de összefonódva és egymást kiegészítve – az állam, az üzleti szektor és a civil szféra szolgáltatásellátási és szolgáltatásnyújtási modellje, addig a közösségi média platformok, a web2.0 (közösségi tartalomkészítő és tartalommosztó szolgáltatások) és az internetes kommunikációs csatornák megjelenésével a hibrid módon működő területek állapotát nyomon lehet követni. Mindezt az új típusú platformokon működő szolgáltatók is felismerték és nem csupán reklámokon, de influencereken keresztül is megkezdték az általuk kínált lehetőségek hirdetését. Megindult egy egyre szerteágazóbb diskurzus arra vonatkozóan, hogy mi volt / mi lenne / mi lehetne az állam szerepe bizonyos területeken és milyen módon képesek azt ellátni nem állami szereplők. A hangsúly áthelyeződött a frontális reklámról a személyes reklámra, azaz személyre szabott hirdetések tudnak megjelenni attól függően, hogy a fogyasztók milyen típusú médiafelületet követnek.

Az átlagos fogyasztók, a különböző generációs csoportok, vagy a legkülönbélebb társadalmi szubkultúrák elérésének leggyakoribb eszköze manapság az internet, azon belül is a közösségi média (Facebook, Instagram, YouTube, TikTok stb.). Az információ biztosításán és az online beszélgetéseken, vitákon túl a 2000-es években megjelentek azok, a mások véleményét, attitűdjét befolyásolni képes karakterek, akik:

1. vagy azt használták ki, hogy ismertek és az ismertségükön keresztül próbáltak meg hatni az internetes társadalomra,

2. vagy az internet segítségével váltak ismertekké és befolyásukat a közösségi média szereplésüknek köszönhetnék.

A mások befolyásolására képes, önmagukban is követendő mintának tekinthető, az online térben több tízezres, vagy akár milliós követői bázissal rendelkező közösségi szereplőket manapság már *véleményvezéreknek, influencereknek* nevezzük.⁵ Természetesen a piaci szereplők gyorsan felismerték, hogy a hagyományos kommunikációs csatornák mellett az online térben történő reklám legalább annyira fontos, mint jelen lenni a televízióban, vagy rádióban, sőt, a fiatalabb korosztály elérésében már elengedhetetlen szempont az állandó közösségi média jelenléte. Ezért részben a cégek keresik az influencerekkel való együttműködés lehetőségeit, részben pedig már ismert emberek piacosítják (forintosítják) a nevüket és teszik egy-egy termék, szolgáltatás, brand, vagy kezdeményezés mellé.

A fiatalok ma már kevésbé követik a televíziót és a csatornákon futó reklámokat. Ezzel szemben az influencerek, a YouTube, TikTok vagy Instagram sztárok sokkal erőteljesebben hatnak rájuk (Fehér, 2021). Csak az Instagramon több mint 500 ezer aktív véleményvezért/influencert/mikroinfluencert találhatunk, akiknek egyre nagyobb szerepük van a befolyásolás és meggyőzés jelenségében (Marchis – Markos-Kujbus, 2019). A felmérések alapján az európai fiatalok jelentős része már influencer szeretne lenni (Riedl et al., 2021), Magyarországon ez az arány a felmérések szerint 40% (DigitalHungary, 2019). Nem meglepő, hogy ma már minden harmadik közösségi média felhasználó influencereken keresztül szerez információt új termékekről és szolgáltatásokról. A hagyományos módon népszerű témák, mint a szépségápolás, a sport, vagy a divat, a véleményvezérek gyorsan felismerték, hogy az ismertségüket nem csupán értékesítésre lehet használni, hanem az állásfoglalásuk hatással van követőik véleményére, akik ezeket a véleményeket tovább terjesztik a saját hálózataikban. A minták tehát szájról szájra és kezdeményezésről kezdeményezésre terjednek (Schweiger – Beck, 2019). Részben a trendeket diktáló, részben az azokat tudatosan elutasító influencerek közül sokan döntöttek/döntenek úgy, hogy az egyszerű értékesítésen túl közéleti témákkal is foglalkoznak, értelmes és a társadalmi diskurzus szempontjából

⁵ A két kifejezést szinonimaként használom, de különbséget kell tenni a kettő között. Véleményvezérek évszázadok óta léteztek/léteznek közösségekben, míg az influencerek az utóbbi évtized produktumai és elsősorban a közösségi médián keresztül közvetítik a véleményüket, életmódjukat, tanácsaikat.

hasznos tartalmakat létrehozva. Az egyszerű, napi politikai témák közé bekerült az LMBTQ jogok, a migráció, a fenntarthatóság, a tudatos fogyasztás, az állatvédelem, az egészséges életmód, illetve az oktatás és kultúra kitárgyalása. Ezeket a témákat hashtagekkel is jelölték, amelyeket a követők is használnak, ha azonos témában posztolnak. Olyan is előfordul, hogy éppen a véleményvezérek próbálják alakítani a trendet, amire a cégek reagálnak és változtatnak, így igazodva a vásárlók elvárásaihoz (slow fashion, fair fashion, környezetbarát termékek, ételmisszerpazarlás elkerülése stb.).

Mivel a meggyőzés során vélemények, nézetek, értékítéletek alakulnak ki az emberekben, különösen fontos, hogy az influencer morális értékrendje helyes legyen, ugyanis az átadásra kerülő mintái tíz-, akár százvezrek gondolkodását és attitűdjét befolyásolhatja. Ma már nem szükséges, hogy filmsztár, vagy híres énekes adja el a terméket, vagy szolgáltatást, átlagemberek is képesek komoly elérést generálni, sőt, a relatíve kisebb közönséget elérő mikroinfluencerek népszerűbbek, mert „ők is közülünk valók”. A dolgozat témájának szempontjából relevánsabb, amikor egy véleményvezér nem egy terméket akar eladni, promotálni, hanem motivációt érez arra, hogy megossza a saját tapasztalatait, hiteles felhasználóként mutatva magát. Akkor lehet sikeres a vélemények átadása, amennyiben a befolyásolni kívánt személyek gondolkodása, viselkedése, attitűdje megváltozik a véleményvezérek hatására. Ez egyfajta identifikációs folyamat is, amely során a hiteles, vonzó, szimpatikus influencer vonásai, jellemzői, életvitele mintaként szolgál a követői számára. Mivel a fogyasztó egyszerűen nem követi a számára antipatikussá, vagy más értékrendet tükröző influencert, a célközönség számára eljuttatni kívánt üzenet sokkal nagyobb mértékben ér majd el a kívánt helyére olyantól, akivel képes azonosulni. A leggyakoribb példa, amikor egy véleményvezér a környezettudatos élet fontosságáról, vegán-vegetáriánus életmódról, műanyagmentességről (zero waste) beszél és ad tanácsokat, tippeket (Viszkok Fruzszi, HeyJulie, Vászonzsákoslány, Vegamama, Döbrösi Laura, Lina, EszterVirág stb.). A szimpátián túl számos más tényező játszhat szerepet az átadásra kerülő információ hatékony eljuttatásában, letapasztásában és internalizációjában (Kelman, 1961), de biztosan ki kell emelni a hitelesség és megbízhatóság, a pozitív személyes minták, illetve a humor és művészeti jellegű alkotások szerepét. A vonzó, humoros, jópofa, egészséges, népszerűbb embereket sokszor „igazibbnak”, „valóibbnak” érezzük, mint a politikusokat, vagy világsztárokat.

A tartalmak kapcsán a legfontosabb elvárás, hogy szórakoztató legyen, tartalmazzon gag-eket. Az egyik legismertebb magyar influencer, a YouTube-on 397 ezer feliratkozóval rendelkező Viszkok Fruzi 2018-as, környezettudatosságról szóló videójának első néhány mondata mindezt megerősíti: *„De nyugalom, ne kapcsoljatok el, nem fogok átmenni örült professzorba, vagy megszállott hippibe”*. (Viszkok, 2019). Mintha ez a téma csak elvont, okoskodó akadémiai embereket és rongyosan öltözködő, beszívott embereket érdekelne. Persze az elmúlt öt évben is sok minden változott, valószínűleg már mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy drasztikus változások nélkül elpusztítjuk a saját bolygónkat. Az influencerek véleményén keresztül a követők nyitottá válhatnak a civil szervezetek munkájába való bekapcsolódásra, az 1%-os támogatás felajánlására, egy projekt támogatására, vagy tágabb értelemben egy mozgalomban való közreműködésre.

Az influencerek száma és befolyása folyamatosan növekszik, valamint az általuk támogatott márkák/termékek/szolgáltatások is diverzifikálódnak. Már nem csupán profitorientált megjelenések vannak, hanem a közösség jól-létét elősegítő, közéleti, segítséget nyújtó, humanitárius, környezet- és állatvédelmi, valamint művészeti-kulturális jellegű kezdeményezések mellé is egyre többen állnak, kihasználva a befolyásukból adódó lehetőségeket. Mindez történik részben amiatt, mert fennáll a túltelítődés veszélye, azaz a nyilvánvalóan pénzszerzési céllal történő hirdetés, amely kockáztatja az influencer hírnevét, azaz a véleményvezér társadalmi kezdeményezésekkel hozza egyensúlyba a hirdetést, másrészt pedig azért, mert mint a társadalom tagja, felelősséget érez a jövője iránt.

A közéleti témákkal foglalkozó influencereket, ismert embereket, celebeket alapvetően három nagyobb téma foglalkoztatja:

1.

A politikával és közélettel kapcsolatos ügyek, a demokrácia helyzete, a diktatúrák és autoriter államok bírálata. Az amerikai elnökválasztási kampányok során hagyományosan színészek, sportolók, művészek, előadók, celebek sokasága áll ki egyik, vagy másik jelölt mellett, illetve buzdít a szavazáson való részvételre. De ilyen volt a BREXIT-kampány is 2016-ban, amely során híres brit emberek sokasága foglalt állást az EU-ból való kiválás (John Cleese, Bernie Ecclestone, Sol Campbell, Sir Michael Caine, Liz Hurley stb.), vagy a bent maradás mellett (Daniel Craig, David Beckham, JK Rowling, Emma Thompson, Simon Cowell, Idris Elba stb.). Hazánkat érintő eset volt 2020 november-decemberében, amikor

az amerikai színész és rendező, George Clooney bírálta élesen Orbán Viktor miniszterelnököt és politikáját. Közismert, hogy Clooney nem rejt véka alá a politikai véleményét, ezt megelőzően Boris Johnson brit miniszterelnökkel, Jair Bolsonaro brazil elnökkel és Donald Trump amerikai elnökkel is vitába keveredett. Clooney az új filmjének promóciója kapcsán említette meg, hogy az emberiség előtt álló harminc év létfontosságú lesz, részben a járványok, részben a klímaváltozás és a szabadságjogokat csorbító populista politikusok miatt. A színész szerint: *„egy ilyen örült időszakban gyereket nevelő emberként szeretném, ha majd elmondhatnám, mit tettünk az örültség ellen. Nem azért, hogy a gyerekek büszkék legyenek, hanem azért, hogy egy jobb világban nőjenek fel”* (Lamont, 2020). Három tényezőt érdemes megjegyezni az eset kapcsán. Clooney kiemeli a világpolitika térképéről Orbán Viktort, egy kis közép-európai ország miniszterelnökét, ahová a populizmussal foglalkozó szakirodalom és újságírás emelte, Bolsonaro és Trump mellé; Amellett foglal állást, hogy örült a világ és ez a más ideológiai beállítottságú, a világot más szempontból néző politikusok miatt van; Klasszikus érvelés a jövőt idéző, a gyerekeinknek jobb világot teremtő szempont, amely Clooney szerint a liberális demokrácia védelmével szavatolható.

Magyarországon nagy port kavart ügy volt a civil szervezetekkel kapcsolatos kormányzati szabályozás ügye. Sokan ezt a civil szervezetek elleni frontális támadásként azonosították, holott a folyamat globálisan is megfigyelhető volt. A 2008-2009-es globális pénzügyi és gazdasági válság hazai és nemzetközi hatásai, továbbá a 2010-es, a Fidesz-KDNP kétharmados győzelmét hozó országgyűlési választások, az illiberális állam 2014-es meghirdetése (Bretter, 2016) és uralmi államként való kiépítése (Bretter, 2022), illetve a 2015-2016-os migránsválság (Glied, 2020) mélyreható változásokat hozott az állam és a civilek kapcsolatában. Összességében a civil társadalom működési feltételei és erőforrásai csökkentek, a civilek egy szűkülő és politikai ideológiák mentén meghatározott térben voltak kénytelenek működni (Kákai, 2020). A dolgozat eddigi állításainak tükrében ellentmondásos lehet az a kijelentés, hogy az állam teret foglal a civil társadalom rovására, ugyanakkor a két említett folyamat inkább kiegészíti egymást (Gerő, 2020). Az állam kiszervez, azonban szerződések által meghatározza azon civilek körét, akikkel együtt akar működni a jövőben, illetve olyan szabályozást hoz, amely megnehezíti, vagy ellehetetleníti a civilek egy részének működését (Dupuy et al., 2016). Ez a stratégia elsősorban az állami kontroll kiterjesztése nyomán lehet sikeres, kirekesztve az emberi jogi, vagy politikai és közéleti kérdésekkel foglalkozó

szervezeteket. Hozzá kell tenni, hogy az élet minden területén, így a civilek kapcsán is egyre inkább érvényesül a menedzserszemléletű működés, mint elvárás, amely egyrészt jelent egy alkalmazkodási kényszert a gyorsan változó körülményekhez és politikai keretekhez, másrészt viszont a túlélésük jegyében maguk is a rendszer fenntartóivá válnak, amely ellentmond a „civilség” alapjainak (Gerő, 2020).

A szabályozás 2010 után több lépcsőben zajlott, 2011-ben új civil törvény lépett életbe, létrejött a Nemzeti Együttműködési Alap, ezzel együtt végbement a finanszírozás központosítása (Kákai – Glied, 2017). A közhasznúság fogalma eltolódott a közszolgálatosság felé, melyet az állam együttműködési és megbízási szerződésekkel igyekezett megerősíteni (Sebestény, 2016). A civilekkel szembeni, izraeli és orosz mintára történő kormányzati megszólalások 2013-2014-ben kezdődtek. A narratíva több irányból intézett támadást a civilek ellen, azt hangsúlyozva, hogy ezek az ellenzékét kiszolgáló, külföldről fizetett, civileknek álcázott, ám politikai célokat követő szereplők politikai állásfoglalásokkal igyekeznek destabilizálni a magyar belpolitikát. 2015-ben a menekülteket/migránsokat segítő civil szervezetek kerültek a támadások középpontjába, hasonló narratívával, majd 2017-2018-ban újabb szabályozás következett *Stop Soros!* címmel, amely már illegálisnak minősítette az (illegális) migránsoknak nyújtott szolgáltatásokat. Mivel több ügy is napirenden volt akkoriban (CEU, Városliget) 2017. április 12-én „A Hősök vétője” címmel többezres tüntetést szervezett a Civilek egy élhető Magyarorszáért szervezet a Hősök terén, ahol a fő szlogen a „*Civilek vagyunk, Magyarok vagyunk, Szabadok vagyunk*” jelszó volt. Tény, hogy ennek ellenére a civilekkel szembeni kampány nem váltott ki komoly ellenállást és felháborodást a magyar társadalom részéről. Ennek az volt az oka, hogy részben a civil szervezetek társadalmi beágyazottsága és hatása hagyományosan alacsony Magyarországon (Kákai – Sebestény, 2012), részben a 2013 óta folyamatosan futó civil-ellenes kampány sok, a területet kevésbé ismerő embert bizalmatlanná tett a civilek munkájával szemben. Mindennek ellenére a civil szervezeteket megvédelemmel javaslat elleni tiltakozás keretében 100 magyar művész nyílt levélben kérte az országgyűlési képviselőket, ne szavazzák meg a javaslatot. A teljesség igénye nélkül az aláírók között volt Beck Zoltán, Dragomán György, Gothár Péter, Grecsó Krisztián, Hajdu Szabolcs, Hajós

András, Kovács Patrícia, Mundruczó Kornél, Nagy Ervin, Nemes Jeles László, Ónodi Eszter, Péterfy Bori, Szabó Simon, TGM, Till Attila és Závada Pál.⁶

2.

A háborúk, fegyveres konfliktusok, a gazdasági válságok és súlyos természeti katasztrófák tízmilliókat hoznak nehéz helyzetbe világszerte. A nemzetközi közösség az államok felajánlásaival, a szupranacionális politikai együttműködések, az ENSZ és szakosított szervei, vagy/és társadalmi és civil szervezetek (Vöröskereszt, Máltai Szeretetszolgálat, Orvosok Határok Nélkül, egyházak, különböző segélyszervezetek stb.) segítségével igyekszik enyhíteni a súlyos helyzetbe került emberek szenvedését, kiemelt tekintettel a gyermekekre, idősekre, nőkre, elesettekre, éhezőkre stb (Kacziba, 2017). A *humanitárius segítségnyújtás* rendszerét meghatározza a Hét Alapelv, melyek célja, hogy pozitív irányba befolyásolja az egyének, közösségek életét, az emberek egymáshoz való viszonyát (Sáfár, 2018). Ezek közül kiemelném a kormányzati partnerek és hatóságok tudatosságának növelését, illetve a magánszféra humanitárius érzékenyítését. A közösség, akár a globális közösség felkészítése és a tudatosságának növelése, továbbá a hatékony válaszadó mechanizmusok kialakítása nem nélkülözheti a társadalmi figyelemirányítás, orientálás különböző aspektusait. Az ENSZ és a globálisan jelen lévő, komoly befolyással rendelkező civil szervezetek ennek érdekében sokszor kérnek fel híres embereket, hogy működjenek közre figyelemfelhívó kampányokban a krízismátrix minden területén. A különböző válságokra való figyelemfelhívásban és az állandó segítségnyújtásra felszólító kampányokban is rengeteg híres ember vesz részt. A humanitárius helyzetre való felhívás sokszor összekapcsolódik a háborúellenességgel és pacifista jelszavakkal. Közülük is kiemelhető David Beckham és Angelina Jolie, akik a fiatalok oktatásáért és a szegénység, az éhínség ellen küzdenek. Lionel Messi és Cristiano Ronaldo szintén sokat tesz a gyermekek fejlődésért, az oktatásért, a leszakadt térségek egészségügyi ellátásának felzárkóztatásáért, valamint a katasztrófák áldozataiért. Taylor Swift énekesnő a WHO egyik arca, a helyi közösségek aktivitásának növelését és az önkéntes munkát promotálja. Miley Cyrus énekesnő számos civil szervezet tagja és szószólója, az emberi jogok, valamint a meleg jogai mellett állatvédelmi kérdésekben is hallatja a hangját. Keanu Reeves és Lance

⁶ Nyílt levél a civilekért, <http://www.ekint.org/autonomiavedelem/2017-05-19/nyilt-level-a-civilekert>, utolsó hozzáférés 2023.02.28.

Armstrong rákellenes kampányokban vesznek részt, és támogatnak számos szervezetet. Bill Gates és volt felesége, Melinda a világ egyik legtöbb pénzt adományozó donorai. Az alapítványukon keresztül ösztöndíjakkal támogatják a hátrányos helyzetű gyerekeket, a UNICEF-fel közösen segítik a bajbajutott embereket. Ben Affleck több civil szervezet alapítója és segítője, elsősorban az elesetteket segítő kampányokban munkálkodik, ahogy George Clooney is, aki az erőszak és a katasztrófa sújtotta térségek megsegítésének szószólója. Brad Pitt a fejlődő országok megsegítésének egyik legismertebb arca, aki az oktatás, egészségügy, környezetvédelem, a kultúráközvetítés és közösségfejlesztés területén is aktív. Hasonlóan Shakirához, aki a UNICEF nagykövete és a gyerekek oktatásának fejlesztésében segíti az ENSZ-t (Volunteer FDIP, 2023).

Magyarországon is nagyon sok ismert ember segíti a Vöröskereszt, vagy éppen valamelyik egyház, vagy segélyszervezet munkáját ideiglenes, vagy állandó jelleggel. Összességében levonható tanulság, hogy ünnepek idején (elsősorban karácsonykor), illetve amikor nagy a baj, természeti katasztrófák, vagy az ukrán menekültválság esetében, akkor valóban országos összefogás indul, adománygyűjtéssel, kampányok szervezésében való közreműködésével.

3.

A környezetpusztítás megakadályozása és a környezetvédelem szükségessége az 1990-es évektől vált a nemzetközi közösség egyik központi kérdésévé. Ennek az összetett témának az egyik eleme a klímaváltozás, amely ma már központi helyet foglal el a környezetrombolással és környezetvédelemmel kapcsolatos diskurzusban (Glied – Pánovics, 2022). Nem véletlen tehát, hogy a hírességek és influencerek többen foglalkoznak ezzel a kihívással, mivel az egész emberiség jövőjét érintő kérdésről van szó. Az ökológiai kérdések közé sorolható a tágabban vett állatvédelem, amely az egyik legszerteágazóbb civil tevékenységi kör, nem csupán a menhelyekre gondolunk, hanem az állattartás körülményeire (etikus állattartás), az állatkísérletek elleni tiltakozásokra, az állatokból, állatok szőréből/bőréből készült termékek elleni kampányokra, vagy a húsfogyasztásról szóló diskurzusra.

Kétségtelen, hogy a zöld ügy a civil szervezetek egyik legnépszerűbb témája világszerte, ugyanis látszólag a politikától némiképp függetlennek tűnik, valójában azonban ahhoz szervesen kötődő jelenségről van szó. A komplex, egymással is kölcsönhatásban lévő, összefonódó problémák az 1980-as évektől kezdődően

politikai teret nyitottak a zöld szervezetek előtt, melyek ekkortól már nem csupán a környezet és ember, hanem a társadalmi együttélés viszonyrendszerét vizsgálták, és próbálták megreformálni azt. Megjelent az ökológiai meghatározás, amely az ökológizmus eszmerendszerét felhasználva az ember és környezete (természetes és épített), valamint az állam és társadalom kapcsolatát, a gazdaság és politika viszonyrendszerét, attitűdjét, magatartását igyekszik megváltoztatni (Glied, 2016). A 21. századra már nem is kérdéses, hogy a Föld megmentése mindenki felelőssége, és ennek érdekében drasztikus változtatásra volna szükség az élet minden területén, mindenekelőtt az attitűdünkben és életmódunkban. A civilek fontos szerepet játszanak ebben az átmenetben, az influencerek pedig jó példával, mindennapi praktikákkal, környezettudatosabb, egészséges életmóddal és táplálkozással, tudatos vásárlással és fogyasztással, valamint watchdog funkcióval kapcsolódnak be ebbe a paradigmaváltásba.

A környezetvédelemről szóló diskurzusban nemzetközi viszonylatban már az 1980-as években megjelentek az ismert emberek, ma pedig már szinte végtelen azok száma, akik felszólalnak a problémák miatt. Világ sztárok, mint Sting, Alanis Morissette, Sheryl Crow, Drake vagy Michael Jackson, valamint zenekarok mint a U2, Maroon5, az R.E.M., a Radiohead, Coldplay, Moby, vagy a Linkin Park az esőerdők irtására és a szisztematikus környezetpusztításra hívta fel a figyelmet. Olyan tudósok, mint Cousteau kapitány, Sir David Attenborough, Jane Goodall, Gerald Durrell vagy Vandana Shiva és civil mozgalmárok, mint Wangari Maathai vagy Greta Thunberg pedig az egész emberiségre is hatással voltak, százmilliók ismerték meg a tevékenységük nyomán a globális problémákat. Vannak színészek, akik a hírnevüket használják, hogy bemutassák a környezetrombolás és klímaváltozás hatásait. Leonardo di Caprio még dokumentumfilmet is szentelt a témának. Az utolsó óra (The 11th Hour) egy 2007-ben bemutatott, klímaváltozásról szóló dokumentumfilm, melynek producere és narrátora volt a híres amerikai színész, de a 2021-ben bemutatott Ne nézz fel! című szatíra szintén ezzel a témával foglalkozik, cinikus hangvételben bemutatva a 21. századi társadalmi, politikai és médiaviszonyokat. Szintén ismert környezetvédő még Meryl Streep, Shailene Woodley, Mark Ruffalo, Harry herceg és felesége, Joaquin Phoenix, Emma Watson és Ben Affleck. Ha világviszonylatban „ismeretlen” influencereket vesszük górcső alá, akkor azt láthatjuk, hogy a zöld témákkal foglalkozó környezeti influencerek esetében közös, hogy inspirálni, motiválni szeretnék követőiket, megvalósítható életmódbeli változásokat bemutatva,

közérthető, egyszerű nyelvezettel (Apeel, 2021). A témák között szerepel az életmódváltás, a környezeti igazságosság kérdése, a klímaváltozás és felelősség, a vízszerűség, az állatvilág és biodiverzitás védelme, a műanyagmentes élet, a fenntartható divat, a húsmentes táplálkozás és főzési tippek, illetve a biotermelés, a biogazdálkodás különböző formái.

A téma Magyarországon is a civil kezdeményezések és véleményvezérek egyik jelentős ügyévé vált. Az 1%-os támogatásokért folyó versengés kampányaiba már vontak be ismert embereket globális és helyi civilek is (pl. WWF, állatmenhelyek – örökbefogadás). A teljesség igénye nélkül említsünk néhány precedens értékű kezdeményezést, ahol a civilek és ismert emberek együttműködtek. A zöld pólós mozgalom célja, hogy a közösségi médián keresztül hívja fel a fiatalok figyelmét az erdőirtás súlyos következményeire, a környezettudatosabb életvitelre és a szelektív hulladékgyűjtés fontosságára. Kezdeményezésükhöz több ismert ember (Gyerván Csaba, Pars Krisztián, Vajda Attila, Kammerer Zoltán stb.), oktatási intézmény és civil szervezet csatlakozott.

Közösségi média oldalain régóta posztol a témában és elkötelezett környezetvédő hírében áll Döbrösi Laura színésznő, aki a WatchMyWaste (#watchmywaste) projekt legismertebb hazai arca és a zero waste mozgalom⁷ képviselője. A kezdeményezés célja, hogy minimalizálja a műanyag hulladékot az életünkben.

Elsőre szokatlan jelenség tűnt fel 2022-ben a zöld ügy támogatójaként. Szabó Gábor, a Pumped Gabo néven ismertté vált testépítő, médiaszemélyiség és influencer celeb kapcsolódott be több környezetvédelmi kezdeményezésbe, sőt, tiltakozó akcióba. 2022-ben részt vett a Fertő-tó partján épülő szállodakomplexum elleni tiltakozásban, melynek során Instagram oldalán ruha nélkül hirdette, hogy a tó az állatoké. Posztján 34333 like volt 2023 februárjában, ami magyar viszonylatban nagyon soknak számít. Az erről forgatott videóban Szabó Gábor kifejti, hogy ő nem kormánypárti vagy ellenzéki, a zöld ügy egyetemleges, a pártokon felül áll, amit egy komment is alátámaszt: *„Én most teljesen meg vagyok lepődve, hogy ez a fiú milyen pozitív változásokon ment keresztül! Csak így tovább Gabó! A természetért való kiállásod pedig példaértékű!”* (444.hu). Pumped Gabó esete azért is különleges, mert rajta keresztül differenciálódik az üzenet. Egyrészt olyan csoportokhoz jut el, akik többnyire nem a mainstream

⁷ Zerohero magazin

médiából szerzik az információikat, vagy kevésbé érdekli őket a zöld téma. Másrészt a fiatal celeb olyan nyelvezetet használ, ami nagyon távol áll a tudományos szféra által használt szókészlettől, ezért a követők jobban megértik, egyszerűbben dekódolják az üzeneteket. Ezek az információs csatornák egymással párhuzamosan működnek, kiegészítve az akadémiai kutatások eredményeik szűkebb, korlátozottabb, kisebb célközönséggel bíró disszeminációját egy valóban heterogén vevő közeggel.

A környezetrombolásra, környezetszennyezésre való felhívás egyik különleges, ám ebből fakadóan hatékony eszköze a humor, az ironia, némely esetekben a tragikomikus és cinikus megszólalások. A humornak ezekben az esetekben általában kettős szerepe van. Egyrészt a szórakoztatás egyik eszköze, ami mosolygásra, nevetésre ösztönözi a nézőket, azaz a viccen keresztül teszi fogyaszthatóvá a nehéz témákat is, másrészt azonban az elgondolkodtatás eszköze is, ugyanis az áthallásos poénok, a vicces jelenetek, vagy közlések mögött létezik egy mögöttes tartalom. Litkai Gergely humorista a Greenpeace Magyarországgal közösen 2022-2023-ban több videót is készített a Fertő tavi üdülőkomplexum beruházás természetromboló szerepéről (Greenpeace, 2023).

Ehhez a kérdéshez kapcsolódik az állatvédelem széles témája, a természetes élőhelyek és a vadon élő állatok védelme, másrészt a menhelyeken élő, vagy kóbor, sérült állatok védelme. A világ más részéhez hasonlóan Magyarországon is rengeteg kóbor, illetve menhelyen lévő állat él (a becslések szerint egymillió), ezért fontos az örökbefogadás népszerűsítése. Erre hívják fel a figyelmet olyan hollywoodi sztárok, mint Amanda Seyfried, Nina Dobrev, Hillary Duff, Ian Somerhalder, Zac Efron, Jennifer Aniston, Gerard Butler, vagy Hilary Swank, akik rendszeresen jótekingodnak állatvédő szervezeteknél. Leonardo di Caprióhoz hasonlóan Brigitte Bardot maga is alapítvány hozott létre az állatvédelem promotálására, vegetáriánus lett és felszólalt a bikaviadalok és a delfinvadászat betiltásáért. Több híresség odáig ment, hogy bekapcsolódott a PETA állatvédő szervezet kampányaiba, Pamela Anderson például meztelenül pózolt, így tüntetve a szőrme- és bundaviseelés ellen. Magyarországon is sokan hirdetik az állatmenhelyek munkájának kiemelt jelentőségét és a mentett állatok örökbefogadásának fontosságát. Ilyen a rádiós Vadon Jani és Sebestyén Balázs, Tóth Vera, Esztergályos Cecília, Csonka András, Radics Gigi, Kocsis Tibor, Nagy Sándor, R. Kárpáti Péter, vagy Vecsei H. Miklós. Falusi Mariann színésznő, Besenyei Péter

műrepülő világbajnok, Tornóczy Anita az Állatvédőrség szóvivője és Kárpáti Rebeka is kampányolt már együtt az állatvédelem és a felelős állattartás mellett. Előfordul, hogy a civil szervezet és egy piaci szereplő áll egy-egy kampány mögé, mint történt ez a Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségének kampányában. Egy piaci szereplő is beállt a vakvezető kutyák kiképzésére gyűjtő kampány mögé és híres emberekkel együtt promotálták a téma fontosságát.

Konklúzió

A 21. század felgyorsult világában új bevonási kihívásokkal néz szembe a civil szektor. A folyamatos válságok – amikor a civilekre a legnagyobb szükség lenne – fokozatosan szűkülő lehetőségeket hoztak a civil szervezeteknek világszerte. Világos, hogy a bővülés érdekében ma már nem elég csupán aktívna, szorgalmasnak, hitelesnek lenni, az ismertség megteremtéséhez, azaz ahhoz, hogy támogatók, tagok, aktivisták csatlakozzanak, különböző bevonási lehetőségeket is meg kell vizsgálni. Az írás a közösségi média, a digitalizáció adta lehetőségeken, valamint a véleményvezéreken/influencereken keresztül történő bevonási csatornákat vizsgálta. Természetesen elsősorban a fiatal korosztály nyitott az új platformok használatára, de ma már valóban kevésbé lehet különbséget tenni, mert a 60 év felettiek is készség szinten használja az internetet.

A markáns társadalmi, technológiai, politikai, pénzügyi stb. változások mellett a társadalmi mobilizáció feltételei és céljai nagyon kevésbé változtak a 21. századra. A régi jelszavak, miszerint együtt, közösségként erősebbek vagyunk, még mindig igazak. Nem szabad csupán a tiltakozásokra gondolni, arra, hogy a civilek meg akarnak akasztani folyamatokat, állandóan elégedetlenek, ugyanis a visszavonuló állam újabb és újabb területeket szervez ki a társadalmi szervezeteknek, ahol az együttműködésre helyeződik a hangsúly. Bonyolult szisztéma tehát ez, amelyet a kettősség jellemez és ebben a duális keretrendszerben kell megtalálni a pozíciókat. Olyan ez mint egy valódi piac, ahol a globális vállalatoktól és nagykereskedőktől a kistermelőig mindenki megtalálható és ezerféle portékát árul. Ebben a kihívásokkal teli, hatalmas és rendkívül sokszínű térben kell a civileknek újra definiálni magukat. Újragondolni a tevékenységüket, a szervezeteiket, a lehetőségeiket és folyamatos küzdelem árán megteremteni a pénzügyi hátterüket. Ebben lehetnek segítségükre híres/ismert emberek, illetve influencerek, akik mozgósítani tudnak egy adott cél érdekében, vagy promotálhatnak egy szervezetet, akár egy kezdeményezést. A tanulmány amellet érvel, hogy látszólag elismerjük a

civil szervezetek fontosságát, miközben fokozatosan elbontjuk elméleti és gyakorlati, jogi alapjait, egy szóval az autonómiáját.

Mivel manapság az egyik legnagyobb kihívás a fiatalok mobilizálása, az aktív közösségi szerepvállalásuk erősítése, az influencerek felelősségteljes tevékenységére egyre nagyobb figyelem irányul. Ezt a célt erősíti az ENSZ generációk közötti párbeszéd néven, 2021-ben indított platformja (Tortora, 2021), amely hasonló témákat tárgyalt, hangsúlyt helyezve a kölcsönösen összefonódó problémákra, amellyel az emberiség szembenéz. A kezdeményezés kiemelte a közösségek, hálózatok felbecsülhetetlenül fontos szerepét a gondok orvoslásában, helyi, nemzeti, vagy globális szinten egyaránt. Miből kell kevesebb a 21. században? Gyűlöletből, erőszakból és az egyenlőtlenségek fokozásából. Amiből viszont többre van szükség, az a tudás, a képviselő, a megértés és konszenzus keresése, a politikai akarat, az értékek védelme, az igazságosság és a széleskörű bevonás fontossága. És maga, az EMBER ebben a folyamatban.

Irodalomjegyzék

- Balogh Zoltán – Molnár György – Nagy Katalin – Orosz Beáta – Szűts Zoltán (2020): A digitális kompetencia és a digitális kultúra társadalomra és oktatásra gyakorolt hatásai, jellemzői, kihívásai. *Civil Szemle* 2020/2. 69-87.
- Bretter, Zoltán (2016): The name of the game: The Regime of National Collaboration. *Hungary and Poland in Times of Political Transition. Selected Issues*, edited by Beata Pająk-Patkowska and Marcin Rachwał, Poznań: Faculty of Political Science and Journalism – Adam Mickiewicz University, 39-57.
- Bretter, Zoltán (2022): Comparative populism: Romania and Hungary. *Eastern Journal of European Studies* 13(SI), 183-206. DOI: 10.47743/ejes-2022-SI10
- Cohen, Jean L. – Arató, Andrew (1992) *Civil Society and Political Theory*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Cohen, Michael K. – Hutter, Marcus – Osborne, Michael A. (2022): Advanced artificial agents intervene in the provision of reward. *AI Magazine* 43(3), 282-293. <https://doi.org/10.1002/aaai.12064>
- Csima Melinda – Gombos Péter (2019): A digitális bennszülöttek olvasási kedve, olvasáshoz való viszonya a 2017-es és 2019-es felmérések tükrében. *Anyanyelvi Kultúrákövetés* 2(2) 45-57. DOI: 10.33569/akk.2391
- Duffy, Bobby – Pierce, Anna (2007): *Socio-political Influencers*. IPSOS Mori. https://www.ipsos.com/sites/default/files/publication/1970-01/sri_socio-political_influencers_062007.pdf
- Dupuy, Kendra – Ron, James – Prakash, Akaash (2016) Hands Off My Regime! Governments' Restrictions on Foreign Aid to Non-Governmental Organizations in Poor and Middle Income Countries. *World Development*, 9(84). 299-311. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.02.001>

- Durkheim, Emile (2001): *A társadalmi munkamegosztásról*. Osiris, Budapest.
- Elhai, Jon D. – Haibo Yang – Montag, Christian (2020): *Fear of missing out (FOMO): overview, theoretical underpinnings, and literature review on relations with severity of negative affectivity and problematic technology use*. *Braz J Psychiatry*. DOI: <http://dx.doi.org/10.1590/1516-4446-2020-0870>.
- Fehér Márton (2021): *Környezettudatos magatartás és az influencermarketing kapcsolata. Környezettudatos marketing elmélet és gyakorlat a fiatalok szemléletformálása érdekében – Szemlények egészség- és környezettudatos marketing megoldásokból*. Szikszó, Szlovákia.
- Fodor István (2000): Merre megy a világ gazdasága, merre mehetünk mi? In: Glatz Ferenc (szerk.): *Az információs társadalom. Magyarország az ezredfordulón*. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián VI., MTA, Budapest.
- Forgó Sándor – Komló Csaba (2015): *KEZEK – Blended learning, tudásszervezés, hálózatalapú tudásmegosztás*. Eger, 2015. http://okt.ektf.hu/data/szlahorek/file/kezek/06_blended_04_11/index.html
- Fritz Tamás (2019): Civilitika – A civil társadalom kialakulása Nyugat- és Közép-Európában, illetve Magyarországon. *Polgári Szemle* 15(1-3), 284-297., DOI: 10.24307/psz.2019.0918
- Gerő Márton (2020): Elzárkózás és fojtogató ölelés. A civil szervezetek és az állam átalakuló kapcsolata az erősödő kontroll korszakában. In: Fejős Anna – Szikra Dorottya (szerk.): *Támogatás és támadás*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Glied Viktor (2016): *A halványtól a mélyzöldig – A globális környezetvédelmi mozgalom negyedik százada*. Publikon kiadó, Pécs.
- Glied Viktor – Pánovics Attila (2022): *Fenntartható fejlődés és környezetpolitika a 21. században. Egy paradigmaváltás küszöbén*. Kontraszt Plusz, Pécs.
- Glied Viktor (2020): *Az európai migráció két arca*. AdLibrum Kiadó, Budapest.
- Glózer Rita (2008): *Diskurzusok a civil társadalomról. Egy fogalom transzformációi a rendszerváltó évek értelmiségi közbeszédében*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Kacziba, Péter (2017): A békeépítés elméleti és kivitelezési vázlata. *Hadtudományi Szemle* 10(2): 105—125.
- Kacziba, Péter (2019): Digitális platformok a nemzetközi kapcsolatok kutatásában. In: Dombi, Judit – Rimai, Dávid (szerk.): *Digitális forradalom világunkban: tanulmánykötet*. Institutio Kiadó, Pécs.
- Kákai, László – Sebestény, István (2012): A nonprofit szektor súlya és a gazdasági válság hatása Magyarországon. *Civil Szemle* 9(3) 137-157.
- Kákai, László – Glied, Viktor (2017): Sketch of the Hungarian Non-Profit Sector After the Regime Change. *Civil Szemle*, 14(3). 13-33.
- Kákai László (2020): Kettős szorításban a magyar civil szervezetek. *Pólusok*, 1(2), pp. 1-30. DOI: <https://doi.org/10.15170/PSK.2020.01.02.01>.
- Keane, John (2004): *A civil társadalom. Régi képzetek, új látomások*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kelman, Herbert C. (1961): Processes of opinion change. *Public Opinion Quarterly* 25(1), 57-78. DOI: 10.1086/266996
- Korten, David C. (2009): *Gyilkos vagy humánus gazdaság?* Kairosz Kiadó, Budapest.
- Kuti Éva (1996): A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában. *Közgazdasági Szemle*, XLIII. évf., 1996. október, 905-919.
- Lehmann Miklós (2017): A digitális elme: Hálózat és pedagógia. Bp: ELTE TÓK MTE – Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesülete (2016): *Hogyan viselkednek a magyar*

- Facebookozók? Itt vannak a legújabb trendek és eredmények.* In. az MTE honlapja [online] 2016. 02. 11. http://mte.hu/_magyar_facebook_trendek/
- Mansell, Robin (1999): Information and communication technologies for development: assessing the potential and the risks. *Telecommunications Policy* 23(1), 35-50.
- Marchis Andrea – Markos-Kujbus Éva (2019): „Minden jó influencer...” – Avagy hogyan lehet hiteles egy Instagrammikroinfluencer az ügynökségek és az influencers szerint? In. *DMMD ADAPTER Tanulmányok a digitális marketing, média és design területéről.* Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 19-33.
- Muraközy László (2010): Válságok állama – államok válsága. *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf., 2010. szeptember 779-797.
- Ősz Rita – András István – Rajcsányi-Molnár Mónika (2013): Az újgenerációs mobil oktatásszervezés kérdései: A mobil generáció a változó tanulási környezetben – pedagógiai kihívások és paradigmák. In: András István – Rajcsányi-Molnár Mónika (szerk.): *Metamorfózis: Globális dilemmák három tételben.* Új Mandátum, Budapest, 196-215.
- Parsons Talcott (1969) *Politics and Social Structure.* Free Press, New York.
- Pavluska Valéria (2006): *Marketingelméleti következtetések a civil társadalom és a civil nonprofit szervezetek természetének vizsgálatából.* PhD-disszertáció. PTE KTK Gazdálkodástani Doktori Iskola.
- Prensky, Marc (2001): *Digital Natives, Digital Immigrants.* MCB University Press, 9(5), October 2001.
- Riedl, Magdalena – Schwemmer, Carsten – Ziewiecki, Sandra – Ross, Lisa M. (2021): The Rise of Political Influencers – Perspectives on a Trend Towards Meaningful Content. Sec. Media Governance and the Public Sphere. *Frontiers*, 2021. Volume 6., <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.752656>
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1998): Social Origins of Civil Society: Explaining the Nonprofit Sector Cross-Nationally. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 9, 213-248. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1022058200985>.
- Sáfár Brigitta (2018): *A humanitárius segítségnyújtás elméleti és gyakorlati kérdései a Vöröskereszt nemzetközi tevékenységének tükrében.* PhD-dolgozat, NKE, Budapest.
- Schweiger, Wolfgang – Beck, Klaus (eds.) (2019): *Handbuch Online-Kommunikation. 2.* Vollständig Überarbeitete Auflage, Springer.
- Sebestény István (2016): Fél évtized–egészen új környezetben. In. Antal Attila (szerk.): *A civilek hatalma – A politikai tér visszafoglalása.* Noran Libro Kiadó, Budapest, 61-84.
- Tocqueville, Alexis de (1993): *A demokrácia Amerikában.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Tönnies, Ferdinand (2001): *Community and Civil Society.* Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816260>.
- Vígh Edit (2012): A civil társadalom, mint az állam és a gazdaság közötti egyensúly közvetítő szektora. In. Verebélyi Imre (szerk.): *Az állam és jog alapvető értékei a változó világban.* SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr, 358-370.

Internetes források

- „Az, hogy a természettel baszakodnak, az nekem nem tetszik”. 444.hu. <https://www.youtube.com/watch?v=yfnACaPOzSE&t=2s>. 2022. jan. 30., utolsó hozzáférés: 2023.02.14.

- Apeel (2021): Environmental Influencers to Follow. 2021. augusztus 10. <https://apeel.com/blog/13-environmental-influencers-to-follow>, utolsó hozzáférés: 2023.02.22.
- DigitalHungary (2019): A fiatalok közel fele influencer akar lenni! 2019.04.21. <https://www.digitalhungary.hu/marketing/A-fiatalok-kozel-fele-influencer-akar-lenni/8412/>, utolsó hozzáférés: 2023.02.22.
- European Commission (2015): ERASMUS+ and Youth in Action Programmes (2015). Focus on: Empowering young people to participate in society European. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. doi: 10.2766/77467.
- FORUS (2021): Towards an Enabling Digital Environment for Civil Society. FORUS Advocacy Paper, Full report. June. <https://www.forus-international.org/en/pdf-detail/77151-towards-an-enabling-digital-environment-for-civil-society-full-report>, utolsó hozzáférés: 2023.02.02.
- Greenpeace Magyarország Egyesület (2023): Sikerült megszüntetni a természet zavaró jelenlétét – Litkai Gergely új videója a Fertőről. <https://www.youtube.com/watch?v=JUuUuDWz9Zs>, utolsó hozzáférés: 2023.01.22.
- <https://www.volunteerfdip.org/top-celebrities-in-humanitarian-volunteer-charity-works>, utolsó hozzáférés: 2023.01.30.
- <https://zerohero.hu/magazin/zero-waste-a-felkapott-fogalom-mit-jelent-pontosan>, utolsó hozzáférés: 2023.02.12.
- Lamont, Tom: Interview - 'It's been a crappy year, but we will come out of it better. 2020. december 13. <https://www.theguardian.com/film/2020/dec/13/george-clooney-interview-its-been-a-crappy-year-but-we-will-come-out-of-it-better>, utolsó hozzáférés: 2023.01.16.
- Nyílt levél a civilekért. <http://www.ekint.org/autonomiavedelem/2017-05-19/nyilt-level-a-civilekert>, utolsó hozzáférés: 2023.02.10.
- Tortora, Manuela (2021): Can civil society mobilisation shape the agenda at the local, national and global levels? Highlights of Greycells' intergenerational dialogue 2021. UNToday, <https://untoday.org/can-civil-society-mobilisation-shape-the-agenda-at-the-local-national-and-global-levels/>, utolsó hozzáférés: 2023.02.11.
- UN Dialogue (2010): Youth in Civil Society. Part V. 2010. https://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/wpay_guide_part5.pdf, utolsó hozzáférés: 2023.01.22.
- Viszkok Fruzi (2019): 10 tipp, hogy megmentsd a világot. <https://www.youtube.com/watch?v=ORGKk4Ub-lw&t=33s>, utolsó hozzáférés: 2023.01.19.
- Volunteer FDIP (2023): Top Celebrities that Help the Poor with Humanitarian, Volunteer and Charity Works. 2023.01.01.

Abstract

New opportunities for inclusion in the 21st century: Influencers

In the 21st century, civil society can still be considered the immune system of society, the moral compass of the state, and the defender of the democratic system. By the rise of the Internet and digitization, civic engagement strategies are also changing, instead of unilateral information transfer, cooperative community experiences based on discourse and information exchange represent the future, on the other hand, the success of an initiative/project or organization is increasingly determined by a strong online presence. The need to be member of a community also markedly changed after the 1990s. The appearance of various social media platforms has created virtual spaces that provide the opportunity to get involved in a form that takes place in a parallel but connected reality. The study examines some innovative forms of involvement and community development, as well as information dissemination, highlighting the role of influencers in revealing and solving problems affecting communities.

Keywords: *inclusion, social media, digitalisation, influencers*

BARTAL ANNA MÁRIA¹

EGY RÉGI JELENSÉG ÚJ KÖNTÖSBEN? – AZ EPIZODIKUS ÖNKÉNTESÉG SZAKIRODALMI BEMUTATÁSA ÉS HAZAI PÉLDÁI²

ABSZTRAKT

Az elmúlt két évtized óta az olyan folyamatban lévő és egyre erősödő társadalmi és gazdasági változások – mint például az individualizáció, a szekularizáció, a digitalizáció és az atípusos foglalkoztatás – hatására az önkéntesség is új értelmezést kapott. Ez az újraértelmezés három jelenségben mutatkozott meg. Egyrészt az önkéntesség egyre heterogénebb és mindinkább specializált készségeket, tudásokat és menedzsmenti eszközöket megkövetelő tevékenységgé vált. Másrészt az önkéntesség „reflexív stílusa” mind inkább érzékelhetővé vált, harmadrészt pedig a klasszikus, hosszú távú és rendszeres önkéntesség mellett pedig mind gyakoribb lett az úgynevezett epizodikus önkéntesség. A tanulmány fő célja, hogy bevezesse a hazai szakirodalmi fogalomhasználatba az epizodikus önkéntesség fogalmát és ehhez kapcsolódva áttekintést adjon a téma elemzésének eddigi eredményeiről, illetve bemutassa a hazai epizodikus önkéntesek jellemzőit két önkéntes-kutatás másodelemzése alapján. Az eredmények szerint a magyar önkéntességet „újjaszületése” óta az epizodikus önkéntesség dominanciája jellemezte, aminek hátterében – véleményünk szerint – legfőképpen az önkéntesség társadalmi beágyazottságát meghatározó tényezők állnak.

Kulcsszavak: *önkéntesség, epizodikus önkéntesség, epizodikus önkéntesek, önkéntes menedzsment, társadalmi beágyazottság, civil-nonprofit szervezetek*

Bevezetés

A kétezres évek elejétől egy új téma jelent meg a nemzetközi önkéntes-kutatásokban. Nevezetesen annak a kérdésnek a vizsgálata és elemzése, hogy a posztmodern kockázati társadalom – ami a kereső munka struktúraváltását idézte elő (Beck, 1986: 222) –, valamint az információs társadalom (Castells, 2005), a technológiai fejlődés – ami az emberi együttélés, kommunikáció új formáit alakította ki – hogyan hatnak általában az önkéntesekre, és miként változtatják

¹ Főszerkesztő, Önkéntes Szemle

ORCID 0000-0003-0805-6917

DOI: 10.15170/PSK.2022.03.02.03

² Jelen tanulmány - alapvetéseit tekintve - részletes kidolgozása a Bartal Anna Mária (2019): „Vissza a jövőbe” – a magyar önkéntesség harminc évéről három tételben. *Civil Szemle*, 16 (1), 16-32. c. írásban felvetett témának.

meg a szervezetek önkéntesekhez való viszonyát az önkéntes menedzsmenti gyakorlatok – a toborzás, a foglalkoztatás és a megtartás – terén.

Mindaddig jól kialakult és rögzült képünk volt arról, hogy az önkéntességnek van egy „kollektív” stílusa, aminek alapja a szolgáltatásetika, a közösség iránti elköteleződés és a kötelesség érzése (Hustinx – Lammertyn, 2003: 168). Ez az elköteleződés és kötelességérzés a szervezeti lojalitáson túl legkifejezőbbben az önkéntesség rendszerességében nyilvánult meg.

A folyamatban lévő társadalmi és gazdasági változások – mint például az individualizáció, a szekularizáció, a digitalizáció és az atípusos foglalkoztatás – hatottak az önkéntességre is és újraértelmezték azt. Az önkénteseket foglalkoztató szervezetek azzal szembesültek, hogy „új” önkénteseik másképpen viszonyulnak a klasszikus szervezeti elvárásokhoz, és magához az önkéntességhez is. Hustinx (2001) szerint ezt az „új önkéntességet” és az „új önkénteseket” az jellemezte, hogy kevésbé voltak érdekeltek a reguláris, rendszerezett önkéntes munkában, hanem sokkal inkább igyekeztek célirányos, nagyobb szabadságot jelentő feladatokat végezni. Az önkéntesség „reflexív formájának” nevezték el ezt a fajta új „stílust”, ami az önkéntes személyes érdekeit, szükségleteit tükrözi. Rendszerességét tekintve a reflexív önkéntesség szórványosabb, átmeneti és nem kifejezetten a szervezeti lojalitás alapján történik (Hustinx – Lammertyn, 2003:168).

A társadalmi és gazdasági változások hatására az önkéntesség átalakulása tehát három egymással szorosan összefüggő jelenségben (amelyeket csak teoretikusan lehet egymástól elválasztani) csúcsozott ki. Egyrészt az önkéntesség, egyre heterogénebb és mindinkább specializált készségeket, tudásokat és menedzsmenti eszközöket megkövetelő tevékenységgé vált. Másrészt általános jelenséggé lett az önkéntesség „reflexív stílusa”, harmadrészt pedig a hagyományos, hosszútávú és rendszeres önkéntesség mellett mind gyakoribb lett az úgynevezett epizodikus önkéntesség (Macduff, 1990; 2005; Handy et al., 2005; Hyde et al., 2016; Einolf 2018; Cnaan et al., 2022).

Culp és Nolan (2000), illetve Safrit és Merill (2002) a vállalati és a virtuális önkéntesség mellett az epizodikus önkéntességet jelölték meg, mint az önkéntes szektor fejlődését a következő évtizedekben befolyásoló legfontosabb tényezőket. A szerzők jóslata bevált hiszen az azóta eltelt két évtizedben a nemzetközi önkéntesség-kutatások egyik kurrens témája lett az epizodikus önkéntesség – különböző megközelítéseken keresztül – vizsgálata és elemzése. A téma iránti

lankadatlan érdeklődést mi sem bizonyítja jobban, hogy a *Voluntas* a 2022. évi 3. számában hat tanulmányt is közölt az epizodikus önkéntesség témaköréből.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy miért kapott és kap ilyen kitüntetett figyelmet az epizodikus önkéntesség? Fontos leszögezni, hogy nem egy új jelenségről van szó, hiszen az alkalmi, szórványos, rendszertelen vagy ad hoc önkéntesség mindig is létezett. Inkább arról van szó, hogy az önkéntesség gyakoriságában beálló, szembetűnő változások két figyelemre méltó sajtozással voltak leírhatók: egyrészt a jelenség tömegessé válásával, másrészt a szociodemográfiai jellemzőkhöz (életkor, lakóhely, iskolai végzettség, munkavégzés típusa) való erős kötöttségével.

A kérdésre legújabb tanulmányukban Cnaan és szerzőtársai egy társadalmi és egy szocio-ökonómiai szempontú választ adnak (Cnaan et al., 2022). Egyfelől úgy vélik, hogy az epizodikus önkéntesség tendenciájának növekedése egy olyan társadalmat tükröz, amelyben az önkéntesség – mint önmagunk kiterjesztése és a kiteljesedés és elégedettség elvárt forrása – a személyes igények és preferenciák sokaságával versenyez, és ebből a szempontból az epizodikus önkéntesség egy új korszak leképeződése. Másfelől, nagyon sokaknak olyan időbeli korlátokkal kell szembenéznüik, amelyek megakadályozzák az önkéntesség hagyományos (rendszeres) formáiban való részvételüket. Ezért a szerzők lehetségesnek tartják, hogy az epizodikus önkéntesség ezekre az újfajta keresletekre adott válaszként erősödött meg, amit az önkénteseket foglalkoztató szervezetek – a kínálati oldal – rövid távú vagy időszakos programjaikkal, projektjeikkal igyekeznek „kiszolgálni”.

Ugyanakkor önkéntes menedzsmenti nézőpontból kiindulva Hyde et al. (2016: 46) úgy látták, hogy az epizodikus önkéntesség iránti érdeklődés két, egymással szimultán jelentkező okra vezethető vissza. Egyrészt az önkéntesek rendelkezésre állásának csökkenése, a magas fluktuáció, az önkéntesek toborzásának és megtartásának megnövekedett költségei „megdrágítják” az önkéntesség menedzselését számos olyan nonprofit szervezet számára, amelyek közül sokan nem rendelkeznek megfelelő gyakorlattal az epizodikus önkéntesek toborzása és megtartása terén. Másrészt az epizodikus önkéntesek nélkülözhetetlen erőforrásai a civil-nonprofit szervezeteknek amikor rövid idő alatt nagyszámú önkéntesre van szükség, például nagy volumenű kulturális, sport, környezetvédelmi, politikai, közösségi rendezvények vagy éppen katasztrófák idején. Ezért az epizodikus önkéntesek magatartásának megértése és az arra való reagálás kulcsfontosságú kérdés a nonprofit szervezetek és az önkéntes szektor számára. Ez utóbbi

problémával függ össze az is, amire Hustinx – Lammertyn (2003) már korábban is felhívták a figyelmet, miszerint az önkéntes menedzsmenti munkának meg kell újulnia, és differenciáltabbá kell válnia.

A fentiekből következően a tanulmány fő célja, hogy bevezesse a hazai szakirodalmi fogalomhasználatba az epizodikus önkéntesség fogalmát és ehhez kapcsolódva áttekintést adjon a téma elemzésének eddigi eredményeiről. Mindez egyrészt azt a további célt is szolgálja, hogy elinduljon – a hazai kutatók és a gyakorlati szakemberek körében – az önkéntesség gyakoriságáról egy olyan differenciáltabb gondolkodás, ami hozzájárul a hazai civil-nonprofit, illetve az önkéntes szektor jellemzőinek árnyaltabb megközelítéséhez. Másrészt pedig azt, hogy elősegítse az olyan önkéntes menedzsmenti módszerek kidolgozását és kialakítását, amivel hatékonyabbá tehető az önkéntesek e „különleges” csoportjának toborzása, foglalkoztatása és megtartása. A 2020 óta lezajlott és éppen folyó válságok, mint a COVID-19 járvány és a kibontakozó gazdasági recesszió minden bizonnyal át fogják alakítani – általában és konkrétan – a civil-nonprofit és az önkénteseket is foglalkoztató szervezetek működést, gazdálkodási lehetőségeit. Nem kell ahhoz váteszi képességekkel rendelkezni, hogy azt vélelmezzük, ezek a társadalmi és gazdasági változások hatással lesznek az önkéntesség vállalásának szándékaira annak gyakoriságára és az önkéntességre szánt időre is, amelyekre a civil-nonprofit szervezeteknek fel kell készülniük.

Az epizodikus önkéntesség definíciója – a kategoriális és a kontinuális megközelítések

Az epizodikus önkéntesség kifejezés az önkéntes menedzsmenttel foglalkozó Nancy Macduff 1990-es tanulmányában jelent meg először. A jelenség további vizsgálatát a gyakorlati tapasztalatok involválták, amit az a 2001-es Independent Sector Survey adatai is alátámasztottak. Ennek alapján Weber (2003) úgy látta, hogy van az önkénteseknek egy olyan csoportja, akik rövid távon (short-term) és szórványosan, csak az év különleges időszakaiban végeznek önkéntes tevékenységet és ezt egyszeri eseménynek tekintik.

Macduff (2005: 50) szerint a rövid távú pontatlan kifejezés arra a számtalan módra, ami nem hosszú távú vagy folyamatos önkéntesség. Ezért javasolta az epizodikus jelzöt, ami értelmezésében magában rejtje az időszakos, ideiglenes és alkalmi jelleget is. Ezzel a szerző arra hívta fel a figyelmet, hogy az epizodikus

önkéntesség/önkéntesek nem egy homogén struktúra, hanem különböző stílusai vannak, amit három szempont alapján kategorizált (Macduff, 2005: 50-51):

- Átmeneti, időszakos (temporary) epizodikus önkéntesség: rövid ideig, általában néhány órát vagy egynapos szolgálatot, tevékenységet jelentő önkéntesség. Tipikus példái ennek a futóversenyeken, a szemégyűjtő vagy adománygyűjtő akciókban, valamint a vállalati önkéntes napokon résztvevő önkéntesek. Jellemzője ennek a csoportnak, hogy az ilyen önkéntesek nem térnek vissza a szervezethez, nem vesznek részt annak munkájában és ritkán a tagjai.
- Alkalmi (occasionaly) epizodikus önkéntesség – ami ugyancsak rövid időtartamú, de ismétlődő szolgálatot vagy tevékenységet jelent, mint például évente egyszer adománygyűjtésben, rendezvényen, fesztiválon való részvétel. Ez lehet pár naptól, egy hétig vagy egy-két hónapig is tartó részvétel, de különös jellemzője, hogy a személy évről évre visszatér a szervezethez.
- Ideiglenes (interim) epizodikus önkéntességgel – ami hat hónapnál rövidebb, de rendszeres tevékenység – az olyan esetekkel írható le, mint például az önkéntes gyakornokság, vagy az egy projektre, meghatározott (rövid) időre szerveződő önkéntes tevékenységek.

Macduff tehát nem ad konkrét definíciót az epizodikus önkéntességre, hanem annak kategorizációjával írja le a fogalmat. Osztályozásának elsődleges szempontja a gyakoriság (alkalom), az időtartam, illetve a feladat (projekt).

A fenti, kategoriális definíció leírásával egyidőben Cnaan és Handy (2005) azt állították, hogy az önkéntesség időtartama egy kontinuum mentén értelmezhető, amelynek egyik végén az epizodikus (egyszeri/alkalmi), míg a másik végén pedig a rendszeres (hagyományos/folyamatos) önkéntesek állnak. Egy évvel később megjelent tanulmányukban (Handy et al., 2006), amelyben empirikusan vizsgálták az epizodikus önkénteseket, és a gyakoriság mellett az időtartamot tették meg az önkéntességet kategorizáló változónak. Ennek alapján a hosszú távú, elkötelezett önkénteseken (long-term committed volunteers) kívül az epizodikus önkéntesek két csoportját különböztették meg:

- a habituális epizodikus önkénteseket (habitual episodic volunteers), akik egy év során többször (három vagy több) epizodikus alkalmakra jelentkeztek, ezért

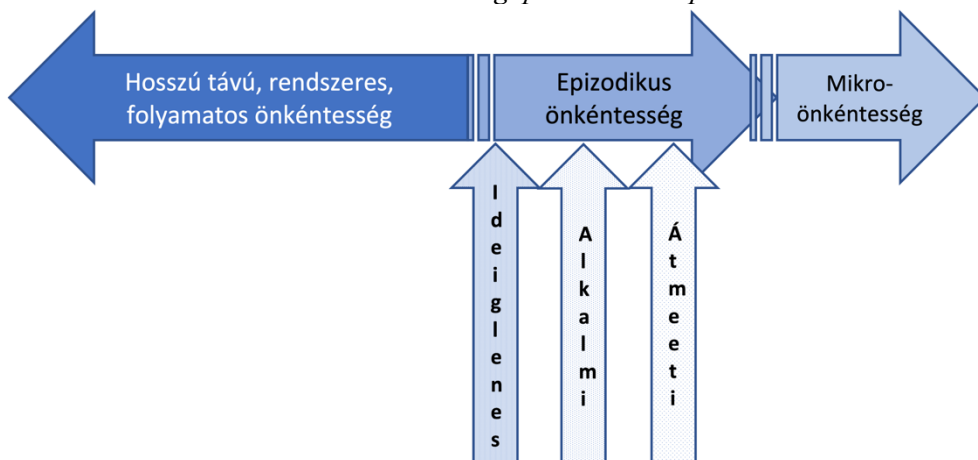
is nevezték őket a kutatásban „visszatérőknek”. (Ez a típus megfeleltethető Macduff alkalmi epizodikus önkéntes-típusának.)

- a valódi epizodikus önkénteseket (genuin episodic volunteers), akiket a kezdőkként azonosítottak, mivel egy évben legfeljebb kétszer végeztek önkéntes tevékenységet. Ez a csoport megfeleltethető volt a Weber (2002) által leírtakkal, mivel ezekre az önkéntesekre is jellemzőnek mutatkozott, hogy gyakran korlátozott időbeli elkötelezettséggel voltak önkéntesek, önálló és/vagy időspecifikus projektek formájában. (Macduff tipológiájában az átmeneti, időszakos önkénteseket hasonló tulajdonságokkal írta le.)

Ugyancsak a kontinuum-értelmezést vallották magukénak Hunstinx és munkatársai (2008: 52), akik szerint a rendszeres önkéntesek azok, akik legalább havonta egyszer (12 hónapos referencia időszakban) végeznek önkéntes tevékenységet, míg az epizodikus önkéntességet ennél rövidebb és ritkább, néhány hónaptól az egyszeri eseményig tartó tevékenységként írták le.

Cnaan et al. legfrissebb tanulmányukban kiszélesítik a korábban Cnaan és Handy (2005) által leírt kontinuum-értelmezést azzal, hogy az önkéntesség időtartamát illetően az egyik végpontnak az úgynevezett mikro-önkéntességet teszik meg. A mikro-önkéntesség alatt olyan egyszerű, főként online, vagy ritkábban offline, önkéntességet értenek a szerzők, amelynek időtartama kevesebb mint 30 perc. Az epizodikus önkéntességet ebben a kontextusban már úgy definiálják, mint ami a hosszú távú, rendszeres és a mikro-önkéntesség közé ékelődik be (Cnaan et al 2022: 425). Az alábbi 1. ábra az önkéntesség spektrumát mutatja be a Cnaan et al. (2022) által javasolt új szempontok alapján. Az epizodikus önkéntesség típusait a Macduff (2005) szerinti tipológiai szerint osztottuk fel: a hosszú távú, rendszeres és folyamatos önkéntességhez legközelebb állónak az ideiglenes önkéntességet helyeztük el, amit az alkalmi önkéntesség követ. Az epizodikus önkéntesség típusai közül az átmeneti önkéntesség van azon a határon, amely időtartamában a mikro-önkéntesség felé vezet.

1. ábra: Az önkéntesség spektruma és típusai

Forrás: Cnaan (2022) és Macduff (2005) alapján saját szerkesztés.

A definíciós ellentmondások ellenére Cnaan et al. (2022:426) leszögezik, hogy az epizodikus önkéntesség ideális formában olyan egyszeri, általában néhány órás tevékenység, ami vagy egy egyszerű, vagy egy nagyon speciális feladat elvégzését jelenti. Jellemzője, hogy nem igényel részletes képzést, vagy pedig az önkéntes meglévő szaktudására (pro bono) támaszkodik. A szerzők kiemelik, hogy az epizodikus önkéntesség egy kéznyújtás, ami elkötelezettség nélküli belépési lehetőséget jelenthet az önkéntességbe, annak kipróbálására. Hangsúlyozzák, hogy az önkéntesség – akár a rendszeres és/vagy akár az alkalmi – és az önkéntessé válás nem lineáris fejlődés szerint megy végbe.

Áttekintve a fentebb leírt, az epizodikus önkéntesség definiálására tett kísérleteket Hyde és munkatársaival egyetértve megállapítható, hogy az epizodikus önkéntesség fogalmának nincs egységes, konzisztens konceptualizációja, és a definíciók mind a kutatásokban mind pedig a gyakorlatban eltérőek (Hyde et al., 2014: 1475). Meg kell jegyezni, hogy gyakorlati szempontból a kategoriális meghatározások (Macduff, 2005) közelebb visznek az epizodikus önkéntesség megértéséhez és a menedzsmenti szempont kialakításához, mint a kontinuumos értelmezések.

Generációs jelenség-e az epizodikus önkéntesség?

Az epizodikus önkéntességre vonatkozó, 2014-ig megjelent szakirodalom (41 cikk) elemzése alapján Hyde és munkatársai (2014: 1476) azt találták, hogy a

vizsgált epizodikus önkéntesek átlagos életkora 20,4 és 45,0 év között volt. Az írások közel kétharmada közölt adatokat az epizodikus önkéntesek nemi megoszlásáról, miszerint a férfiak aránya 10% és 100% között, a nők pedig 32,8% és 100% között mozgott. Az elemzés alá vont tanulmányok egy része szerint az epizodikus önkéntesek 65%-a egyetemi/főiskolai diplomával rendelkezett. A kevés, az epizodikus önkéntesek családi állapotára és foglalkoztatottságára vonatkozó adat szerint az epizodikus önkéntesek többsége (36% és 79,8% között) házas volt, teljes vagy részmunkaidőben dolgozott (57% és 94% között); és legalább közepes jövedelmi szinten élt ($\geq 50\ 000$ USD).

Az önkéntesség új trendjéről szóló tanulmányában Rochester (2018) az epizodikus önkéntesség fő jellemzőjének találta, hogy gyakorisága nem egyenlően terült el népesség minden rétegében, hanem leginkább a nagyvárosban tanuló, vagy atipikus munkakörben dolgozó, magasabban kvalifikált Y generációs önkéntesek körében vált mérhető jelenséggé. Leíró elemzésében úgy vélekedett, hogy az önkéntességbe újonnan belépő generációk tagjainak megváltozott a viszonyulása és az elköteleződése. Ezeknek az „új” önkénteseknek a többsége lehetőleg minél gyorsabban, minél pozitívabb élményekre szeretne szert tenni. Ezért is nevezte az önkéntesek ezen csoportját Evans és Saxton (2005) „idővezérelt” önkénteseknek.

A legújabb nemzetközi felmérésben Compion et al. (2022) 9772 epizodikus önkéntes adatait gyűjtötték össze 2017 és 2018 között. A résztvevők átlagéletkora 25-34 év volt és körülbelül felüknek volt valamilyen felsőfokú vagy középiskola utáni végzettsége. Körülbelül 60%-uk volt nő, és 45%-uk pedig házas vagy legalább élettársi kapcsolatban élt, illetve nagyjából 44%-uk egyedülálló volt. A minta több mint fele (55%) alkalmazott volt, 27%-uk tanuló, 8%-uk nyugdíjas, közel 10%-uk pedig munkanélküli (Compion et al., 2022: 483).

Ezek a legfrissebb eredmények véleményünk szerint megerősítik Rochester (2018) állításait, miszerint az epizodikus önkéntesség (inkább) generációs jelenségnek tekinthető. Főként az Y generáció olyan tagjaihoz köthető, akik magasabb iskolai végzettségűek, leginkább atipikus munkaidőben foglalkoztatottak, és vagy házasok vagy pedig egyedülállók. Ugyanakkor további kutatásokat igényelne, hogy a friss nyugdíjasok, a 60 év felettek körében mennyire elterjedt az epizodikus önkéntesség, annak különösen az alkalmi vagy habituális formája. Ugyanis a 60 év felettek önkéntességét vizsgáló kutatások (lásd például Dávila, 2017) arról számolnak be, hogy az időskorúak társas kapcsolatainak megléte, egészségi

állapotának minősége, családi kötelezettségei jelentősen befolyásolják az önkéntesség vállalását, és annak gyakoriságát is.

Az epizodikus önkéntesek motivációi

Az epizodikus önkéntességről szóló tanulmányok körében kétfajta elemzői attitűd érhető tetten. A főként a korai, elméleti írások (Hustinx – Lammertyn, 2003; Cnaan – Handy, 2005) erőteljesebb kritikai hangsúllyal viseltettek a jelenség iránt, különösen, ha a rendszeres önkéntesekkel való összehasonlításban elemezték az epizodikus önkéntesek motivációit. Ennek alapja az a vélekedés volt, hogy az epizodikus önkéntesek motivációit erősebben határozzák meg az individualista elképzeléseik (inkább kapni szeretnének az önkéntességtől), továbbá az önkéntességben (is) szabadságukat és kreativitásukat szeretnék megélni. Az önkéntességet kevésbé „ügyként” kezelik, hanem inkább konkrét tapasztalatok és jutalmak terepének, és, ha elképzeléseiknek a kiválasztott szervezet vagy az önkéntes munka nem felel meg, gyorsan tovább állnak, keresnek más szervezetet, más típusú önkéntességet (Rochester, 2018).

Hyde et al. (2014: 83) az epizodikus önkéntességről szóló szakirodalom szisztematikus elemzésekor azt találta, hogy a legtöbb elemzett cikk a motivációk vizsgálatával foglalkozott. A tanulmányok alapján az epizodikus önkéntesség leggyakoribb motívumai a következők voltak: pszichológiai (pl. önbecsülés) vagy fizikai (pl. fizikai kihívás) erősítés; egyéni vagy csoportos cél elérése; illetve a szocializáció, szórakozás, másokkal való kapcsolatépítés. Kevésbé gyakori motívumok közé tartozott a tudás, a készségek vagy a versenyképesség fejlesztése, valamint egy ügghöz való személyes kötődés vagy a jótékonykodás.

Hustinx et al. 2008-ban megjelent kvantitatív vizsgálaton nyugvó tanulmánya – amelyben a rendszeres és az epizodikus önkénteseket hasonlította össze, motivációk, elégedettség és a jutalmak terén – egyrészt új megvilágításban mutatta be az epizodikus önkéntességet, és egy alternatív, „pozitívabb” képet nyújtott a koncepcióról. Másrészt elindította az úgynevezett „altruizmus-vitát”, azaz annak a kérdésnek az elemzését, hogy az epizodikus önkéntesek körében mennyiben és hogyan érhető tetten az érték vezérelt altruista motivációk és ezeknek milyen befolyásuk van az önkéntesség folytatására. Eredményeik szerint ugyanis az epizodikus önkénteseket ugyanazon érték vezérelt altruista motívumok jellemezték, mint a rendszeres, hosszú távú önkénteseket (Hustinx et al., 2008).

Ezek a fejlemények további megerősítést nyertek Dunn et al. (2016) és Compion et al. (2022) vizsgálataiban is. Dunn és szerzőtársai (2016) azt találták, hogy az különböző kategóriájú (a kezdő és a visszatérő) epizodikus önkéntesek esetében az altruizmus szintje és a részvétel gyakorisága között pozitív korreláció volt. Compion és munkatársainak (2022: 479) vizsgálatai szerint az egyszeri epizodikus önkéntesek erősebb altruista motivációval rendelkeztek, mint a visszatérő epizodikus önkéntesek. A szerzők úgy látták, hogy az altruista motivációk ellene is hathatnak az önkéntesség ismétlésének, mivel az egyszeri önkéntesek már egyetlen alkalommal is kiélhetik azon készletüket, hogy jót tegyenek, ugyanis az altruisták számára az elismerés és a jutalmak kevésbé ösztönzőek. Az önkéntesség megismétlésére azoknál az epizodikus önkénteseknél mutatkozott nagyobb esély, akiket egy konkrét cél vagy pedig a társas/szociális motivációk vezettek.

Összegezve, az epizodikus önkéntesek motivációinak vizsgálata ma még számos kiaknázatlan kutatási lehetőséget kínál, hiszen a rendelkezésre álló források kétértelműek, sőt néha egymásnak ellentmondóak (Behrendt, 2016: 29).

Az epizodikus önkéntesség – egyéni és szervezeti szinten megmutatózó – haszna és költsége

Az epizodikus önkéntesek motivációinak megítéléséhez hasonló ellentmondás figyelhető meg a szakirodalmi elemzésekben akkor is, amikor az epizodikus önkéntesség hasznát és költségeit igyekeznek feltárni a vonatkozó tanulmányok.

Ezért a következőkben Hyde et al. (2014), Behrendt (2016) és Cnaan et al. (2022) cikkeiben idézett források felhasználásával bemutatjuk azokat az állításokat, amelyek az epizodikus önkéntesség hasznát és költségét illusztrálják egyéni és szervezeti szinten. Ahogy az 1. táblázat alapján látható, hogy a vonatkozó szakirodalmi elemzések mind egyéni, mind pedig szervezeti szinten sokkal több érvet hoznak fel az epizodikus önkéntesség haszna, mint költségei mellett. Ugyanakkor az epizodikus önkéntesség költségei sokkal nagyobb egyetértésre találtak a szervezetek körében és így szélesebb „népszerűsége és ismertsége” tettek szert.

Az epizodikus egyéni haszna a társadalmi tőkéhez (részvétel a civil társadalomban, a helyi közösségekben minimális időbefektetéssel) és a társadalmi integrációhoz (az önkéntesség „demokratizálása” – szélesebb rétegek hozzáférése az önkéntességhez) való hozzájárulástól az önkéntes személyes preferenciáinak

(atipikus foglalkoztatással való összeegyeztethetőség, szabadidő értelmes eltöltése, önéletrajz építése, elégedettség, altruizmus megélése) számbavételéig tart.

A szervezeti szinten jelentkező hasznok között ugyancsak megjelenik a társadalmi tőke (kapcsolatok, adományozói kör) és presztízs növelése, továbbá a költséghatékonysági szempontok (az integrálás alacsony költségei), az innovációk lehetőségei és nem utolsósorban a potenciálisan tartós önkéntesek bevonásának lehetősége.

1. táblázat: Az epizodikus önkéntesség haszna és költsége egyéni és szervezeti szinten

	Az epizodikus önkéntesség haszna	Az epizodikus önkéntesség költsége
Egyéni szint	A rövid távú programok vonzóbbak bizonyos, főként a fiatal – középkorú korcsoportok számára (Safrit – Merrill, 2002).	Az epizodikus önkéntesek „szenvednek” a negatív megítéléstől (kevésbé elkötelezettek, énoorientáltak) – „alacsony szintű önkéntesek” Cnaan – Handy 2005).
	Megfelelnek az új igényeknek preferenciáknak és az atipikus foglalkoztatásnak (Hustinx – Lammertyn, 2003).	Megbecsülés hiánya a szervezet és annak munkatársai részéről (Hyde et al., 2014).
	Az önkéntesség „demokratizálása” – hozzáférés szélesebb rétegek számára (Hustinx – Lammertyn, 2003).	Az önkéntes lehetőség elérhetősége (távolság) (Hyde et al., 2014).
	Részvétel a civil társadalomban, a helyi közösségekben minimális időbefektetéssel (Handy – Brudney, 2007).	Az önkéntesség személyes költségei (pl. útiköltség, parkolás, munkaruha) (Bartal et al., 2021).
	Önéletrajz építése (Handy et al., 2010).	
	Szabadidő értelmes eltöltése (Hyde et al., 2014).	
	Elégedettség, altruizmus megélése (Cnaan et al., 2022)	
Szervezeti szint	Pro bono hozzáférés magasan kvalifikált, speciális és „drága” szakértőkhöz (Benrendt, 2016).	Csökkent rendelkezésre állás – munkaerőhiány a szervezetben (Macduff, 2005).
	Növelik a szervezeti kreativitást az új ötletek, inspirációk révén (Macduff, 2008).	Termelékenység és hatékonyság csökkenés a hullámzó elkötelezettség miatt (Handy – Brudney, 2007).
	Növelik a szervezet adományozói, támogatói körét (Macduff, 2008).	Nagyobb koordinációs költség – a hullámzó elkötelezettség miatt (Handy – Brudney, 2007).

Költségmegtakarítás, mivel integrálásuk a rövid időtartam miatt kevésbé költséges (Handy – Brudney, 2007).	Szükséges infrastrukturális kiigazítások, mivel ezeket hosszú távú önkéntesekre tervezték (Hyde et al., 2014).
Növelik a szervezet társadalmi és kapcsolati tőkéjét (Handy – Brudney, 2007).	Magas toborzási költségek és speciális képzési programok (Hyde et al., 2014).
Növelhetik a tartós önkéntesek számát (Cnaan et al., 2022).	

Forrás: Behrendt 2016: 36-37 felhasználásával, és azt kiegészítve.

A költségek egyéni szinten azokat az önkéntes-preferenciákat tükrözik, amelyek egyfelől az önkéntesség vállalásának objektív tényezőit (távolság, személyes költségek), másfelől személyes tényezőit (megítélés, megbecsülés) tükrözik.

A szervezeti költségek számbavétele abból az alapállásból indul ki, hogy a programok a hosszú távú, rendszeres és folyamatos önkéntesség és önkéntesek által tarthatók fenn. Mindaz a „zavar”, amit az alkalmi, időszakos, ad hoc önkéntesek jelentenek a munkaerőhiányhoz, a hatékonyság és a termelékenység csökkenéséhez, valamint a szervezeti költségek növekedéséhez vezetnek. Menedzsmenti szinten nem csak a toborzási, képzési folyamatokat, hanem a szervezet infrastrukturális feltételeit is újra kell tervezni, ha a szervezetben az epizodikus önkéntesek száma megnő.

Az epizodikus önkéntesség főbb tevékenységi területei

Az epizodikus önkéntesség megjelenési formáit vizsgálva Cnaan et al. (2022) négy kulcsfontosságú területet azonosítanak. Úgy vélik, hogy ezek közül három területen – a megarendezvényen, a csoportok által vagy az önállóan – végzett napi vagy időszakos, korlátozott hatókörű epizodikus önkéntességek elsődlegesen a kedvezményezett szervezett vagy egy célcsoport önkéntes szükségleteit elégítik ki. Mindezzel szemben a negyedikként megjelölt megjelenési forma, a tagi alapú epizodikus önkéntesség jellegzetessége az, hogy nem az esemény vagy az elvárt feladat motiválja, hanem inkább egy ügy vagy egy csoport/szervezet iránti tartós érdeklődés.

- *A megarendezvények* olyan nagyszabású események, amelyek – fokozott média érdeklődés mellett – tömeges látogatókat vonzanak, és amiket egy speciális (szövetség, bizottság, piaci vállalati vagy erre létrehozott különleges állami) szervezet/intézmény rendez meg. Ezek lebonyolításához egy naptól akár egy hétig,

hónapig terjedő időszakban nagy számú (epizodikus) önkéntesre van szükség. Általában, ha megrendezvényekről van szó, a különböző szintű és típusú sportesemények – olimpiai játékok, (futball, atlétika, vívás alpesi sí stb.) világbajnokságok, az amerikai Super Bowl – kerülnek elsődlegesen a figyelem középpontjába. Ezen eseményeken résztvevő (epizodikus) önkéntesek szerepének, motivációjának, elégedettségének kutatása igazából a 2000-es évektől keltette fel a kutatók (például Cashman, 2003; Fairly et al., 2007; Bladen, 2008; Koutrou – Pappous, 2016; Vetitnev et al., 2018; Kim et al., 2019; idézi Cnaan et al., 2022) figyelmét és érdekes módon az elemzések többsége inkább a sport- és szabadidős, és nem a nonprofit folyóiratokban jelent meg.

A megaesemények másik jelentős terepe a vallási rendezvényekhez – pápai látogatásokhoz, zárándoklatokhoz – kapcsolódik, amelyeknek vizsgálata (Artega et al., 2009; Floristan et al., 2013; Cnaan et al., 2017; idézi Cnaan et al., 2022) az elmúlt években indult meg.

A harmadik nagy terület a kulturális események (zenei, színházi fesztiválok, jótékonyági koncertek stb.), ahol véleményünk szerint talán a leginkább érvényesül a Cnaan et al. (2022) által feltételezett kereslet-kínálati viszony az epizodikus önkéntesség vállalásában.

Noha Cnaan és szerzőtársai (2022) nem említik a felsorolásukban, de fontos kiemelni, hogy a nagyszámú epizodikus önkénteseket megmozgató megrendezvények egyik speciális területe a politikai rendezvények, akciók, ahol az ideig-óráig tevékenykedő aktivisták nélkülözhetetlen segítséget jelentenek a lebonyolításban. Zimmer et al. (2016: 495) szerint a politikai önkéntesség az állampolgári elkötelezettségre, az állampolgári, a politikai egyesületekben és politikai pártokban való részvételre, a politikai kampánytevékenységre, a politikai gyűléseken való aktivitásra utal. Eredményeik szerint általában a politikai önkéntességet a magasabb státuszú, képzetesebb emberek végzik, de nyitva hagyják azt a kérdést, hogy ezek az önkéntes tevékenységek hogyan oszthatóak a tevékenység gyakorisága szerint.

Végezetül, ha már megaeseményekről van szó, ne feledkezzünk meg az olyan egynapos akciókról sem, amelyek 2000 óta az önkéntesség nemzetközi, európai vagy éppen nemzeti évéhez, napjához kapcsolódtak, vagy kapcsolódnak. Ezek az akciók, bár nagy többségükben a rendszeres és folyamatos önkéntesekről szólnak és általában azok által is szervezettek, de lehetőséget nyújtanak egy kéznyújtásra az

epizodikus önkéntesek felé, hogy kipróbálják magukat az ilyen eseményen. Kritikusan meg kell állapítani, hogy az elmúlt húsz évben a kutatók nem „haraptak rá” az ilyen akciókban résztvevő önkéntesek vizsgálatára.

- *A csoportok által végzett napi vagy időszakos, korlátozott hatókörű epizodikus önkéntességnek* számtalan terepe lehet bármilyen tevékenységi területen: például a szociális ellátásban az ételosztás hajléktalanoknak; a környezet-természetvédelmi akciók, mint a szemétszedés, turista útvonalak felfestése; az egészségügyi ágazatban a betegkísérés, felvilágosító előadások tartása; a katasztrófavédelem területén a mentésben vagy a vállalati önkéntes napokon való részvétel. Közös jellemzője az ilyen tevékenységeknek, hogy a szervezet önkéntes-igénye alkalmakra és rövid időre szól, és az ebben résztvevő önkéntesek nagyon gyakran nem ugyanazok a személyek, hanem időszakonként cserélődnek. Az ilyen típusú epizodikus önkénteseket először Hustinx et al. (2008) vizsgálta a kórházi önkéntesek között, míg a legutóbbi kutatások közül ki kell emelni Mejis és munkatársainak (2019) esettanulmányát, amelyben egy olyan nonprofit szervezet epizodikus önkénteseinek jellemzőit igyekezett feltárni, akik a hátrányosabb helyzetű gyermekeknek összegyűjtött adományok csomagolásában és eljuttatásában vettek részt. Megjegyzendő, hogy Cnaan et al (2022) a kulturális fesztiválok egy részét is ebbe a csoportba sorolja.

- Végezetül az *önállóan végzett, korlátozott hatókörű epizodikus önkéntes tevékenység* egyik tipikus területei például a telefonon, online vagy személyesen végzett adomány gyűjtés, vagy a karácsonyi vásárokon vagy a közösségi fesztiválokon (falunapokon) való besegítés. Az ilyen típusú epizodikus önkéntesség terepei még azok a pro bono tevékenységek is, amelyekben olyan szakemberek nyújtanak segítséget önkéntesen, akik speciális tudásuk révén a nonprofit szervezetek működtetéséhez járulnak hozzá.

Cnaan és munkatársai (2022) szerint ez a tipológia – amelyet első kísérletnek szántak az epizodikus önkéntesség tevékenységi területeinek szisztematikus rendszerezésére – egyaránt alkalmazhatónak tűnik a formális, szervezeti és az informális epizodikus tevékenységek tipizálására.

Az epizodikus önkéntesek és jellemzőik a magyar önkéntesek körében 2013, 2018

A tanulmány második részében a 18 éven felüli magyar népesség körében készült két reprezentatív felmérés – Önkéntesség Magyarországon 2013 (Batta, 2013), illetve az Önkéntesség Magyarországon 2018 (Gyorgyovich et al., 2020) – adatainak felhasználásával azonosítjuk az epizodikus önkéntességet és annak típusait. Továbbá, bemutatjuk és összehasonlítjuk a két felvétel alapján nem, életkori csoportok és tevékenységi terület szerinti jellemzőiket. Hangsúlyozni kell, hogy a vizsgálatoknak nem volt célja az önkéntesség gyakoriságának finom és árnyalt megkülönböztetése, ezért adataink egy nagyon általános és hozzávetőleges képet adnak a magyar epizodikus önkéntesekre és annak típusaira vonatkozólag.

Mindkét felvétel öt kategóriát tartalmazott az önkéntesség gyakoriságát illetően a „Milyen gyakran végzett önkéntes tevékenységet 2013-ban/2018-ban?” kérdés alapján:

- szinte naponta,
- hetente,
- havonta,
- ritkábban, mint havonta, de évente többször,
- egy alkalommal.

Rendszeres (hosszú távú, folyamatos) önkéntesekként kategorizáltuk, a szinte napi, heti, havi rendszerességgel önkéntes tevékenységet végzőket. A Macduff (2005) által adott tipológia szerint *alkalmi epizodikus önkéntesek* közé soroltuk a „ritkábban, mint havonta, de évente többször” és az *átmeneti epizodikus önkéntesek* körébe pedig azokat, akik azt választották, hogy „egy alkalommal” végeztek önkéntes aktivitást a kérdezést megelőző 12 hónapban.

Az epizodikus önkéntesek jelenléte a magyar önkéntes szektorban

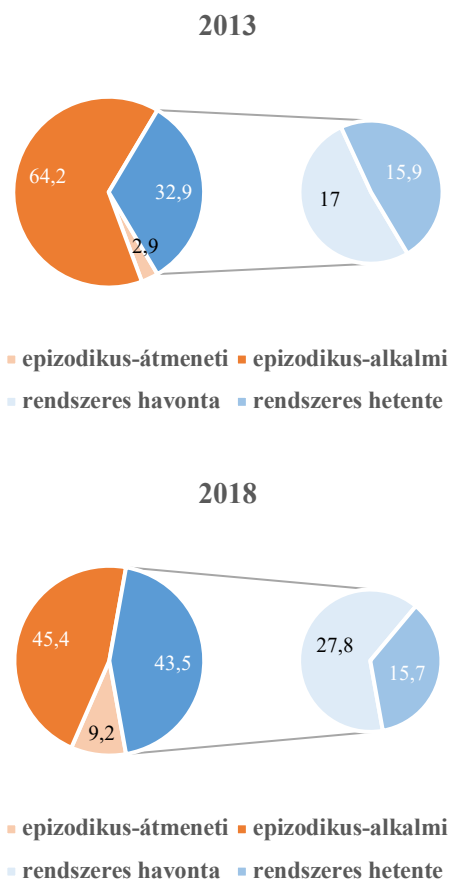
Az eredmények szerint 2013-ban a 18 éven felüli népesség 32,6%-a, 2018-ban 27,4%-a vallotta magát önkéntesnek. Önkéntességük gyakoriságának elemzése a következőket mutatta (2. ábra):

- 2013-ban az összes önkéntes 67,1%-a volt epizodikus önkéntes (64,2%-a alkalmi, 2,9%-a átmeneti típusú önkéntesek közé volt sorolható). Egyharmaduk (32,9%) pedig olyan rendszeres önkéntes volt, aki havonta (17%), illetve hetente (15,9%) végzett önkéntes munkát

- A 2018-as adatok alapján készült tipológia első szembetűnő jelensége, hogy noha még az önkéntesek nagyobb hányada (54,6%-a) volt epizodikus önkéntes, de körükben csökkent az alkalmi önkéntesek aránya (45,4%) és nőtt az átmenti önkénteseké (9,2%), valamint emelkedett a rendszeres önkéntesek aránya is (43,5%). Jól látható a 2. ábrán, hogy nem csak az epizodikus önkéntesség strukturálódott át, hanem a rendszeres önkéntesség is, hiszen a korábbi adatfelvétel eredményeihez képest megemelkedett a havi rendszerességgel önkéntességet vállalók aránya (27,8%).

A két önkéntes-kutatás adatainak elemzése alapján megállapíthatóvá vált, hogy mind a két vizsgált évben a magyar önkéntesek körében az epizodikus önkéntesség volt a jellemzőbb.

2. ábra: Az átmeneti és az alkalmi epizodikus önkéntesek, valamint a rendszeres (havi, heti) önkéntesek aránya 2013, 2018 (%)

Forrás: Önkéntesség Magyarországon 2013, 2018 adatai alapján saját szerkesztésű ábra.

Ezek az eredmények mind a nemzetközi statisztikai, mind pedig a – már fentebb bemutatott – kutatási eredményekkel szembe menő trendet mutatnak. Ugyanis az Independent Sector Survey³ 2001-es felmérése szerint a rendszeres önkéntesek mellett az epizodikus önkéntesek egyre nagyobb arányban képviselték magukat. Az évezred közepére a változások már azt mutatták, hogy az önkéntesség gyakorisága mindinkább az epizodikus önkéntesség felé tolódik el.⁴

Amennyiben megnézzük a magyar önkéntesség gyakoriságára vonatkozó éves nonprofit statisztikákat, azt találjuk, hogy már 1998-tól (az első önkéntességre vonatkozó statisztikai közléstől)⁵ az alkalmi önkéntesek aránya (59%) meghaladta a rendszeres önkéntesekét (41%). Ez a különbség némi hullámvás mellett, tendencia szerűen jellemzi az önkéntesség gyakoriságát a hazai civil-nonprofit szervezetek bevallási adatai szerint. Mi magyarázza ezt gyakoriságában és tendenciájában eltérő „magyar önkéntes sajátosságot”? Az eddigi eredmények és a rövid elemzés alapján három fő okkal tudjuk magyarázni.

- *A magyar önkéntesség társadalmi beágyazottsága (Seibel 1992) és annak változásai.* A magyar önkéntesség egy egészen más indulási helyzetet jellemez, mint az amerikai vagy nyugat-európai fejlődést. Magyarországon közel tíz év telt el, míg a kötelező, társadalmi munka (amely kifejezést ma is lehet még hallani) helyett teret nyert az önként, szabad akarattól végzett önkéntesség értelmezése és gyakorlata. A „kötelezőből az önként vállalt” felé való átmenetben a civil-nonprofit szervezetek főként az epizodikus (alkalmi) önkénteseket tudták megszólítani nagyobb számban és csak az igazán elkötelezettek vállaltak rendszeres önkéntességet. Az önkéntesség társadalmi beágyazottsága az elmúlt évtizedben sokat javult, hiszen a magyar felnőtt népességben közel egyharmadot tesz ki az önkéntesek aránya, de ez összeurópai mércével egy közepesnél alacsonyabb

³ 2001-ben az Egyesült Államokban a 21 év feletti felnőttek 44%-a mondta azt, hogy az elmúlt évben időt áldozott egy szervezetnek vagy ügynek (Toppe et al., 2002). Több mint kétharmaduk (69%) rendszeres időközönként (például naponta, hetente vagy havonta) ismétlődő időpontban volt önkéntes a fennmaradó 31% olyan epizodikus önkéntes volt, akik szórványosan, idejükhöz, vagy egyszeri eseménynek tekintették.

⁴ A nagyon kevés célzott vizsgálat egyikében, Cnaan és Handy (2004) egy 1320 észak-amerikai 18 éves és idősebb felnőtt körében végzett vizsgálatukban azt találták, hogy a minta csaknem fele (47,9%) számolt be arról, hogy mind epizodikusan, mind pedig rendszeresen végez önkéntes tevékenységet. Nagyon kis százalékuk (4,8%) mondta, hogy csak rendszeresen végez önkéntes tevékenységet, míg a minta pontosan egyötöde azt jelentette, hogy csak epizodikus önkéntes tevékenységet végez.

⁵ Nonprofit szervezetek Magyarországon 1998. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal 2000.

szintnek tekinthető, míg közép-kelet európai összehasonlításban a harmadik-negyedik legerősebb önkéntes szektort jelenti.

- *Az önkéntesség a gazdasági-társadalmi változások egyik legérzékenyebb lakmuspapírja.* Egyfelől – nagyvonalakban nézve – az 1990-es években a piacgazdaságra való áttérés, a munkanélküliség, majd a kétezres évek végén pénzügyi-gazdasági válsága, ezt követően a Covid-19 pandémia és a napjainkban teret nyelő gazdasági recesszió mind befolyásolják azt az időadomány „felesleget” (és annak gyakoriságát), amit az állampolgárok a szabadidejük terhére bizonyos társadalmi csoportok, ügyek – végső soron a közjó előállítására – tudnak fordítani. Másfelől a magyar társadalomban is zajlanak azok a folyamatok, amelyek az önkéntesség reflexív stílusát erősítik. Adatainkból is jól látszik (3. táblázat), hogy a munkaerőpiacra belépő fiatal generáció az önkéntességet inkább egyszeri vagy alkalmi tevékenységnek tekinti, minthogy rendszeresen vállaljon elköteleződést.

- *Az önkéntes-menedzsmenti módszerek terjedése és tudatosabb alkalmazása.* E tekintetben a hazai önkéntes szektor első tíz évét általánosságban a „csinálva tanulás” módszerei jellemezték. A következő évtizedben – valamilyen szinten – minden, önkénteseket is foglalkoztató civil-nonprofit szervezetet utolért a menedzsmenti professzionalizálódás, hiszen enélkül nem tudtak volna programjaik, projektjeik megvalósítására önkénteseket toborozni és foglalkoztatni (a megtartásuk, az elismerésük már felvetnek bizonyos problémákat). Úgy gondoljuk ennek a termése értett be, amikor is az adatok szerint megnőtt a rendszeres, és némileg csökkent az epizodikus önkéntességet vállalók aránya 2018-ban. Hangsúlyozni kell azonban, hogy célzott kutatások hiányában mindezek kutatói feltételezések. Ugyanakkor fontos látni egyrészt, hogy az Y és Z generáció tagjai közül már vagy most lépnek a munkaerőpiacra azok a fiatalok, akiket érdekes, személyre szabott epizodikus önkéntes tevékenységekkel lehet megszólítani. Másrészt a kialakuló gazdasági recesszió hatására várhatóan csökkenni fog az önkéntesek száma és még nem lehet megjósolni, hogy ez az önkéntesség gyakoriságában milyen konkrét változásokat fog okozni.⁶

⁶ Érdemes megjegyezni, hogy a nonprofit statisztikai adatok a 2008-as válság utáni három évben azt mutatják, hogy az alkalmi önkéntesek aránya csökkent, és a rendszeres önkéntességet vállalók aránya megmaradt egy stabil szinten: 2018: rendszeres-alkalmi önkéntesek aránya 49%-51% volt, 2009 és 2010-ben 48%-52%. 2011-ben a válság utáni harmadik évben visszatért a régi trend: rendszeres önkéntesek aránya 36%, alkalmi önkéntesek 64% volt (a Nonprofit szervezetek Magyarországon vonatkozó kötetének adatai alapján).

A magyar epizodikus önkéntesek nemi és életkori csoportok szerinti jellemzői 2013, 2018

A két vizsgálati évben a férfiak nagyobb arányban vállaltak epizodikus önkéntességet, mint a nők. Mindkét nem körében tetten érhető az a változás, hogy – a domináns epizodikus önkéntesség mellett – 2018-ra megemelkedett a rendszeres önkéntességet vállalók aránya. Ez a férfiak esetében 10,8%-os, míg a nők esetében 13,4%-os változást jelentett.

2. táblázat: A rendszeres és az epizodikus (alkalmi, átmeneti) önkéntesek aránya 2013-ban és 2018-ban

	2013			2018		
	Rendszeres önkéntesek	Epizodikus önkéntesek		Rendszeres önkéntesek	Epizodikus önkéntesek	
	<i>Rendszeres</i>	<i>Alkalmi</i>	<i>Átmeneti</i>	<i>Rendszeres</i>	<i>Alkalmi</i>	<i>Átmeneti</i>
Nők	35,9%	61,1%	3%	49,3%	42,6%	8,1%
Férfiak	29,6%	67,2%	3,1%	40,4%	48,9%	10,7%
18-29 évesek	16,4%	80,3%	3,3%	45,6%	42,9%	11,6%
30-39 évesek	41,8%	56,4%	1,8%	39,1%	55,7%	5,2%
40-49 évesek	22,1%	75,6%	2,2%	40%	41,9%	18,1%
50-59 évesek	47,6%	50%	2,4%	44,8%	35,4%	9,8%
60 év feletiek	40,4%	56,1%	3,5%	48%	48%	4%

Forrás: Önkéntesség Magyarországon 2013, 2018 adatai alapján saját szerkesztésű táblázat.

Az életkori csoportok szerinti adatok azt mutatják, hogy az epizodikus önkéntesség nemzetközi trendeknek megfelelően változásait az Y generáció, a 30-39 évesek körében lehetett nyomon követni. Addig míg 2013-ban a 30-39 évesek körében az epizodikus és rendszeres önkéntesek aránya (58,2%, illetve 41,8%) közötti különbség 16,4% volt, addig 2018-ra már jobban szét nyílt az olló az önkéntesség gyakoriságának arányai között (a 30-39 évesek körében az epizodikus önkéntesek aránya: 60,9%; a rendszeres önkénteseké 39,1%). Ezeket a tendencia szerű változásokat magyarázhatják azok a személyes élet-, vagy a munkaerőpiaci helyzetben beállt változások, amelyeket a nemzetközi trendeknél írtunk le, és amik hatással lehetnek a szabadidő időadományként való felajánlásának gyakoriságára. Míg a 18-29, a 40-49 éves korcsoportok erősebben, addig a 60 év feletiekhez tartozók gyengébben reprezentálják a teljes minta sajátosságait, miszerint 2018-ban az előző felvételhez képest csökkent az epizodikus önkéntesek aránya. Az 50-59 éves korcsoport jellemzői némileg elérnek a többiétől: 2013-ban körükben volt a legalacsonyabb az epizodikus önkéntesek aránya (52,4%) és a legmagasabb a

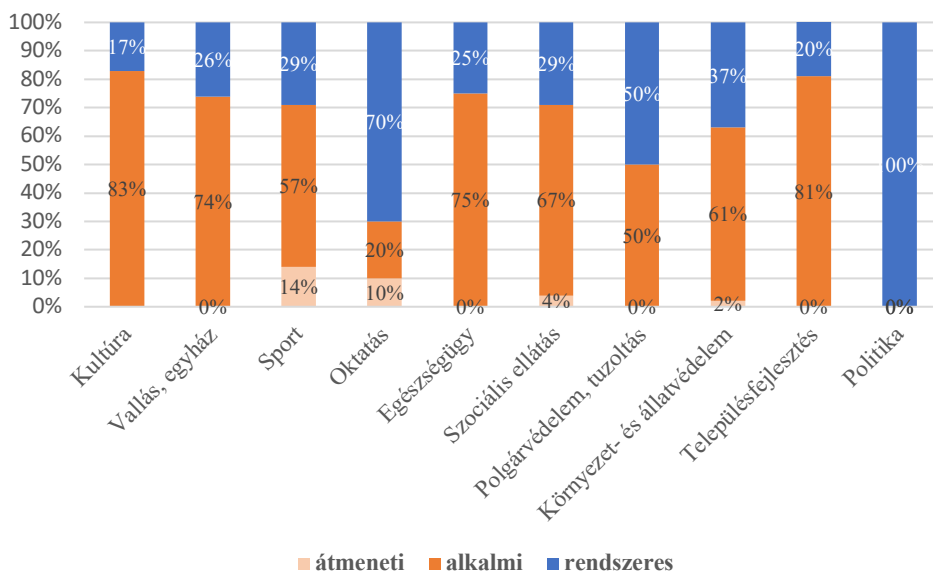
rendszeres önkénteseké (47,6%). 2018-ra az epizodikus (55,2%) és rendszeres (44,8%) önkéntesek aránya majdnem teljesen megfordult. Az epizodikus és a rendszeres önkéntesek aránya (52%-48%) a legkiegyenlítettebb a 60 év feletti korcsoportjában volt ebben az évben.

Figyelemre méltó, hogy míg 2013-ban az epizodikus önkéntességben belül az alkalmi önkéntesek aránya messze legmagasabb volt a 18-29 évesek körében (80%), addig 2018-ban ezt a 30-39 évesek esetében (55,7%) lehetett regisztrálni. További kutatással igazolható kérdésként merül fel, hogy a 18-29 éves korcsoport körében az önkéntesség gyakoriságában bekövetkezett változásokat mennyiben befolyásolta a Kötelező Iskolai Szolgált (hosszú távú) hatása. Az epizodikus önkéntesség másik típusa, az átmeneti önkéntesség leginkább a 40-49 éves korosztályra (18,1%), és a 18-29 éves korosztályra (11,6%) volt jellemző 2018-ban. Úgy tűnik ez az a két korcsoport, amely egyszeri, ad hoc önkéntes akciókkal meg lehet szólítani, illetve reagál is azokra.

A magyar epizodikus önkéntesek tevékenységi területei 2013, 2018

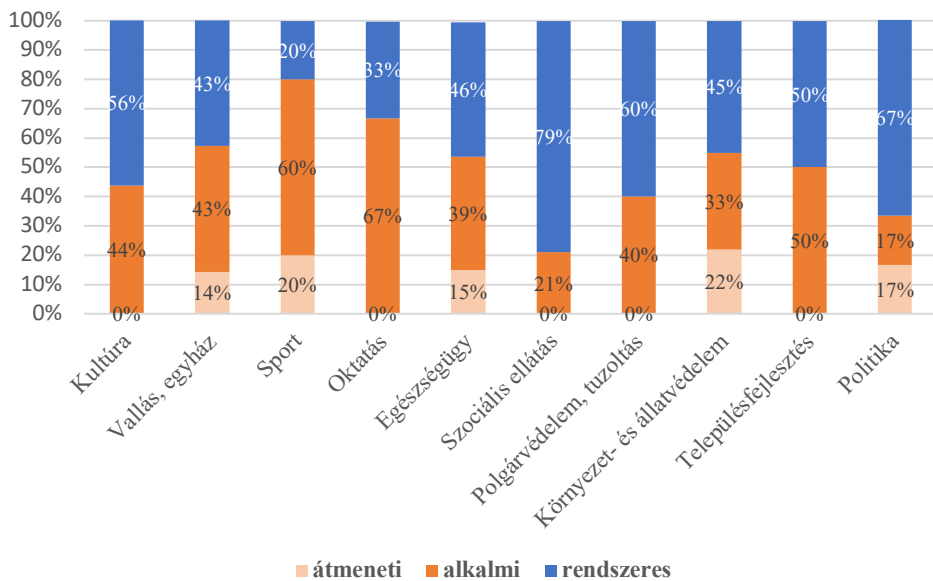
A 2013-as Önkéntesség Magyarországon felvétel adatainak elemzése alapján (3. ábra) azt láthatjuk, hogy az alkalmi és epizodikus önkéntesek előfordulása leginkább a kulturális (83%), a településfejlesztési (81%), az egészségügy (75%) és a vallási, egyházi tevékenységi területeken volt jellemző. A rendszeres önkéntesek által dominált tevékenységi területek között első helyen állt a politika (100%) majd ezt követte az oktatás (70%) és a polgárvédelem (50%).

3. ábra: A rendszeres és az (alkalmi, átmeneti) epizodikus önkéntesek tevékenységi területei 2013

Forrás: Önkéntesség Magyarországon 2013 adatai alapján saját szerkesztésű ábra.

4. ábra: A rendszeres és az (alkalmi, átmeneti) epizodikus önkéntesek tevékenységi területei 2018

Forrás: Önkéntesség Magyarországon 2018 adatai alapján saját szerkesztésű ábra.

Ahogy a 4. ábra mutatja 2018-ra teljes átrendeződés következett be az epizodikus önkéntesség által dominált tevékenységi területeken. A megkérdezett önkéntesek leginkább a sport (80%), az oktatás (67%) a vallási, egyházi (57%), valamint a környezetvédelem (55%) területén végeztek alkalmilag vagy átmenetileg önkéntes tevékenységet. Az önkéntesség rendszeres vállalása főként a szociális ellátás (89%), a politika (66%), polgárvédelem (60%) és a kultúra (56%) területein volt kimutatható. Véleményünk szerint ez az átrendeződés egyrészt tükrözi a különböző tevékenységi területeken az önkéntes menedzsmenti munkában (toborzás, megtartás, foglalkoztatás) bekövetkezett változásokat. Másrészt az egyes tevékenységi területeken az önkéntesek kereslete és kínálata között beállt változásokat is. Mindezen feltételezések igazolása további, részletes vizsgálatokat igényelnek az önkéntesség különböző tevékenységi területein.

Összegzés

Az önkéntesség nem egy önmagában való entitás, noha sokan – akár kutatók, akár kormányzati szereplők vagy gyakorlati szakemberek is – „szeretnek” rá úgy tekinteni. A civil-nonprofit szervezetek – és ezt nem lehet elégszer hangsúlyozni – nem a légtérben mozognak, hanem létrejöttüket, működésüket és fejlődésüket alapvetően meghatározza az a politikai, gazdasági és társadalmi környezet, ami körülveszi őket; ugyanakkor reagálnak is a politikai, gazdasági és társadalmi kihívásokra, problémákra az által, hogy milyen célok megvalósítására szerveződnek és miként funkcionálnak egy adott társadalomban (Bartal 2009:8). Ez a beágyazottság tétel (Seibel 1992) hatványozottan érvényes az önkéntesekre, illetve az önkénteseket foglalkoztató civil-nonprofit szervezetekre is, hiszen magatartásukban reaktívan leképeződnek a politikai, gazdasági és társadalmi változások, illetve alakítói és formálói is ezeknek a változásoknak. Jól tükrözi ezt véleményünk szerint az a töretlen tudományos „karrier”, ami az epizodikus önkéntesség elméleti és gyakorlati szakirodalmi elemzése alapján nyomon követhető az elmúlt húsz évben.

A tanulmány középpontjában az epizodikus önkéntesség szakirodalmi eredményeinek ismertetése állt. Ennek alapján megállapítottuk, hogy az epizodikus önkéntességnek nincs egységes, konzisztens konceptualizációja. Úgy láttuk, hogy a kategoriális meghatározások közelebb visznek az epizodikus önkéntesség megértéséhez és a menedzsmenti szempont kialakításához, mint a kontinuuális értelmezések. A bemutatott tanulmányok elemzése alapján az is

kimutathatóvá vált, hogy a téma számos kiaknázatlan kutatási lehetőséget kínál, hiszen a rendelkezésre álló források kétértelműek, sőt néha egymásnak ellentmondóak.

Írásunk második részében az elérhető, önkéntesség vizsgálatok alapján rekonstruáltuk a magyar epizodikus önkéntesek jelenlétét, nem és életkori csoportok, valamint tevékenység szerinti jellemzőit. A tanulmány fontos eredményének tartjuk annak kimutatását, hogy a 2010-es évtizedre vonatkozó magyarországi eredmények szerint az önkéntesség gyakorisága az epizodikustól a rendszeres önkéntesség felé tolódott el. Ez pedig – az epizodikus önkéntesség arányait, és szerepét illetően – a nemzetközi adatoktól és elemzésektől eltérő tendenciákat jelez. A 2018-ban megkérdezett önkéntesek életkori csoportok szerinti adatai azt mutatták, hogy epizodikus önkéntesség nemzetközi trendeknek megfelelően változásait az Y generáció, a 30-39 évesek körében lehetett nyomon követni. További fontos eredmény, hogy az elmúlt évtized végére jelentősen átrendeződött az epizodikus önkéntesek tevékenységi területei. A fenti megállapítások magyarázatára jelenleg csak további, részletes és célzott vizsgálatokkal igazolható feltételezéseket tudunk megfogalmazni.

Irodalomjegyzék

- Bartal Anna Mária – Perpék Éva – Nagy Réka (2021): Ingyen munkaerő-e az önkéntes? *Önkéntes Szemle* 1(4), 57-75.
- Bartal Anna Mária (2019): „Vissza a jövőbe” – a magyar önkéntesség harminc évéről három tételben. *Civil Szemle*, 16(1), 16-32.
- Bartal Anna Mária (2008): Ha kiszáradnak az utópia oázisai... *Civil Szemle*, 5(1–2.), 12-26.
- Batta Zsófia (2013): *Önkéntesség Magyarországon 2013*. Budapest: Századvég.
- Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Behrendt, Thomas (2016): Rethinking episodic volunteering in the light of the gig economy. Rotterdam: Rotterdam School of Management.
- Bryen, Leonie – Madden, Kym (2006): *Bounce-back of episodic volunteers: What makes episodic volunteers return?* Working Paper No. CPNS 32. Brisbane: Centre of Philanthropy and Nonprofit Studies, Queensland University of Technology.
- Castells, Manuel (2006): *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Hustinx, Lesley (2001): Individualism, and new styles of youth volunteering. *Voluntary Action*, (3)2, 57–76.
- Cnaan, Raam. A. – Handy, Femida (2005): Towards understanding episodic volunteering. *Vrijwillige Inzet Onderzocht*, 2(1), 29-35.
- Cnaan, Ram A – Meijis, Lucas – Brudney, Jeffrey L. – Hersberger-Langloh, Sophie – Okada, Aya – Abu-Rumman, Samir (2022): You thought that this would be easy? Seeking and

- understanding of episodic volunteering. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 33(2), 415-427. DOI: 10.1007/s11266-021-00329-7
- Culp, Ken – Nolan, Mike (2000): Trends impacting volunteer administrators in the next ten years. *Journal of Volunteer Administration*, 19(1), 10-19.
- Dávila, María Celeste (2017): The relationship between social networks and volunteerism among seniors. *Journal of Social Service Research*, 44(1), 38-49.
- Einolf, Christian (2018): Evidence-based volunteer management: A review of the literature. *Voluntary Sector Review*, 9(2), 153-176.
<https://doi.org/10.1332/204080518X15299334470348>
- Güntert, Stefan. T.– Neufeind, Max – Wehner, Theo (2015): Motives for event volunteering: Extending the functional approach. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 44, 686-707.
- Gyorgyovich Miklós – Menich, Dóra – Simon, Nikolett – Kollár Dávid – Szadorai, Dóra (2020): *Önkéntesség Magyarországon 2018*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Handy, Femida – Brodeur, Nadine – Cnaan, Raam A. (2006). Summer on the island: Episodic volunteering. *Voluntary Action*, 7(3), 31- 46.
- Handy, Femida – Brudney, Jeffrey L. (2007): When to use volunteer labor resources? An organizational analysis for nonprofit management. *Vrijwillige Inzet Onderzocht*, 4, 91-100.
- Haski-Leventhal, Debbie – Oppenheimer, Melanie – Holmes, Kristen – Lockstone- Binney, Leonie – Alony, Irit – Ong, Faith (2019): The conceptualization of volunteering among nonvolunteers: Using the net-cost approach to expand definitions and dimensions of volunteering. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 48(2_suppl), 30- 51.
- Hustinx, Lesley (2001): Individualism, and new styles of youth volunteering. *Voluntary Action*, 3(2), 57-76.
- Hustinx, Lesley – Lammertyn, Frans (2003): Collective and reflexive styles of volunteering: a sociological modernizationperspective. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 14(2), 167-187.
- Hustinx, Lesley – Haski-Leventhal, Debbie – Handy, Femida (2008): One of a kind? Comparing episodic and regular volunteers at the Philadelphia Ronald McDonald House. *International Journal of Volunteer Administration*, 25(3), 50-66.
- Hyde, Melissa – Dunn, Jeff – Scuffham, Peter A. – Chambers, Suzanne. K. (2014): A systematic review of episodic volunteering in public health and other contexts. *BMC Public Health*. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-992>
- Hyde, Melissa – Dunn, Jeff – Bax, Caitlin – Chambers Suzanne K. (2016): Episodic volunteering and retention: An integrated theoretical approach. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 45(1), 45-63. <https://doi.org/10.1177/0899764014558934>
- Hyde, Melissa – Dunn, Jeff – Scuffham, Peter A. – Chambers Suzanne. K. (2014): A systematic review of episodic volunteering in public health and other contexts. *BMC Public Health*. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-992>
- Macduff, Nancy (1990): Episodic volunteers: Reality for the future. *Voluntary Action leadership*, 15-17.
- Macduff, Nancy (2005): Societal changes and the rise of the episodic volunteer. In: Brudney, J. (ed.): *Emerging areas of volunteering*. ARNOVA Occasional Paper Series. 1(2), 49-

61. Indianapolis: Association for Research on Non-profit Organisations and Voluntary Associations.

- Musick, Marc A – Wilson, John (2008): *Volunteers: A social profile*. Indiana University Press.
- Rochester, Colin (2018): *Trends in Volunteering*. Dublin: Bulinding Change Trust.
- Safrit, Dale R. – Merrill, Mary. V. (2002): Management implications of contemporary trends in volunteerism in the United States and Canada. *Journal of Volunteer Administration*, 20 (2), 12-23.
- Seibel, Wolfgang (1992): *Funktionaler Dilettantismus. Erfolgreich schreitende Organisationen im „Dritten Sektor“ zwischen Markt und Staat*. Baden-Baden: Nomos.
- Smith, Karen – Holmes, Kristen – Haski-Leventhal, Debbie – Cnaan, Raam A. – Handy. Femida – Brudney Jeffrey L. (2010): Motivations and benefits of student volunteering: comparing regular, occasional, and non-volunteers in five countries. *Canadian Journal of Nonprofit and Social Economy Research*, 1(1), 65–81. DOI: 10.22230/cjnser.2010v1n1a2
- Toppe, Christopher M – Kirsch, Arthur D. – Jocabel, Michel (2002): *Giving and volunteering in the United States, 2001*. Washington, D.C.: Independent Sector.
- Weber, M. (2002): *What can be learned about episodic volunteers from a national survey of giving and volunteering?* Paper presented at the annual meeting of the Association for Research on Nonprofit Organizations and Voluntary Action, Montreal.
- Zimmer Anette – Smith, David H. – Alijla, Abdalhadi (2016): Political Parties and Political Volunteering/Participation. In. David Horton Smith, Robert Stebbins, Jurgen Goetz (eds.): *The Palgrave Handbook of Volunteering, Civic Participation, and Nonprofit Associations*. London: Palgrave Macmillan.

Abstract

Old wine in a new bottle? – Literature review of episodic volunteering and examples in the Hungarian voluntary sector

In the last two decades, the ongoing and increasing social and economic changes such as individualisation, secularisation, digitisation and atypical employment have also given volunteering a new meaning. Three phenomena demonstrate this redefinition. First, volunteering has become an immensely heterogeneous activity requiring increasingly specialised skills, knowledge and management tools. Secondly, the ‘reflexive style’ of volunteering is becoming more and more visible, while the so-called episodic volunteering is increasingly establishing itself as a third phenomenon alongside the classic, longer-term and regular volunteering.

The main objective of this paper is to introduce the concept of episodic volunteering into the Hungarian literature. In this context, it aims in particular to provide an overview of research results on the topic and to present the characteristics of Hungarian episodic volunteers based on a secondary analysis of two volunteer surveys. According to our results, since its “rebirth”, the Hungarian volunteering has been characterised by the dominance of episodic volunteering, which we believe is due to factors determining the social embeddedness of volunteering.

Keywords: *volunteerism, episodic volunteering, episodic volunteers, volunteer management, social embeddedness, nonprofit organisation*

MADARÁSZ CSABA¹ – NIZÁK PÉTER²

INNOVATÍV TÁRSADALMI RÉSZVÉTELI MÓDSZEREK ÉS GYAKORLATOK EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

ABSZTRAKT

A tanulmány a demokrácia innováció kérdéskörén belül a társadalmi részvétel kérdését tárgyalja, az innovatív részvételi módszerekre fókuszálva. Bemutatja a nemzetközi kontextust, kitér arra, melyek a hatékony és sikeres részvételi folyamat feltételei, kritériumai. Kitekint a jelenlegi európai helyzetre, bemutatja, elemzi a leggyakrabban használt innovatív részvételi technikákat, hivatkozik a legfontosabb nemzetközi kezdeményezésekre. Elemzi, hogy a technológia hogyan segítette elő a részvétel kiszélesítését, teremtett új platformokat. A tanulmány röviden elemzi a magyarországi helyzetet, a demokrácia innováció, a társadalmi részvétel helyzetét, dilemmáit. Áttekinti a jogszabályi hátteret, bemutatja, hogy Magyarországon a képviselői demokrácia intézményeit kiegészíteni hivatott demokratikus innovációk, így a részvételi módszerek megvalósításának lehetősége miért korlátozott. A szerzők bemutatják, mely részvételi módszerek, technikák jelentek meg a közelmúltban Magyarországon, röviden összegzik a legfontosabb hazai kísérleteket, gyakorlatokat.

Kulcsszavak: *Demokrácia innováció, társadalmi részvétel, civil, állampolgár, részvételi módszerek*

Bevezetés

Tanulmányunk a demokrácia innováció kérdéskörén belül a hazai társadalmi részvétel kérdését tárgyalja, az innovatív részvételi módszerekre fókuszálva. Az írás alapkérdése, hogy a kedvező nemzetközi környezet (Európai Unió és Európa Tanács tagság), a jogszabályok adta számos lehetőség, a sok innovatív kezdeményezés, meglévő platform és tapasztalat, valamint a nemzetközi ajánlások, ösztönzések ellenére miért korlátozott a képviselői demokrácia intézményeit

¹ Elnök, Közösségi Digitális Eszközök Alapítvány

ORCID 0009-0004-0895-8122

² Független szakértő

ORCID 0009-0008-8292-4165

DOI: 10.15170/PSK.2022.03.02.04

megerősíteni hivatott demokratikus innovációk, így a részvételi módszerek megvalósításának lehetősége Magyarországon.

A fenti kérdés megválaszolásához először bemutatjuk, a nemzetközi kontextust, azt, hogy mit jelent a demokrácia innováció és a társadalmi részvétel fogalma. Kitérünk arra, melyek a hatékony és sikeres részvételi folyamat feltételei, kritériumai, áttekintjük a részvételi folyamatok meghatározásait.

Röviden kitekintünk a jelenlegi európai helyzetre, bemutatjuk, elemezzük a leggyakrabban használt innovatív részvételi technikákat (részvételi költségvetés, részvételi gyűlés konzultáció), a legsikeresebb modellkísérleteket. Felvillantjuk, hogy a technológiai fejlődés mentén létrejött civil szerepvállalás hogyan segítette elő a részvétel kiszélesítését, teremtett új platformokat.

A tanulmány második felében a magyarországi helyzetet mutatjuk be, felvázoljuk a demokrácia innováció, a társadalmi részvétel dilemmáit, és elemezzük egyes szektorok (állami, önkormányzati, civil) tevékenységét, az általuk használt módszereket. Bemutatjuk, mely részvételi módszerek, technikák jelentek meg a közelmúltban Magyarországon, röviden összegezzük a legfontosabb hazai kísérleteket, gyakorlatokat. A tanulmány nemzeti szintű (Nemzeti Konzultáció), lokális (önkormányzati részvételi költségvetések, közösségi gyűlések), politikai szereplők (ellenzéki előválasztás) és civil szervezetek által indított (Kimittud, szabad.aHang) gyakorlatokat is elemez.

A tanulmány széles körben kutatott, aktuális, sőt megkockáztatjuk mind a közvélemény, mind a kutatói szféra körében népszerű témát dolgoz fel. Sajátossága az, hogy erősebben fókuszál az innovatív digitális lehetőségekre, illetve, hogy összekapcsolja az elmúlt évtizedben Magyarország számára megfogalmazott nemzetközi ajánlások (GRECO, OGP) és a jelenleg zajló jogállamisági eljárás tematikáját. További sajátosság, hogy a szerzők különböző szervezeti affiliációikon keresztül maguk is résztvevői, közeli megfigyelői voltak a folyamatoknak.

Részvételi demokrácia, demokrácia innováció, társadalmi részvétel

Részvételi demokrácia, társadalmi részvétel

A képviseleti demokrácia intézményeit kiegészítő társadalmi részvétel problematikája a XX. század második felében került előtérbe a nyugati demokráciákban. Megjelent a „demokratikus deficit” fogalma, egyre

nyilvánvalóbbá vált, hogy a politikai választásokon alapuló képviseleti demokrácia formálissá, kiüresedetté vált, olyan berendezkedéssé, ahol az elitek uralkodnak és az állampolgárok egyre inkább elfordulnak a közügyektől. Felmerült az igény, hogy a képviseleti formák megtartása mellett a demokratikus országok jogrendje és alkotmánya adjon teret a részvétel közvetlen lehetőségeinek. A képviseleti demokrácia mellett megjelent a részvételi demokrácia fogalma, melynek lényege, hogy az állampolgárok két választás között is beleszólhassanak a közügyekbe, részt vehessenek a döntéshozatali folyamatokban, és befolyásolhassák is a róluk szóló döntéseket (Nizák – Péterfi, 2005).

A fenti folyamattal párhuzamosan az Európai Unióban (EU) is kialakultak a részvétel intézményi garanciái, a részvétel az EU egyik deklarált működési elvévé vált. A Lisszaboni Szerződés elismeri a képviseleti demokrácia és a részvételi demokrácia egymást kiegészítő jellegét. A szerződés 10. cikke tartalmazza azt a jogot, hogy a polgárok részt vehessenek az EU demokratikus életében, és azt is kimondja, a döntéseket nyilvánosan és a polgárokhoz a lehető legközelebb eső szinten kell meghozni. Ez utóbbi utal a szubszidiaritás elvére, illetve annak betartásának követelményére. A szerződés így a részvételt polgári joggá, a szubszidiaritás elvét pedig a részvételi demokrácia egyik alapelvévé teszi.³

A társadalmi részvételi fogalma meglehetősen tág, hiszen magában foglalja mindazokat a tevékenységeket, melyet az állampolgárok, az állampolgári mozgalmak, szervezetek azért végeznek, hogy alakítsák, befolyásolják, irányítsák az életüket meghatározó intézmények működését, illetve, hogy beleszólhassanak a mindennapjaikat érintő ügyekbe, a közügyekbe. Esméje abban gyökerezik, hogy az embereknek joguk van részt venni az őket érintő döntésekben. A részvétel így a hatalomról is szól: a hatalmon lévők beleszólási jogot kell, hogy biztosítsanak az embereknek az őket érintő kérdések eldöntésébe, így a döntések legitimitása növekedhet.

A társadalmi részvétel fogalmának, formáinak, értékelésének szakirodalma igen kiterjedt. Talán legismertebb és leginkább elterjedt keretrendszere a Sherry Arnstein által 1969-ben kidolgozott „Ladder of Citizen Participation” („az állampolgári részvétel létrája”). Ez arra az alapgondolatra épül, hogy minél több hatalmat adunk az emberek, a nép kezébe, a részvételnek annál magasabb szintje

³ Elérhető: Lisszaboni Szerződés, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/hu/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-lisbon>, utolsó hozzáférés: 2023.03.12.

valósul meg. A létra azt is láttatja, hogy mi részvétel, és mi nem az: a társadalmi részvételnek vannak 'színlelt' formái, ha nem történik meg a valós részvétel, ha a hatalom nem ad hatalmat az állampolgárok kezébe, a folyamatok, döntések eredménye sem fog változni (Arnstein, 1969).

Az állampolgári részvétel létrája nyolc lépcsőfokból áll, amelyek mindegyike a polgárok döntéshozatali hatalmának mértékét jelöli. Arnstein szerint tehát az állampolgári részvétel egyenlő az állampolgári hatalom mértékével. Az állampolgári részvétel a hatalom újraelosztása, amely lehetővé teszi, hogy a döntéshozatalból kizárt polgárokat bevonják abba. A létra egy egyszerűsített tipológia, azt illusztrálja, hogy mennyi tényleges hatalom van a polgárok kezében. Ez a keretrendszer a „nem részvételtől” a „részleges részvételen” át a „valódi részvételig” terjed. (Manipuláció, terápia, konzultáció, kompenzáció, partnerség, átadott döntési hatalom, állampolgári ellenőrzés.) Ez a keretrendszer véleményünk szerint a mai napig releváns és továbbra is alkalmazható a jelen viszonyokra, iránymutató, vezérvonal lehet annak eldöntésében, mi a valódi társadalmi részvétel és mi nem az, vagyis azok a kezdeményezések, akciók, melyek csak a hatalom érdekeinek érvényesülését szolgálják. Bár konkrétan nem szerepel Arnstein felosztásában, de kiemeljük még, hogy a társadalmi részvételt tárgyaló irodalom egy része társadalmi részvételnek csak azokat a folyamatokat fogadja el, amelyekben a kommunikáció kétirányú. Fontos például a tájékoztatás (és alapja is a megfelelő társadalmi részvételnek, bevonásnak), de nem nevezhető társadalmi részvételnek (Pallai, 2010).

A társadalmi részvétel tehát meglehetősen tág fogalom, számos egyéni és csoportos részvételi formáról beszélhetünk. A részvételi demokrácia fő intézményei az állampolgári szinthez kötődnek: legfontosabb részvételi elem maga a választás, mely az állampolgárok alapvető lehetőségét jelenti a részvételre, illetve a közügyek befolyásolására. A választások között hagyományosan a népszavazás és a népi kezdeményezés jelenti a fő intézményi részvételi lehetőséget, ezek nyújtanak lehetőséget arra, hogy az állampolgárok kifejezhessék véleményüket az országos, vagy helyi közügyekben. Helyi, önkormányzati szinten emellett számos más jogintézmény biztosítja az állampolgárok részvételi lehetőségét, de a részvételi elv érvényesítése, a részvétel mindennapi megvalósulása inkább közösségi szinten történik. A különböző állampolgári szerveződések, civil szervezetek a részvételi demokrácia egyik legfontosabb csatornájaként funkcionálnak, hatékonyabb

fellépési lehetőséget adnak az állampolgároknak arra, hogy hatást gyakorolhassanak közügyekre, mintha egyénként tennék ezt (Nizák – Péterfi, 2005).

A közösségi döntésekbe történő bevonódásra, a döntések befolyásolására számos forma, módszer, mechanizmus létezik. A teljesség igénye nélkül ide sorolható az aláírásgyűjtés, különböző állampolgári fórumok, társadalmi szervezetekben való részvétel, a tényinformációkhoz nélkülözhetetlen közérdekű adatok megismerése, az állami, önkormányzati testületek munkájában való részvétel, demonstrációkon való részvétel, petíciók, bojkottok, de akár a polgári engedetlenség is. A részvételi folyamatokat sokszínűségük miatt nem is lehet közös, átfogó módszerrel értékelni. Vannak megközelítések, melyek az eredmény minőségét, vannak, melyek a folyamat által előidézett gondolkodásmódbeli változásokat, és vannak, amelyek résztvevők elégedettségét tekintik fő értékelési kritériumnak (Kiss, 2012).

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy bár nehéz meghatározni, mi a „valódi” részvétel, és mi a valódi részvételi folyamat, vannak alapvető fontosságú kritériumok, elemek, melyek azt meghatározzák, és melyek iránymutatóak lehetnek a folyamatok értékelésében. Ilyen a megfelelő tájékoztatás, a kétirányú kommunikáció, a megfelelő módszer, platform kiválasztása, a folyamat eredményeinek tényleges beépítése a az adott folyamat végeredményébe.

Demokrácia innovációk

Napjaink egyik legizgalmasabb diskurzusa a társadalmi részvételhez szorosan kapcsolódó „demokratikus innovációkról” folyó tudományos diskurzus. A demokratikus innovációk kutatása ugyanis azt vizsgálja, hogyan erősíthető, növelhető az állampolgárok részvétele a demokratikus döntéshozatalban.

Három fő irányzata azt elemzi, mindez hogyan valósul meg a közvetlen demokrácia eszközeivel, a deliberatív demokrácia eszközeivel, illetve a digitális, internetes kommunikációs technikák révén (Oross, 2020). A demokratikus innovációkat osztályozhatjuk aszerint is, hogy azok ’top-down’ (felülről lefelé létrehozott) vagy bottom-up’ (alulról felfelé létrehozott innovációk-e. A top-down innovációk azok, melyek új intézményeket, új eljárásokat (pl. fékek és ellensúlyok rendszerének fejlesztése, elszámoltathatóság erősítése) hoznak létre, a bottom-up innovációk pedig az állampolgárok döntéshozatalba való jobb bevonását, és az állampolgárok képességeinek, önrendelkezési lehetőségeinek fejlesztését

(konzultációk, részvételi költségvetés, állampolgári tanács stb.) célozzák (Oross, 2020). Az innovációk tematikus kategóriákba is sorolhatóak, köthetők a választások és a szavazási eljárások reformjához (pl. speciális kvóták), az állampolgárok informálásához (pl. konzultációk, tanácskozások) az állampolgárok döntéshozatalba való bevonásához (részvételi költségvetés), a közvetlen demokrácia eszközeinek használatához (népszavazás), és az e-demokrácia eszközeihez (pl. e-szavazás).

A demokratikus innovációk fogalma tanulmányunk fontos értelmezési kerete, hiszen a bemutatott részvételi módszerek, formák, technológiák nagy része demokratikus innovációnak tekinthető.

Nemzetközi kitekintés

Az elmúlt évtized jelentős változásokat hozott a társadalmi részvételt támogató módszertanok és technológiák születésében és elterjedésében. A technológiai fejlődés, valamint a különféle innovatív részvételi technikák, módszerek a világ számos táján, de főként Európában erős lendületet kaptak. A demokratikus kormányzás magasabb minőségű, több érdemi részvételt biztosító részvételt biztosító technológiák, módszertanok új hulláma bő egy évtizede töretlenül halad (Gosztonyi, 2021).

A különféle részvételi technikák és módszerek országonkénti sajátosságai külön tanulmányt érdemelnének. Érdekes azonban megjegyezni, hogy egyes technikák jóval elterjedtebbek, Skóciában, Írországbán, az Egyesült Királyságban, Németországban, Ausztriában a részvételi költségvetés (RK) és a közösségi gyűlés például erős gyökerekkel rendelkezik. Lengyelországban jogszabály kötelezi az önkormányzatokat, hogy minden évben költségvetésük 0,5 százalékát a részvételi költségvetés eszközével költse el (Szczepańska et al., 2022). Mindezt központi törvény szabályozza, holott az első RK-t csak 2011-ben hajtották végre Sopotban. Korábban a lengyel önkormányzatokban nem voltak tapasztalatok a polgárok közvetlen részvételéről a helyi költségvetéssel kapcsolatos döntéshozatalban (Sześciło, 2012).

Számos európai nagyváros, többek között Helsinki, Párizs, Madrid, Barcelona már évek óta egyre nagyobb mértékben bíznak konkrét döntéseket a polgáraikra. Mindemellert ezen országok közös erőfeszítéseket is tettek, hogy megfelelő technológiai platform szolgálja ki a demokratikus működést – közösen

finanszíroztak ingyenes, nyílt forráskódú, demokratikus célszoftverek fejlesztését, továbbfejlesztését (Például Decidim, Consul, Lutece stb.).

Részvételi költségvetés, avagy közösségi költségvetés

A modern részvételi költségvetés (RK) – illetve hazánkban főként közösségi költségvetésként aposztrofált módszertan – elsősorban Brazíliában alakult ki. A korai projektek kisvárosokban születtek, és a döntéshozatalban gyakran csak korlátozott, tanácsadói szerepet tölthettek be. Az első nagyszabású részvételi költségvetési gyakorlatot 1989-ben hajtották végre Porto Alegre-ben, Rio Grande do Sul állam fővárosában. Erre a diktatúrából a demokráciába való átmenet keretében került sor, a helyi intézmények és a civil társadalom szélesebb körű szerepvállalásával (Gosztonyi, 2021).

Az 1990-es évek vége felé a részvételi költségvetések többségét elsősorban decentralizált közigazgatási egységekben, önkormányzatokban, községi tanácsokban, megyei vagy tartományi kormányokban valósították meg. Mindemellett más típusú szervezetekben is zajlottak korai kísérletek, például a lakásügyekért, a közlekedésért vagy a hulladékgazdálkodásért felelős ágazati állami, vagy állami/magánügynökségekben, valamint nonprofit szervezeteknél, iskolákban, egyetemeken, börtönökben és szakmai szervezetekben.

A részvételi költségvetés módszertana mára Európa-szerte és a világon meghatározó, a részvételt, az átláthatóságot és eszközzé vált, 2019-ig több mint 11 ezer esetet tartottak számon (ENSZ, 2022).

Az Európai Unió maga is módszertan elkötelezett népszerűsítője.⁴ A módszertan sokoldalúsága, a társadalomra gyakorolt pozitív hatásai erősen hozzájárulnak egyre nagyobb számú alkalmazásához. Európában kimutatható a növekvő népszerűsége, a pontos számokat nehéz megbecsülni, hiszen Lengyelországban hasonlóan számos latin-amerikai országhoz, kötelező a helyi önkormányzatok számára az alkalmazása, 2017-ben az első nemzeti szintű RK is megjelent Portugáliában (Kuenkel, 2018).

⁴ Érdemes megjegyezni, hogy A részvételi költségvetés-tervezés közvetlenül egybeesik az ENSZ 2030-ig szóló Fenntartható Fejlődési Céljainak menetrend inkluzív intézményekre vonatkozó felhívásával, ahogyan azt a fenntartható fejlődési célok 11. célja (A városok és az emberi települések befogadóvá, biztonságossá, ellenállóvá és fenntarthatóvá tétele) és 16.7. célja (reagáló, inkluzív, részvételi és reprezentatív döntéshozatal biztosítása minden szinten) kifejezi.

A részvételi költségvetések főbb és jellemzői

A szakirodalom is nehezen tudja a részvételi költségvetés egységes meghatározását megalkotni, mivel számos egyediséggel tipizálhatók és különféle módosulásai, megvalósítási módjai gyakran függenek a helyi kontextusoktól. Mindazonáltal, a korábban hivatkozott ENSZ dokumentum (ENSZ, 2022) alapján elmondhatjuk, hogy a részvételi költségvetés folyamata akkor tekinthető a részvételi költségvetés-tervezés körébe tartozónak, amennyibe teljesülnek az alábbi feltételek:

- a folyamat a pénzügyi/költségvetési kérdések megvitatásához vezető lépések sorozatát foglalja magában; azaz olyan területet érint, amelyet választott vagy kinevezett testület irányít, amely bizonyos formális hatalommal rendelkezik az igazgatás és a források felett;
- időben megismétlődik; a nyilvános tanácskozás valamilyen formáját tartalmazza konkrét ülések/fórumok keretében;
- valamilyen elszámoltathatósági mechanizmust biztosít, hogy az eredmények tükrözzék a résztvevők közakarátát; és jelentős mennyiségű forrást tárgyal.

Az esettanulmányok osztályozásából az RK öt fő jellemzője rajzolódik ki:

1. A részvétel mértéke (például, hogy a résztvevők jogosultak-e döntéseket hozni, és, hogy az elérési és tervezési jellemzők, az interakció módszerei, a játékszabályok és a szavazási módszerek mindegyike inkluzív-e);
2. Finanszírozás (például milyen forrásokról van szó, hogyan lehet elkölteni azokat, és mik az elosztási kritériumok? Van-e vitafolyamat? Az általános költségvetés egy meghatározott összegét vagy egy meghatározott százalékát fordítják az RK-ra?);
3. Jogi keret (például milyen alkotmányos és jogi keretbe ágyazódik az RK? Milyen paktumok és normák garantálják a résztvevők döntési képességét? Hogyan hagyják jóvá és/vagy módosítják a szabályokat?);
4. Kulturális kontextus (például, milyen helyi kulturális szokásokat kérdőjelezhet meg az RK, vagy melyekhez kell alkalmazkodnia?);
5. Területi hatály (például, mi a RK hatálya és közigazgatási skálája? Csak néhány területre vagy egy egész területre vonatkozik? Hogyan veszik figyelembe a területi különbségeket és sérülékenységeket az erőforrások elosztásakor, valamint a részvételi módszerek alkalmazásakor? Melyek azok a paraméterek,

amelyek alapján a források elosztása a leginkább hátrányos helyzetű területek javát szolgáló pozitív cselekvési megközelítés szerint történik? Hogyan kapcsolódik az RK más tervezési eszközökhöz? Hogyan veszik figyelembe a városi és vidéki területek közötti kapcsolatot?).

A nyilvánosság bevonása a fázisok egy részébe vagy mindegyikébe megerősíti az átláthatóságot. A részvétel mértéke azon fázisok számával függ össze, amelyekben a polgárok a főszereplők (a szabályozási keretek közös megalkotásától a folyamatok közös értékeléséig). A szervezeti modellek tekintetében a részvételi költségvetések közösségi, kerületi, városi vagy regionális szinten valósulhatnak meg – elsősorban „téralapú” irányítási eszközként működve. Ugyanakkor szerveződhetnek tematikus kérdések köré, foglalkozhatnak kontextus-specifikus prioritásokkal (például közlekedés, lakhatás, oktatás, környezetvédelem, helyi gazdaságfejlesztés stb.), vagy különíthetnek el forrásokat bizonyos társadalmi csoportok számára. Általában a legkiszolgáltatottabbak és kirekesztettek például a fiatalok, a nők, az idősek, a bevándorlók, az első nemzetek/őslakos csoportok (ENSZ, 2022).

Közösségi gyűlés

Az állampolgári/közösségi gyűlések/tanácsok nemcsak a politikai döntéshozatal minőségének javítására, hanem a demokrácia megújult vonzerejének növelésére is ígéretes formaként váltak népszerűvé szerte a világon. A két kifejezés szinte csereszabatos egy olyan módszertan esetében, amely sokféle módosulással, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva kerül alkalmazásra.

A közösségi gyűlés – a polgárok közvetlen részvételének formája a politikaalkotásban, egyfajta miniközönség. A közösségi gyűlés a részvételi demokrácia egyik emblemikus eszköze, amely egyesíti magában és tovább fejleszti számos más részvételi alapú eszköz (pl. közmeghallgatás, közösségi tervezés, közvéleménykutatás, népszavazás előnyeit és tulajdonságait). A közösségi gyűlés egy adott közösség tagjainak legalább 40, de akár 100-200 fős, reprezentatív csoportja, akiket véletlenszerűen, sorsolással választanak ki a jelentkezők közül, ügyelve arra, hogy a résztvevő csoport összetétele hasonló legyen a teljes közösségéhez. A gyűléseket azért hívják össze, hogy egy nyílt tanácskozásba vonják be egy adott politikai kérdéstről, biztosítsák jólinformáltságukat, és a viták mentén ajánlásokat fogalmazzanak meg a megvitatott kérdéssel kapcsolatban.

A résztvevők először szakértők és különböző érdekcsoportok előadásából informálódnak a témáról, megismerik a tényeket, majd facilitátorok segítségével, egymás véleményét is megismerve, közösen mérlegelik a különböző megoldási lehetőségeket, a gyűlés végére pedig javaslatokat fogalmaznak meg a döntéshozóknak. A közösségi gyűlések mérete, hatóköre (helyi, regionális, nemzeti), feladatai (napirend-meghatározás, ellenőrzés, értékelés stb.), állandósága és egyéb jellemzői eltérőek lehetnek. A megvitatandó témákat a kormányzó hatóságok vagy maguk a polgárok választhatják ki.

Európa különböző részein, különböző szinteken a közösségi gyűlésekkel kapcsolatos kísérletek hullámához vezetett. Országos, vagy kormányzati dimenzióban mindenképpen megemlítendő a francia Éghajlatváltozási Konvent, az ír állampolgári tanács, az Egyesült Királyság Éghajlatváltozási Gyűlése, az izlandi Alkotmányozó Gyűlés, hogy csak néhányat említsünk. Ausztriában, Németországban és Belgiumban a regionális szintű politikai döntéshozók megpróbálták állandóvá tenni a polgári gyűléseket, így a legtöbb rendszeres gyűlést ezen országokban tartják. A polgári gyűléseket különböző kormányzati szinteken (regionális, nemzeti és helyi) hívják össze, hogy különböző léptékű (alkotmányos, globális, megosztó hazai kérdések) kérdésekben kérjék a polgárok véleményét, és különböző mértékű sikerrel zárulnak – a teljes kudarctól az érdemi politikai változásig. A Bertelsmann alapítvány egyik tavalyi ajánlása egy EU-s szintű közösségi gyűlés folyamatra tesz javaslatot, ezzel intézményesített keretek közé emelné európai szinten az állampolgári tanácsok módszertanát.

A polgári gyűlések hatásairól és hozzáadott értékéről szóló meglévő kutatások ugyanakkor nem vonnak le egyértelmű következtetéseket a bennük rejlő lehetőségekről. Vannak olyan esetek, amikor a polgári közgyűlések különböző szinteken progresszív szabályozás bevezetéséhez, jobb kormányzáshoz és a politikai döntéshozattal való jobb közmegelégedettséghez vezettek.

Jó okunk van azt várni, hogy ezek a hatások nem korlátozódnak csak a nemzeti szintre, és a polgári közgyűlések hasznos és fontos és hatékony eszközei lehetnek az uniós politikai döntéshozatalnak (Bertelsmann Stiftung, 2022).

Konferencia Európa jövőjéről – az EU kísérlete⁵

Az EU eddigi legösszetettebb konzultációsorozata 2021-ben indult el abból a célból, hogy egy európai szintű komplex tanácskozás keretében lehetőséget kínáljon az európai polgároknak megvitatni az EU előtt álló kihívásokat és kiemelt feladatokat.

A Konferencia Európa jövőjéről az EU tagállamok polgárai előtt nyitott eseménysorozatként új formát hozott a társadalmi párbeszéd gyakorlatába. Nemzetek feletti kísérletként az EU összes nyelvén elérhető platformon keresztül adott információt, az események szervezéséhez támogatást és bekapcsolódási lehetőséget minden érdeklődőnek. A konferencia a következő módszerekből épült fel:

A nyílt forráskódú többnyelvű digitális platform lehetőséget biztosított a polgároknak arra, hogy megosszák ötleteiket és témákat vessenek fel online. Az összegyűjtésük után elemzésre és közzétételre kerülnek.

- A decentralizált rendezvények magánszemélyek és szervezetek, valamint nemzeti, regionális és helyi szintű hatóságok által Európa-szerte megrendezett online, személyes részvétellel zajló, illetve hibrid rendezvények.
- Az európai polgári vitacsoportok különböző témákat vitatnak meg, és előterjesztik a kapcsolódó javaslataikat. A vitacsoportok földrajzi származás, nem, életkor, társadalmi-gazdasági háttér és/vagy képzettségi szint tekintetében reprezentatívak.
- A konferencia plenáris ülései biztosítják, hogy a nemzeti és európai polgári vitacsoportok témák szerint csoportosított ajánlásait előre meghatározott kimenetel nélkül vitassák meg.

A 2022 májusában lezárult konferencia végeredményéről a közös elnökség számára jelentést nyújtottak be. A jelentés a platformon meghatározott alábbi témák szerint csoportosítva csoportosítja az elemzés eredményeit: – Éghajlatváltozás és környezetvédelem – Egészségügy – Erősebb gazdaság, társadalmi igazságosság és foglalkoztatás – Az EU a világban – Értékek és jogok, jogállamiság, biztonság – Digitális átállás – Európai demokrácia – Migráció – Oktatás, kultúra, ifjúság és sport. Ezeket az Európa Parlament, a Tanács és a Bizottság egyaránt megvizsgálja,

⁵ Elérhető: Konferencia Európa jövőjéről, <https://futureu.europa.eu/hu/pages/about?locale=hu>, utolsó hozzáférés: 2023.03.12.

hogy kiderüljön, saját hatáskörében és az uniós szerződésekkel összhangban ki-kí milyen lépéseket tehet a jelentésben foglaltak hatékony megvalósításáért. A konferencia a részvétel nagysága szempontjából kevésbé volt eredményes, a javaslatok minőségével kapcsolatban pedig nehéz állást foglalni.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a konferenciával olyan európai szintű eseménysorozat valósult meg, amely a korszerű digitális részvételi platform adta konzultációs lehetőségeket önszerveződéssel és érdemi párbeszédrel tarkította. Érdemes megjegyezni, hogy a részvétel számosságának sok nyilvánvaló és rejtett oka lehet. A statisztikákat áttekintve a magyar részvétel kiemelten magasnak számít – a legtöbb rendezvényt a statisztikák szerint hazánkban szervezték. Németország után, lakosságárányosan, és az összes esemény szempontjából is Magyarország került a legelőkelőbb helyre. Az Igazságügyi Minisztérium jelentése⁶ szerint több mint 800 eseményt szerveztek a konferenciasorozathoz kapcsolódóan hazánkban.

A nemzeti viták tematikájának és szervezésének esetében teljesen egyértelmű a kormányzati EU-s narratíva hatása. Az Igazságügyi Minisztérium által elkészített részletes jelentés számos tanulsággal szolgálhat. A Polgári ajánlások az értékek és jogok, a jogállamiság és a biztonság témakörében – 2021. október 9-én rendezett nemzeti polgári vitacsoport javaslatai, ajánlásai kísértetiesen hasonlítanak a kormányzati kommunikációból ismert állásponthoz.⁷

⁶ Nemzeti Tevékenységi Jelentés – Magyarország 2020-2022 a digitális platform magyar oldalán – <https://futureu.europa.eu/hu/pages/hungary>

⁷ Olyan, javaslatnak nehezen nevezhető elemeket tartalmaznak, mint:

„Az EU inkább érdekközösség, mint értékközösség.”

„Magyarországon tiszteletben tartják a véleménynyilvánítás szabadságát, ellentétben sok nyugat-európai országgal (cancel culture).”

„Az előző kommunista rendszer megfosztotta a magyarokat attól a lehetőségtől, hogy demokráciában éljenek. A magyarok megharcoltak a demokráciáért, ezért jól ismerik annak értelmét és értékét.”

„Az EU intézményei a baloldali-liberális fősodorhoz vannak kötve, és ezt az ideológiát próbálják ráerőltetni az EU tagállamaira.”

„Meg kell erősíteni a konszenzusos döntéshozatal szerepét az EU-ban. Az egyik megoldás egy új, döntéshozatali hatáskörrel rendelkező testület létrehozása lehetne, amelybe a nemzeti parlamentek egy-egy tagot delegálnának.”

„A nemzeti megoldások gyorsabbak és hatékonyabbak válság idején, mint az uniós intézmények által javasolt megoldások.”

„Az Európai Bizottság nem jogosult jogállamisági kérdések vizsgálatára, a jogi kérdések inkább az Európai Unió Bíróságának hatáskörébe tartoznak, azonban csak az EU hatáskörén belül. A jogállamisági kérdéseket csak a nemzeti alkotmánybíróságok bevonásával szabad vizsgálni.”

A témához való kapcsolódás szempontjából a Magyarországon szervezett események hatalmas szórást mutatnak. Helyet kapott többek között a „Szerb Antal 120 Rendhagyó megemlékezés ÉLŐben” a magyar Nemzeti Örökség Intézete YouTube csatornáján című esemény, de számos, valóban az európai kérdéskörhöz kapcsolódó esemény is.

A társadalmi részvétel, egyeztetés rendszerének magyarországi helyzete

Amennyiben végignézzük az 1. fejezetben, a demokrácia innovációk fogalom alatt ismertetett felbontást, kategóriákat, látható, hogy az elmúlt években Magyarországon is megjelentek a demokrácia innovációk különböző formái. (Részvételi költségvetés, állampolgári tanács, előválasztások stb.) Annak ellenére így van ez, hogy Magyarországon a rendszerváltás óta a képviselői demokrácia dominanciája figyelhető meg (Enyedi, 2009), sőt még a közvetlen demokrácia eszközeit is a politika használja elsősorban politikai céljai, dominanciájának növelése érdekében (Pállinger, 2018). Felemás, de inkább negatív a hazai kép, hiszen bár megjelentek a közvetlen demokrácia eszközei, az állampolgárok többsége nem vesz részt ezekben. Az okok sokrétűek, a közintézményekbe vetett bizalom, az állampolgárok politikai érdeklődése alacsony (Gerő–Szabó, 2019), ráadásul társadalmi részvétel és az intézményekbe vetett bizalom között általában nincs szignifikáns összefüggés (Jávor – Beke, 2012).

A fentiek mellett talán a legfontosabb tényező, hogy a politikai, társadalmi környezet változása Magyarországon nem támogatja a demokratikus innovációk terjedését (Oross, 2020). A részvételt tekintve számos modellprogrammal találkozhatunk (főleg helyi szinten), de az országos és helyi szintű kormányzás terén korlátozott a társadalmi részvétel, a társadalommal való együttműködés, és ez a folyamat az utóbbi bő évtizedben markánsná vált, felgyorsult. Erős állami központosítási törekvést tapasztalhatunk, mely a részvételen alapuló kezdeményezéseket perifériára szorítja, szűkíti az állampolgári önrendelkezés és az állampolgári kontroll lehetőségét, és nem sok remény van arra, hogy ez a makro folyamat változna (Gosztonyi, 2021).

Bár a magyar szabályozás (Magyarország Alaptörvénye, 2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról stb.) alapvetően még mindig széles lehetőséget ad a társadalmi részvétel alkalmazására, de érezhető, hogy az állam szerepfelfogása 2010 óta változott, a közpolitika formálást és a jogalkotást a saját, és nem a társadalom

ügyének tekinti. A civil szervezetek szakmai érdekérvényesítési lehetőségei, a szakszervezetek mozgásterére szűkült, az érdekegyeztetés fő fórumai veszítettek jelentőségükből, funkciójuk, szerepük megváltozott, az érdekegyeztetési folyamatot a kötelezettség nélküli konzultáció, sőt sok esetben az egyszerű tájékoztatás váltotta fel (Pásztóy, 2018).

Jogszabályalkotás, konzultáció és társadalmi részvétel

A hazai jogszabályalkotás hiányosságai régóta terítékén vannak a nemzetközi ellenőrző szervezeteknél. Az Európa Tanács égisze alatt működő The Group of States against Corruption (GRECO) jelentéseinek is régóta visszatérő eleme ez. A Magyarország negyedik értékelési köréről szóló jelentést a GRECO a 67. plenáris ülésén (2015. március 27.) fogadta el, és 2015. július 22-én Magyarország jóváhagyásával hozta nyilvánosságra. A GRECO negyedik értékelési körének témája: „Korrupciómegelőzés a parlamenti képviselők, bírók és ügyészek tekintetében”. A magyar kormány számára megfogalmazott javaslatok közül az első kitér a jogszabályalkotással kapcsolatos elmaradásokra, és az alábbi javaslatot fogalmazza meg:

(i) biztosítani kell minden jogalkotási javaslat esetében a megfelelő szintű átláthatóságot és konzultációt, és (ii) be kell vezetni olyan szabályokat az országgyűlési képviselők számára, amelyek előírják, hogy hogyan kezeljék a lobbizókat és egyéb, a parlamenti folyamatot befolyásolni kívánó harmadik feleket (i. ajánlás) (Európa Tanács, GRECO Titkárság, 2022: 3).

A GRECO által 2022-ben kiadott Harmadik interim megfelelőségi jelentés megállapította, hogy az „i-v. ajánlások továbbra sem végrehajtottak” (Európa Tanács, GRECO Titkárság, 2022: 4).

Kétségtelen, a digitalizációs törekvések a közérdekű adatokhoz való hozzáférés kiterjesztése révén számos országban jelentős, rendszerszintű változást hoztak a társadalmi részvétel terén, és így a társadalmi ellenőrző funkció biztosításában. Az elérhető webes technológiák segítségével szinte teljes átláthatóság, az érdemi, erős hitelesítésen alapuló visszajelző rendszerek alkalmazásával pedig új közbeszéd, véleményezési terek alakíthatók ki. Ezeket keresztül a polgárainak javaslatait figyelembe vevő állami rendszer „hibajavító üzemmódba”, fejlettebb működésbe kapcsolhatja.

Nyílt Kormányzati Együttműködés (Open Government Program-OGP)⁸

A 2011-ben alapított Nyílt Kormányzati Együttműködés (Open Government Program-OGP) multilaterális kezdeményezés, melynek 76 országos és több mint 100 települési tagja van, Magyarország 2013-ban csatlakozott, ám Magyarország kormánya 2016. december 6-án kelt határozatában visszavonta hazánk részvételét a Nyílt Kormányzati Együttműködésből. Az OGP magyarországi működése volt az egyik olyan érdemi, a civil és kormányzati szereplők közötti együttműködést átlátható módon működtető partnerségi platform, amely valóban innovatív ötleteket ültetett át a hazai gyakorlatba. Az átláthatósággal, részvétellel, korrupciómegelőzéssel foglalkozó szakmai szervezetek az állami szervekkel közösen gondolkodtak innovatív vállalásokon, amelyeket aztán a szereplők közösen dolgoztak ki. A civil szervezetekkel közös hazai együttműködésért kezdetben a KIM (Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium), később a Nemzeti Védelmi Szolgálat felelt.

Az együttműködésből civil oldalról 2013-ban kiszállt az információszabadsággal foglalkozó összes hazai szervezet – az Átlátszó, a K-monitor, a Transparency International és a TASZ. A döntésük válaszlépés volt arra, hogy az épphogy megkezdett OGP-s egyeztetések ideje alatt a kormánypártok képviselői módosító indítványt nyújtottak be és kivételes sürgős eljárásban két nap alatt minden tiltakozás ellenére áttolták az Országgyűlésen a visszaélésszerű adatigényléses Információszabadsági törvénymódosítást. A törvénymódosítás hátterében az ASIMOV Alapítvány által indított Kimittud közadatigénylő portál jogszerű, ám kétségtelenül új helyzetet teremtő tevékenysége állt, mely a közpénzből gazdálkodó szervezetek számára sok munkát és kellemetlenséget okozott.

Az OGP-nek tett második hazai, 2015-ös kormányzati vállalások már kevésbé voltak erőteljesek – az önkormányzatokat, a korrupciómegelőzést, az információszabadságot, költségvetési adatokat érintették, valamint legfontosabb elemként a jogszabályok és a stratégiai tervdokumentumok egyeztetését szolgáló egységes társadalmi véleményezési felület kialakítását vállalták.

Az OGP-ből való kilépéssel hazánkban a nyílt kormányzattal kapcsolatos civil-állami innovációs ablak egy időre hivatalosan bezárult. Magyarország kilépését a vállalásokért felelős kormányzati szervek különféleképpen értékelték. A

⁸ Elérhető: Nyílt Kormányzati Együttműködés: <https://www.opengovpartnership.org>, utolsó hozzáférés 2023.03.12.

Belügyminisztérium folytatta a projektek megvalósítását, míg a Miniszterelnökséghez kerülő egységes társadalmi véleményezési online felület sohasem került beüzemelésre. Elmondható azonban, hogy a majd 10 éves korábbi állapotot egy fokkal felhasználóbarátabb felület váltotta fel, ám továbbra is csak a jogszabályilag kötelező minimum funkciókat kínálja a társadalmi véleményezés során.

EU jogállamisági jelentések, feltételelességi eljárás

A GRECO és az OGP ajánlások többsége újra és újra visszaköszön az EU Magyarországról szóló jogállamisági jelentéseiben. A hiányosságok nagy szerepet játszottak, hogy elindult a kondicionalitási, feltételelességi eljárás, és az EU pénzek (átmenetileg) befagyasztásra kerültek. A 2022-es jogállamisági jelentés⁹ egyik fő kritikai pontja ismét a jogalkotási folyamat átláthatatlansága és rossz minősége, így például a társadalmi egyeztetés teljes hiánya. A kormány tavaly mindent megtett ugyan, hogy megfeleljen az EU elvárásainak, többek között törvénybe iktatta, hogy az általa kezdeményezett és kihirdetett jogszabályok 90 százalékát társadalmi egyeztetés után fogadják el, és létrehozták az Integritás Hatóságot is.

Az Európai Bizottsággal 2022 decemberében megtörtént a megállapodás, így a magyar kormány egyik EU alap pénzeit sem vesztette el, a majdani kifizetések azonban feltételekhez kötöttek. A kormánynak a Bizottság által lefektetett 27 elvárást kell teljesítenie, a kohéziós alapoknál pedig 17 vállalást tett a kormány a feltételelességi eljárásban. Ezek teljesítése a feltétele annak, hogy a felfüggesztett pénzekhez hozzájusson (Európai Bizottság, 2022).

Sajnos a legfrissebb tapasztalatok nem biztatóak. Az előzetes társadalmi egyeztetést előíró jogalkotási törvény tavaly októberi módosítása óta száznál több törvényt, jogszabály-módosítást és kormányrendelet-változtatást bocsátott társadalmi vitára a kormányzat. Az eredmények közzlése azt mutatja, érdemi előrelépés nem történt, ugyanis a beérkezett vélemények számát, tartalmát nem közlik, a lejárt határidejű viták mindegyikénél pedig „érdemi észrevétel nem érkezett” megjegyzés szerepel. Ezenkívül számos törvény, rendelet kormányrendelettel lépett hatályba, a háborús veszélyhelyzetre hivatkozva (Lengyel, 2023).

⁹ 2022. évi jogállamisági jelentés: a Bizottság konkrét ajánlásokat fogalmaz meg a tagállamok számára.

Bizakodásra ad okot, hogy a frissen felálló Integritás Hatóság korrupcióellenes munkacsoportjába a hazai OGP-ből kilépő civil szakmai szervezetek közül többen is küldtek delegáltakat. A hatóság működési jogköre és civil antikorrupciós munkacsoportja javaslattevési funkciójával olyan fórum lehetőségét villantja fel, ahol valóban érdemi javaslatokkal lehet élni a meglévő jogszabályok módosítására, javítására.

Társadalmi részvétel helyi szinten

A helyi szintű részvétel kereteit az önkormányzati törvény¹⁰ biztosítja, de azt látnunk kell, hogy a közvetlen részvételi eszközöknek ezen a szinten is csak kiegészítő szerepe van. A képviselőtestület határozza ugyanis meg, mekkora teret enged a részvételi folyamatoknak (Pallai, 2010). További gátló tényező, hogy az állami szinten megfigyelhető centralizációs törekvések elérték az önkormányzatokat is. A helyi önkormányzatok mozgásteret beszűkült, feladataik jelentős részét elvonták, költségvetésük lecsökkent. A helyi önkormányzatok központi kormányzattól való függése azonban nemcsak ettől nőtt, hanem a fejlesztési források elosztásának új rendszere is ezt a folyamatot erősíti. (Jelinek, 2020) Ez nyilván nem kedvez a demokratikus innovációk megjelenésének, ennek ellenére a részvételi elemek, modellprogramok (pl. részvételi költségvetés, közösségi gyűlés) talán önkormányzati szinten jelennek meg legmarkánsabban Magyarországon.

Részvételi programok, módszerek, eszközök állami és önkormányzati szinten

A fent említett problémák ellenére az elmúlt években számos részvételi kezdeményezést, új technológiát használó, modellértékű program indult el, valósult meg Magyarországon, helyi és országos szinten is. Az alábbiakban ezek közül mutatunk be néhányat, hogy képet adjunk arról, mely részvételi módszerek, technikák jelentek meg a közelmúltban települési és országos szinten Magyarországon, mi jellemző az állami, országos, és a települési szintre, a politikai és a civil aktorok tevékenységére.

¹⁰ 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól.

Állami szint: A Nemzeti Konzultáció értelmezése

Demokratikus innovációnak vagy akár releváns társadalmi bevonást megvalósító eszköznek nem nevezhető a Nemzeti Konzultáció, mégis érdemes röviden elemezni, hiszen kiváló tükörképe a magyar politikai valóság részvétellel kapcsolatos felfogásának. A Nemzeti Konzultációt 2005-ben, az akkor ellenzékben lévő Orbán Viktor indította, a polgári körökkel összhangban mobilizációs céllal, elsősorban a közelgő választásokra készülve. 2010 után a Nemzeti Konzultáció bevett módszerré vált, szinte évente került rá sor, a kormány fő konzultációs módszerének nevezhető.

A Nemzeti Konzultáció a népszavazás, a társadalmi konzultációk és a közvéleménykutatások bizonyos elemeit tartalmazó eszköz, a probléma azonban az, hogy nem tekinthető egyiknek sem, sokkal inkább politikai kommunikációs, mobilizációs eszközről van szó (Gáspár, 2021; Bernáth, 2021). Az alábbiakban röviden összegezzük, a társadalmi részvétel szempontjából melyek az alapvető problémák a Nemzeti Konzultáció eszközével:

- Nem szabályozott jogilag. A Nemzeti Konzultáció esetében hiányoznak az eljárási folyamatok, az időbeli hatályok, az érvényességi szempontok. A folyamatról a kormányzati kommunikáció eszközeiből tájékozódhatunk.
- A témaválasztás teljesen egyoldalú, 'top-down' irányú, gyakorlatilag a kormány kezdeményezésére indítható a konzultáció.
- Maga a konzultációs ív is ezt az egyoldalú irányt követi: a tájékoztató részek és a kérdések összeállítása nem alkalmas valós (ellen)vélemény kinyilvánítására.
- A kormány (illetve az irányítása alá tartozó Nemzeti Kommunikációs Hivatal) fogalmazza meg, illetve jelenti be az eredményeket.
- A folyamat nem hiteles (és így az eredmények sem), hiszen nem átlátható, nem ellenőrizhető, külső beavatkozások szempontjából nem biztonságos.

Az egyes állítások kifejtését a bő szakirodalmi elemzés mellett jelen tanulmányban nem tartjuk szükségesnek, azt az állítást azonban fontosnak tartjuk megfogalmazni, hogy a Nemzeti Konzultáció a fentiek alapján semmilyen formában nem tekinthető releváns társadalmi bevonási eszköznek, konzultációnak, hiszen jogilag szabályozatlan, garanciális elemeket felmutatni nem tudó folyamatról beszélünk, melynek problematikusak kérdésfeltevésai, témaválasztása, a hitelessége, az adatkezelése, technikai megvalósítása. A fentiek miatt nem alkalmas a társadalom véleményének felmérésére sem (szemben a

közvetlen demokratikus intézményekkel, úgymint véleménynyilvánító szavazás, népszavazás, népi kezdeményezés, közösségi gyűlés, részvételi költségvetés stb.), és érdemi döntést nem eredményez a részvétel. Sokkal inkább a politikai legitimitáció szerzését célzó politikai kommunikációs eszközről van szó, mely a saját politikai döntés és politikai tábor megerősítését, mozgósítását szolgálja (Bernáth, 2021).

További probléma, hogy a korábbi, kisebb költségvetésű konzultációk után mára több milliárdos tétel lett az ország költségvetésében egy-egy nemzeti konzultáció, hiszen minden magyarországi választópolgár lakcímére postázásra kerülnek a konzultációs kérdőívek, amelyek egyébként online is kitölthetők. A hatékonynak maximum politikai haszonszerzés szemszögéből nevezhető közpénz elköltése joggal veti fel a kérdést – vajon a rendszer hitelességét miért nem fejlesztette Miniszterelnöki Kabinetiroda? Bizonyosan nem azért, mert nem volt rá forrás. Az alábbi táblázat összefoglalja az eddigi nemzeti konzultációk költségeit. A legdrágább semmilyen rögzített következményekkel nem járó konzultáció több mint 10 milliárd forintba adófizetői forintba került. Ebbe szinte elenyésző költség lett volna belekalkulálni a kitöltési hitelességgel kapcsolatos aggályokat eloszlító megoldást.

1. ábra: A Nemzeti Konzultációk főbb adatai

Nemzeti konzultáció	Költség hirdetési költségekkel (millió Ft)	Kitöltők száma (ezer darab)	Elérési ár/fő (Ft)
Nyugdíjasok, 2010	17	200000	85
Alaptörvény, 2011	705	917000	769
Szociális, 2011	789	1143000	690
Gazdasági, 2012	1202	699000	1719
Bevándorlásról és terrorizmusról, 2015	1341	1311000	1022
Állítsuk meg Brüsszelt, 2017	8500	1688000	5035
STOP Soros, 2017	9550	2356000	4053
Családvédelmi, 2018	2174	1382000	1573
A járványról, 2020	11500	1682000	6837
A nyitásról, 2021 (csak online)	5746	528000	10882
A járvány utánról, 2021	6224	1423000	4374

Forrás: Saját szerkesztés, adatforrás: Miniszterelnöki Kabinetiroda, Magyarország kormánya.

A fentiekben említettük, hogy a nemzeti konzultáció nem rendelkezik a nyilvánosság számára is elérhető eljárási garanciákkal. Így a konzultációk hitelessége megkérdőjelezhető. 2015-ig a kiértékelést a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala végezte, utána viszont átkerültek a konzultációkkal kapcsolatos feladatok a Miniszterelnöki

Kabinetirodához. Az időnként online is, illetve csak online (Konzultáció a Járvány utáni nyitásról, 2021) kitölthető konzultációk hitelessége igencsak megkérdőjelezhető. Nyilvánvalóan nem volt szándék a konzultáció folyamattervezésénél, hogy bonyolult, ámde mégis a hitelességet erősítő azonosítási eljárásokat alkalmazzanak.

A kérdőívek online kitöltésével a kormány egyrészt megszerzi a szimpatizánsai e-mail-címét, akiket ilyen módon mozgósítani tud, másrészt a kitöltés fontos ellenőrzéseket nélkülöz, például azonos IP-címről akárhány válasz beküldhető, továbbá nem ellenőrzik az e-mail-címek valódiságát, így a beküldések száma irreálisan magas is lehet. A rendszer manipulálhatóságának bizonyítására 2020-ban és 2021-ben is civil aktivisták mutattak rá, akik relatíve csekély programozói tudással a rendszer hiányosságait felhasználva automatizált, robot általi kérdőív kitöltését valósították meg – 10 másodpercenként véletlenszerűen generált nevekkkel, email címekkel töltve ki az űrlapot (Előd, 2020; Kaufman – Czinkóczi, 2021).

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy vajon mennyire fontos a kitöltők hitelességének biztosítása a nemzeti konzultáció esetében, ha egy év alatt sem sikerült egy igen egyszerűnek mondott informatikai problémát megoldani – nevezetesen, hogy az IP-cím szűrése és az automatikus, robotok által megvalósítható tömeges kitöltésnek ellenálljon a rendszer. A 2020-as civil akció után nem történt érdemi fejlesztés 2021-ben.

Jó hír azonban, hogy a 2022-es nemzeti konzultációra a fejlesztők talán már orvosolták a hibát. Azért mondjuk, hogy talán, mert jelen pillanatban semmiféle tartalom nem érhető el a korábbi, a 2022-es konzultációnak helyt adó nemzetikonkultacio.kormany.hu domainen, ám joggal valószínűsíthető, hogy 2022-re orvosolták az online technikai problémát. A tény, hogy nem működik az oldal és nincs hivatalos felülete, ahol akár a korábbi konzultációk feltételei, adatai elérhetőek lennének sok szempontból jelent problémát – a bizalmat az intézményrendszer irányában bizonyosan nem növeli.

Települési szint: Részvételi költségvetés, közösségi gyűlések

A korábbi fejezetben taglalt módszertanok hazai gyakorlatait röviden áttekintve elmondható, hogy a szomszédos országok önkormányzatai Magyarországhoz képest korábban indították programjaikat. A részvételi/közösségi költségvetés

terén hazánk jó 20 éves lemaradásban van Nyugat-Európához képest, a szomszédos országok is jóval korábban kezdték e módszer önkormányzati szintű alkalmazását és számtalan településen gyakorolják Közép-Kelet-Európa szerte. Ehhez képest a hazai alkalmazás népszerűségének egyértelmű növekedése látszik.

Az elsősorban az önkormányzatok körében népszerű részvételi költségvetés módszertan alkalmazását Kiszepst kezdte 2017-ben, azóta pedig csatlakozott Budapest Főváros és az 1., 3., 7., 8., 9., 13.,19., 22. kerület, valamint Szentendre, Gyöngyös, Kozármisleny és Vép. 2023-ban Pécs és Budakalász is tervez részvételi költségvetést.

Habár a fenti folyamatok mindegyikét nyugodtan nevezhetjük részvételi költségvetésnek, nem teljesen ugyanarról a folyamatról van szó. Az ötletgenerálás, a szavazás és a kiválasztás folyamata gyakran eltérő az egyes önkormányzatoknál, mint ahogy az informatikai háttér, vagy az elkölthető források arányai is eltérőek kerületenként, településenként. A közösségi gyűlések városi módszertanának alkalmazása is megjelent az elmúlt években. Budapest Főváros, Miskolc, Érd szervezett eddig közösségi gyűlést hazánkban. A Főváros első, véletlenszerűen kiválasztott polgárokból álló gyűlése 2020-ban a klímavészhelyzetről szólt, Miskolcon Levegőt! címmel levegőminőségi témában, míg Érden 2022-ben az „Utak és kiutak – hogyan tegyük Érdet alvóvárosból élővárossá?” kérdés köré szerveződött a közösségi gyűlés. A módszer hazai alkalmazásának tekintetében a közösségi gyűlések sokkal egységesebb képet mutatnak, nincsenek strukturális vagy jelentős eljárásbeli különbségek, az összes hazai közösségi gyűlés megvalósításánál ugyanaz a civil szervezet, a DemNet Alapítvány segédkezett (DemNet, 2023).

Politikai és civil innovációk

Az állami és önkormányzati szinten zajló folyamatok, programok után röviden bemutatjuk, milyen innovációk figyelhetőek meg a politikai és a civil szférában. Először az országos ellenzéki előválasztást elemezzük, mely az elmúlt évek egyik legnépszerűbb, nagy tömegeket megmozgató részvételi folyamata volt, és amely politikai szinten új, innovatív eszköznek, igazi 'demokratikus innovációnak' tekinthető. A civil oldalról elsősorban azokat a kezdeményezéseket emeljük ki, melyek a közigazgatás demokratizálódását, a demokratikus joggyakorlás technológiai támogatottságát próbálták elősegíteni.

Az országos ellenzéki előválasztás

Az előválasztás olyan szavazási folyamat, melyben az önkormányzati, vagy általános választáson indítandó jelölteket nem a pártvezetés, hanem az emberek közvetlenül választják. A különféle országokban számos típusa működik, alapvetően nyitott és zárt előválasztási folyamatokat különböztetünk meg. A nyitott esetében nem korlátozódik egy párt jelöltjeire, míg a zárt esetében egy adott közösség tagjai (pl. párttagok) szavaznak a jelöltekről (Tóth, 2016). Előválasztások az elmúlt 20 évben nemcsak az Egyesült Államokban zajlottak, számos példát találunk rá Kanadában, Európában (kiemelten Franciaországban, Olaszországban), Dél-Amerikában, de tartottak előválasztást Hongkongban, Tajvanon és Dél-Koreában is.

Az első magyarországi nyitott előválasztást az ellenzéki főpolgármesteri jelölt személyéről 2018 végén és 2019 elején tartották. Az első fordulóban Karácsony Gergely és Horváth Csaba mérkőzött meg egymással a Magyar Szocialista Párt és a Párbeszéd „házi” előválasztásán. A második fordulót 2019-ben az aHang, mint pártoktól független civil szervezet által fejlesztett szavazási rendszerrel és a pártokkal konszenzusos döntésekre alapuló metódussal szervezték. A három jelölti vitával lezajlott eseménysorozaton 68240 szavazat került leadásra (aHang, 2019).

A kétfordulós országos ellenzéki előválasztást az ellenzéki pártok összefogása hozta életre, melyet civil szervezetek segítségével valósított meg. Bár az összefogás ötlete már korábban felmerült, az ellenzéki pártok úgy látták, a választási törvény 2022. december 13-i módosítása után¹¹ csak akkor van lehetőségük a győzelemre, ha konszenzusra jutnak az egyes jelöltek tekintetében. Ennek a konszenzusnak a meghozását bízták az ország legtöbb helyén egy nyitott választási folyamatra, mely fordulataival, a műfaj és a megvalósítást újdonságával, a több mint 10.000 önkéntessel és 850.000 szavazóval a hazai demokráciatörténet egyik kiemelkedő eseményévé vált (Szalóki, 2022).

Az előválasztás, mint hiteles, biztonságos és átlátható online és offline kétfordulós választás kialakítása egy közös, a pártok és a szervezők közötti együttműködési folyamatban zajlott. Az előválasztás azzal, hogy heteken keresztül tematizálta a közbeszédet, valamint azzal, hogy a pártok által közösen kidolgozott szabályrendszer lehetővé tette, hogy akár pártokon kívüli jelöltek is

¹¹ A módosítás értelmében az addigi 27 helyett 71 egyéni választókerületben kell jelöltet indítania azoknak a pártoknak, amelyek országos listát akarnak állítani.

megmérettessék magukat és bekerüljenek (feltéve, ha vállalják, hogy a parlamentbe való bejutásuk esetén beülnek valamely ellenzéki pártba) az országgyűlésbe a közös ellenzéki listáról a meglévő párthatalmi struktúrákat fellazító eszközként is értelmezhető (Lengyel, 2021).

Önmagában az a tény, hogy a Jobbiktól a DK-ig a teljes parlamenti ellenzéknek konszenzusra kellett jutnia a lebonyolítás feltételeiről, növelte az előválasztás összetettségét, de kétségtelenül magasra helyezték a mércét a lebonyolítók azzal is, hogy online és offline egyaránt lehetett szavazatokat leadni, és mindehhez nagyon erős azonosítást követeltek meg.

Ellentétben a nemzeti konzultációval, az előválasztás során csak valódi személyek a lakcímük szerinti körzeti jelöltekre adhatták le a voksukat, ebbéli jogosultságuk megállapítására formabontó megoldásokat kellett alkalmazni a választást kiszolgáló ELEVE szoftver fejlesztése során. A potenciális szavazókról nem volt adatbázis így a szavazásnak nyitottnak kellett lennie mindenki előtt – pusztán a jogosultságot kellett igazolni a személyes adatok ellenőrzésével. A hibrid (a szavazatokat online és offline is lehetett adni) szavazást kiszolgáló választási környezet nemcsak a videós szavazó azonosítást valósította meg – a második fordulóra szinte exponenciálisan növekvő létszámú operátorokkal, de a kormányzati ügyfélkapus regisztrációval bíró szavazók esetén az ügyfélkapun tárolt személyes adatok önkéntes megosztásával és titkosításával is elvégezhető volt az azonosítás (Szalóki, 2022).

A szavazatszámlláláshoz hatalmas mennyiségű önkéntes munkaóra volt szükség. Jelentős segítséget hozott a számlálásban a szavazólapok QR-kóddal való ellátása valamint a számolást és összesítést kezelő egyedi szoftver. A valóban korszerű és hiteles azonosítási eljárás során az anonimitást biztosító szavazáshoz elengedhetetlen személyes adatok titkosítását, kezelését és megsemmisítését valósította meg a digitális szavazás legnagyobb számú hazai alkalmazása – 850.000 ember adta le hagyományos és digitális szavazatát az előválasztáson.

Innovációk a civil szektorban

Civil oldalról több, a közigazgatás demokratizálódását és a demokratikus joggyakorlást segítő kezdeményezés szökönt szárba az elmúlt évtizedben. A formabontó megoldások sok esetben az állami szolgáltatások nyilvánvaló hiányosságait pótolták leleményességgel és technológiai innovációkkal.

A fentiek közül a legfontosabbak az ASIMOV Alapítvány által indított, nyílt forráskódú szoftverre alapuló Kimittud közadatigénylő portál, az aHang által működtetett Szabad aHang petíciós platform és a főként nyílt forráskódú szoftverekből felépülő, az első Országos Előválasztásnál, valamint a Fudan konzultációnál¹² használt hiteles azonosítást és anonimitást biztosító ELEVE hibrid online szavazási rendszer.

Méltán népszerű és innovatív megoldás a közérdekű adatok igénylésére a kimittud.org¹³, az Asimov Alapítvány¹⁴ civil informatikai közszolgáltatása. Az online eszköz közérdekű adatok igénylését és nyilvánosságra hozását könnyíti meg – bárki számára lehetőséget teremtve a közérdekű adatigénylésre és az adatok mindenki számára elérhető publikálására, bármely közpénzből működő szervtől. A portál technológiája nyílt forráskódú. Ugyanerre a motorra épül az EU-s közérdekű adatokról érdeklődőknek szóló ASKTHEEU portálja¹⁵ és több mint 30 civil, közadatigénylő portál szerte a világon.

Immár 5 éve működteti az aHang nevű civil szervezet a petíciós jog gyakorlását elősegítő szolgáltatást. A platformon (szabad.ahang.hu) nemcsak petíciók indíthatók, de az aHang kampánycsapata tanácsokkal segíti a kiemelt társadalmi ügyek megerősödését. Tagsága között terjeszti az új kampányok hírét, elősegítve társadalmi láthatóságukat, valamint segítséget nyújt kampányok és események tervezésében és megvalósításában. Ezen kívül több, mint 500.000 tagot számláló tagsága segítségével adománygyűjtéssel is segíti a kampányokat.

A petíciós jog gyakorlásában nem követelmény az, hogy a néven kívül személyes adatot adjon meg az aláíró, ugyanakkor többnyire irányítószámot is gyűjtenek a név és email cím mellett a petícióindítók. Ezeket az adatokat részben anonimizálva le tudják tölteni és átadni a petíció címzettjének.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a politikai és a civil szektorban is fontos demokratikus innovációk figyelhetők meg. Politikai célját ugyan nem érte el

¹² A COVID járvány miatti vészhelyzet nem tette lehetővé, hogy a helyi lakosok népszavazást kezdeményezzenek a kínai Fudan Egyetem tervezett budapesti központjának építéséről. Ezért Baranyi Krisztina Ferencváros polgármestere és Karácsony Gergely Budapest főpolgármestere az aHang segítségével konzultációt szervezett a lakosokkal. A négy kérdést tartalmazó kérdőívre végül több, mint 30,000 válasz érkezett.

¹³ Elérhető: <https://kimittud.hu>, utolsó hozzáférés: 2023.03.12.

¹⁴ Elérhető: <https://asimov-foundation.org>, utolsó hozzáférés: 2023.03.12.

¹⁵ Elérhető: <https://www.asktheeu.org>, utolsó hozzáférés: 2023.03.12.

(nem segítette az ellenzéket a választások megnyeréséhez), de mint eszköz, az utóbbi évek talán leglátványosabb politikai innovációjának tekinthető az ellenzéki előválasztás. A kimittud és a Szabad aHang a civil szektorból indult innovációként olyan „demokratikus szolgáltatásokat” hozott létre, melyek egyszerűsítik, hatékonyabbá teszik az információnyújtást, valamint a panasz és petíció benyújtását, támogatását. Fontos demokratikus innovációk ezek, ugyanakkor a civil szervezetek nem tudták kikényszeríteni széles körű használatukat, így igazi áttörést sem tudtak elérni ezen a területen.

Összegzés

Tanulmányunk alapkérdése az volt, hogy a jogszabályok adta számos lehetőség, a sok innovatív kezdeményezés, meglévő platform és tapasztalat, valamint a nemzetközi ajánlások, ösztönzések ellenére a képviselői demokrácia intézményeit kiegészíteni hivatott demokratikus innovációk, így a részvételi módszerek megvalósításának lehetősége miatt korlátozott Magyarországon.

A fenti kérdés megválaszolásához felvázoltuk, hogy mi a téma nemzetközi kontextusa, bemutattuk, mit jelent a demokrácia innováció és a társadalmi részvétel fogalma, valamint, hogy melyek a hatékony és sikeres részvételi folyamat feltételei, kritériumai.

Írásunkban jelenlegi európai helyzet bemutatása kapcsán megállapítottuk, hogy Európában már évtizedek óta számos innovatív részvételi technikát (részvételi költségvetés, részvételi gyűlés konzultáció) alkalmaznak, a technológia fejlődése pedig új platformok létrehozásával segítette a részvétel kiszélesítését.

A magyarországi helyzet bemutatásakor felvázoltuk, mely részvételi módszerek, technikák jelentek meg a közelmúltban Magyarországon, illetve, hogy a különböző szektorokra mi a jellemző, hogyan tevékenykedtek ezen a területen, milyen fő kezdeményezések köthetők hozzájuk. Tanulmányunk fő megállapításai a következők:

- Állami szinten a társadalmi részvétel kérdése erősen problematikus. Az állam szerepfelfogása 2010 óta változott, a közpolitika formálást és a jogalkotást a saját, és nem a társadalom ügyének tekinti. Az érdekegyeztetés fő fórumai vesztettek jelentőségükből, funkciójuk, szerepük megváltozott, az érdekegyeztetési folyamatot a kötelezettség nélküli konzultáció, sőt sok esetben

az egyszerű tájékoztatás váltotta fel. Bár van pozitívnak minősíthető kezdeményezés, a társadalmi részvételhez kapcsolódó problémák újra és újra megjelennek a kormány számára megfogalmazott nemzetközi kritikákban (GRECO, OGP), melyek a jelenleg is zajló kondicionalitási eljárásban, illetve az EU pénzek átmeneti befagyasztásában csúcsosodtak ki. Az inkább politikai kommunikációs eszköznek tekinthető Nemzeti Konzultáció vált az állam által használt fő társadalmi bevonási, konzultációs csatornájává.

- A részvételi elemek, modellprogramok talán önkormányzati szinten jelennek meg legmarkánsabban, de a közvetlen részvételi eszközöknek ezen a szinten is csak kiegészítő szerepe van. A beszűkült mozgásterű önkormányzatok egy része nyitott arra, hogy bizonyos módszerekkel „visszaadják” a hatalmat azoknak, akiktől kapták, és a hosszabb távú eredményeket tartásuk előtt. Ezt számos helyi szintű részvételi költségvetés és közösségi gyűlés bizonyítja.
- Politikai téren megjelent az utóbbi évek egyik leglátványosabb eszköze, az előválasztás. Ezt az új politikai eszközt az ellenzéki pártok összefogása hozta életre, megvalósulását civil szervezetek segítették. Politikai célját ugyan nem érte el, mégis legitim, innovatív eszköznek, igazi ’demokratikus innovációnak’ tekinthető.
- A civil szervezetek szakmai érdekérvényesítési lehetőségei, a szakszervezetek mozgásterü szűkült. Ennek ellenére számos innovatív digitális lehetőséget dolgoztak ki, melyek a demokratikus jogok gyakorlását mozdítják elő. Olyan „civil demokratikus szolgáltatásokat” fejlesztettek ki, melyek egyszerűsítik, hatékonyabbá teszik az információnyújtást, valamint a panasz és petíció benyújtását, támogatását. (Kimittud, szabad.aHang). A civil szervezetek ezen eszközök széles körű használatát, elismertségét azonban nem tudták kikényszeríteni, így áttörést sem tudtak elérni ezen a területen.

Irodalomjegyzék

- aHang (2019): Főpolgármester-jelölti előválasztás. ahang.hu, *magyarHang Nonprofit Kft.*
- Arnstein, S. R. (1969): A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35 (4), 216–224.
- Bertelsmann Stiftung (2022): Next level citizen participation in the EU. Brochure. <https://bit.ly/3FsUJM3>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20. DOI: <http://doi.org/10.11586/2022073>

- Bürgerrat (2023): Citizens' assemblies worldwide. buergerrat.de. <https://www.buergerrat.de/en/citizens-assemblies/citizens-assemblies-worldwide>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
- Cohen, J. (2009): Reflections on Deliberative Democracy. In: *Christiano, T.–Christman J. (eds.): Contemporary Debates in Political Philosophy*. Wiley-Blackwell, Oxford: 247–263. DOI: <http://dx.doi.org/10.1002/9781444310399.ch14>
- DemNet Alapítvány (2023): Közösségi gyűlések. demnet.hu, *DemNet Alapítvány*, <https://kozossegyules.demnet.hu/>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
DOI: <https://doi.org/10.1787/339306da-en>
- Előd Fruzsina (2020): Jelentkezett a Telexnél Nerbot, a nemzeti konzultációs honlap „meghekkelője”. *telex.hu*, <https://bit.ly/40hBRaJ>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
- ENSZ, UN Department of Economic and Social Affairs (2022): CEPA strategy guidance note on Participatory budgeting. *Publicadministration.un.org*, <https://bit.ly/42osVIG>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
- Enyedi Zsolt (szerk.) (2009): *A népakarat dilemmái – Népszavazások Magyarországon és a nagyvilágban*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja, Századvég.
- Európai Bizottság (2022): *A Tanács határozata Magyarország helyreállítási és rezilienciaépítési terve értékelésének jóváhagyásáról*. Brüsszel, 2022.11.30. COM(2022) 686 final, <https://bit.ly/3JOnvJo>, utolsó hozzáférés: 2023.03.12.
- Európa Tanács, GRECO Titkárság (2021): Harmadik interim megfeleléségi jelentés Magyarország. *coi.int*, <https://bit.ly/3ZUWBFC>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
- Gerő Márton – Szabó Andrea (2019): *A magyar társadalom és a politika, 2019 – A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Gosztonyi Márton (2021): Ez nem a részvétel kora. *Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle*, 2021(3): 6-31.
<https://ahang.hu/elovalasztas/2019.php>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
- Jávor Benedek – Beke Zsolt Frigyes (2012): Résztevők és apatikusak. A társadalmi részvétel helyzete Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 22(4): 59-89.
- Jelinek Csaba (2020): „Gúzsba kötve táncolunk.”: Zsugorodás és a kontroll leszivárgásának politikai gazdaságtana magyarországi középvárosokban. *Szociológiai Szemle*, 30 (4): 115–136.
- Kaufmann Balázs – Czinkóczi Sándor (2022): „Trollkodni kell, hogy elmondhasd a véleményed” – több ezerszer töltötte ki a Nemzeti Konzultációt a NERbot. *444.hu*, <https://bit.ly/3To56X0>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
- Kiss Gabriella (2012): Milyen a jó részvétel? Társadalmi részvételi folyamatok értékelése környezeti ügyekben. *Társadalomkutatás* 30(4): 370–385.
- Kuenkel, Lena (2018): Participatory budgeting – Portuguese style. *Centre for Public Impact*, <https://bit.ly/3Jug2hz>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
- Lengyel Tibor (2021): Előválasztás: Félmillió résztvevőre számítanak, a lebonyolítás logisztikai rémálom lesz. *hvg.hu*, <https://bit.ly/3Z0P32C>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
- Lengyel Tibor (2023): A kormányzat által az EU felé eljátszott társadalmi egyeztetésnek így az égvilágon semmi értelme nincs. *hvg.hu*, <https://bit.ly/3LtsXmt>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.

- Merényi M. Miklós (2020): A részvételi költségvetés esélyei a magyar önkormányzatokban. *Friedrich-Ebert-Stiftung, Megújuló Magyarországért Alapítvány, K-Monitor Közhasznú Egyesület*. https://budapest.fes.de/fileadmin/user_upload/dokumente/pdf, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
- Nizák Péter – Péterfi Ferenc (2005): A közösségi részvétel – társadalmi és hatalmi beágyazottság. In: Márkus, Eszter (szerk.) *Ismerd, értsd, hogy cselekedhess*. EMLA, Budapest.
- OECD (2020): Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave. Paris, *OECD Publishing*.
- Oross Dániel (2020): Versengő demokraciáelfogások, új részvételi lehetőségek? Képviselő, részvétel, deliberáció és demokratikus innovációk. *Politikatudományi Szemle*, 29(4): 120-128. DOI: <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2020.4.105>
- Pallai Katalin (2010): *Társadalmi részvétel, Bevezetés a helyi önkormányzati képviselők számára*. TÖOSZ, Budapest.
- Pállinger, Z. T. (2018): Direct democracy in an increasingly illiberal setting: the case of the Hungarian national referendum. *Contemporary Politics*, 25 (1): 62–77.
- Pásztóy András (2018): A hatékony érdekegyeztetés intézményei. ujegyenlőség.hu, *Új Egyenlőség Alapítvány*, <https://bit.ly/3LzagxE>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
- Reisinger Adrienn (2009): Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel – elméleti megközelítések. *Civil Szemle*, 21: 5–23.
- Szalóki Viktor (2022): *Kívülállók vagy szövetségesek? Civil szervezetek politikai szerepvállalása az első országos előválasztás során*. Kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Intézet, szakdolgozat, Budapest.
- Szczepańska, A. – Zagroba, M. – Pietrzyk, K. (2022): Participatory Budgeting as a Method for Improving Public Spaces in Major Polish Cities. *Soc Indic Res* 162, 231–252. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-021-02831-3>
- Sześciło, Dawid (2021): Participatory Budgeting in Poland. oidp.net, *IOPD Technical Secretariat*, <https://oidp.net/en/publication.php?id=1612>, utolsó hozzáférés: 2023.01.20.
- Tóth Zoltán (2016): Előválasztás a demokratikus pártok és közösségek számára. In: Mikecz, Dániel – Tóth, Csaba (2016): *Előválasztás. Történet, érvek és ellenérvek*. Republikon Intézet, Budapest.

Abstract

Innovative public participation methods and practices in Europe and Hungary

The paper discusses the issue of public participation within the concept of democracy innovation, focusing on innovative participatory methods. It presents the international context and discusses the conditions and criteria of the effective and successful participatory process. It looks at the current situation in Europe, presents and analyses the most frequently used innovative participatory techniques, and refers to the most important international initiatives. It analyses how technology has helped to widen participation and create new platforms. The paper briefly analyses the situation in Hungary, the state of democracy innovation, public participation, the dilemmas. It reviews the legal background, shows why possibility of implementing participatory methods is limited. The authors present the participatory methods and techniques that have appeared recently in Hungary, and briefly summarise the most important Hungarian experiences and practices.

Keywords: *Democracy innovation, public participation, civil, citizen, participatory methods*

KERPEL-FRONIUS BALÁZS¹ – NAGY ÁDÁM²

REGIONÁLIS CIVIL JELENLÉT ÉS CIVIL CENTRUM- PERIFÉRIA LEJTŐ A NAGYMINTÁS IFJÚSÁGKUTATÁSOK ALAPJÁN

ABSZTRAKT

Az ezredforduló óta megvalósuló nagymintás (8000 fős) kérdőíves ifjúságkutatási program – amely a 15-29 éves korosztály élethelyzetét igyekszik négyévenként rögzíteni – részben alkalmas eszköz, hogy átfogó képet fessen a magyar fiatalokról. Cikkünkben ezen nagymintás ifjúságkutatási adatok civil attitűddel, civil társadalomhoz való viszonytal kapcsolatos adatait vesszük alapul. A civilekkel kapcsolatos adatokat több jellemző szerint vizsgálták már, de a térbeli egyenlőtlenségeket tekintetbe vevő elemzés (regionalitás, centrum-periféria) nem kapott még nyilvánosságot. Elsősorban azt vizsgáltuk, hogy a regionalitás és – mind földrajzi, mind társadalmi, mind gazdasági – centrum-periféria lejtő miképp jelenik meg, a civil szervezeti részvételben, az idő- és pénzadományokban és a civilek iránti bizalomban.

Kulcsszavak: *magyarországi régiók, centrum-periféria lejtő, szociodemográfiai jellemzők, bizalom a civil szervezetekben, idő és pénzbeli adományok, civil szervezeti tagság*

Bevezetés

Bár a civilség fogalma eltérő jelentéssel bírt különböző korszakokban, de konszenzusosnak tekinthető az a vélemény, amely szerint a civil mivolt nélkülözhetetlen a modern demokráciák működésének szempontjából, hiszen szerepe szerint olyan aktornak tekinthető, amely képes konfliktusokat kezelni a társadalom, illetve a politika között (Keane, 2004). A civilitás vizsgálatok ebből kifolyólag különösen érdekesek lehetnek az olyan „fiatal demokráciák” esetében, mint amilyenek hazánk tekinthető, és kiváltképpen fontos, szükséges lehet a longitudinális vizsgálatok adatainak összevetése, elemzése.

A jól működő demokráciák vizsgálatakor megfigyelhető gyakorlat – de legalábbis célként fogalmazódik meg – a fiatal korosztály döntésekre való bevonása,

¹ Szociológia szakos mester hallgató, Szegedi Tudományegyetem

ORCID 0009-0009-7750-4550

² Kutatási igazgató, Excenter Kutatóközpont

ORCID 0000-0001-7009-2228

DOI: 10.15170/PSK.2022.03.02.05

szervezeti, közéleti aktivitásra való buzdítása. Ezt a társadalmi feladatot azonban a kormányok jobbra nem képesek közvetlenül ellátni, ez – a fiatal korosztállyal kevésbé formalizált, aktívabb kapcsolatban lévő – civil szervezeteken intézményeken, programokon keresztül sokkal eredményesebben valósulhat meg (Williamson, 2002, Oross – Monostori, 2018).

Az ezredforduló óta megvalósuló nagymintás (8000 fős) kérdőíves ifjúságkutatási program – amely a 15-29 éves korosztály élethelyzetét igyekszik négyévenként rögzíteni (Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012, Magyar Ifjúság Kutatás 2016, Magyar Fiatalok 2020) – részben alkalmas eszköz, hogy átfogó képet fessen a magyar fiatalokról (Szabó et al., 2002; Bauer – Szabó, 2005; Bauer – Szabó, 2009; Székely, 2013; Nagy – Székely, 2014; Nagy – Székely, 2015; Nagy – Székely, 2016; Székely, 2018; Nagy, 2018; Székely, 2021; Nagy, 2022). Részben, mert a kép néhol homályos: az ifjúság ma már ennél bővebb korosztályt jelent, sőt maga is változó korcsoport, s a survey típusú megkérdezések korlátait is figyelembe kell veyük, különösen az ifjúságkutatások tekintetében (Nagy – Fekete, 2020, Nagy, 2022). Ugyanakkor bár újabb módszertannal (Böcskei et al., 2023a; 2023b) egyre másra látnak napvilágra friss fiatalokról szóló adatok, azok kutatási logikája miatt magyar, illetve magyarországi fiatalokra értelmezett reprezentativitása nem teljesülhet. Bizonyos megszorításokkal és fenntartásokkal tehát, de nem tekinthetünk el az elmúlt hat ifjúságkutatási hullám adatainak vizsgálatától, még akkor is, ha sok esetben az egymást követő kérdőívek, máshogy vagy egyáltalán nem tették fel a korábbi kutatásokban fellelhető kérdéseket. Így adatelemzésünk elsősorban a nagymintás ifjúságkutatásokon alapul (*Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012, Magyar Ifjúság Kutatás 2016-ban, Magyar Ifjúság Kutatás 2020*).

Cikkünknek nem célja a különböző önkéntességmeghatározások közötti különbségtétel³, a vélt vagy valós összehasonlíthatósági problémák (Bartal, 2022) elemzése, ezért kizárólag a nagymintás ifjúságkutatási adatok civil attitűddel, civil társadalomhoz való viszonytal kapcsolatos adatait vesszük alapul. A civilekkel kapcsolatos adatokat több jellemző szerint vizsgálták már (Gyorgyovich, 2022; Kerpel-Fronius et al., 2022) de a térbeli egyenlőtlenségeket tekintetbe vevő

³ KSH Nonprofit szervezetek Magyarországon, KSH Munkaerőfelmérések, Önkéntesek Magyarországon (részletesen bemutatja Bartal, 2022)

elemzés (regionalitás, centrum-periféria) nem kapott még nyilvánosságot. Adódott tehát kutatási kérdésünk, amely az ifjúságkutatási eredményekben megjelenő regionalitás és – mind földrajzi, mind társadalmi, mind gazdasági – centrum-periféria lejtő (Székely – Nagy, 2015; Szeitl – Terplán, 2015; Szabó – Nagy, 2015; Fazekas, 2015; Ruff – Domokos, 2015; Csizmadia – Tóth, 2015; Bogáromi, 2015) vajon tetten érhető-e a civil szervezeti részvételben az idő- és pénzadományokban, illetve a civilek iránti bizalomban.

Szervezeti tagság, szervezeti kapcsolódás

A magyar fiatalok és a civilség kapcsolatának vizsgálata már a kilencvenes években megkezdődött. Az akkori és az azóta lefolytatott kutatások megállapításai szerint a korosztályt individualizált, a privát szférába húzódó életforma jellemzi, amely a rendszerváltást követően az ifjúsági szervezetek kiüresedését, a tagság folyamatos erózióját eredményezte (Szabó, 1997; Gázsó-Szabó, 2002). Ez a fajta passzivitás nem csupán a politikától való távolmaradásban, a véleménynyilvánítás hiányában, hanem a szervezetekhez való csatlakozás elmaradásában is megnyilvánul (Székely-Nagy, 2012).

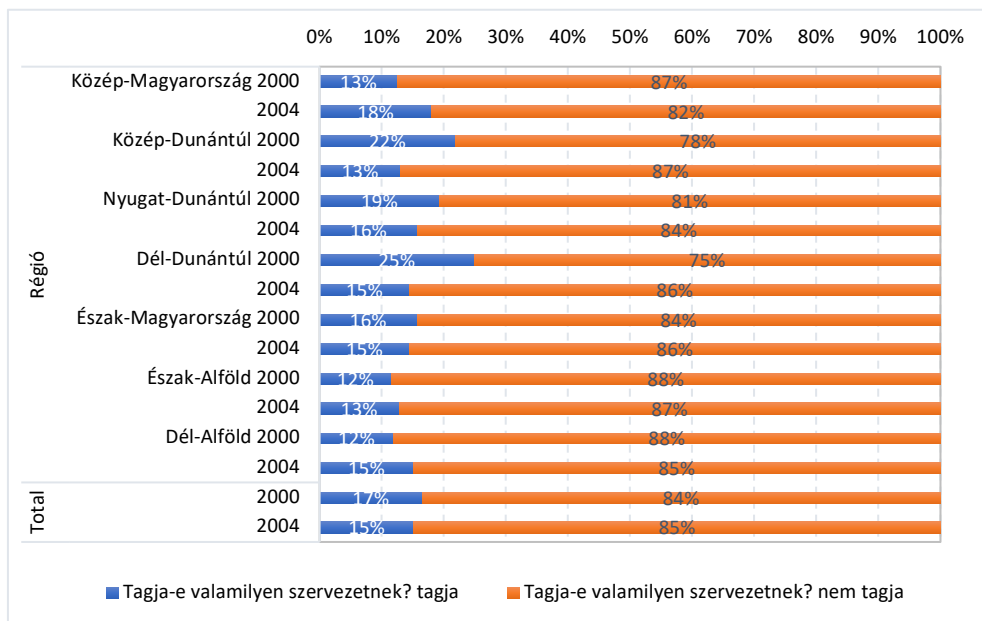
A magyar ifjúságkutatások különböző hullámainak kérdőívei csak részben teszik lehetségessé a longitudinális összevetést,⁴ mégis megkíséreljük felrajzolni az ország régiós eltéréseit, időbeli változásit ebben a szegmensben.

A felmérések korai hullámai (2000, 2004) pusztán a szervezeti tagság meglétére koncentrálnak, amely régiós összevetésben már ekkor is szignifikáns eltéréseket mutattak.⁵ Ezt az időszakot vizsgálva kijelenthetjük, hogy a szervezeti tagság országos szinten minimálisan, de szignifikáns mértékben csökkent, ám ez régiós szinten nagyobb kilengésekkel valósult meg. Különösen igaz ez a közép-és dél-dunántúli régió esetében (1.ábra).

⁴ Az összevetés nehézsége leginkább az évek során különbözően feltett kérdésekből, olykor a megváltozott válaszlehetőségekből fakad.

⁵ A régiók vizsgálatakor fontos szem előtt tartanunk, hogy (ahogy arra a Harmadrészt-Magyar Ifjúságkutatás 2012 szerzői rámutattak) azokon belül is jelentős eltéréseket tapasztalhatunk.

1. ábra: Tagja-e valamilyen szervezetnek? (N2000=7868; N2004=7965)

Forrás: saját szerkesztés.

A 2008-as kérdőív már több válaszlehetőséget kínál a kérdésre,⁶ így ezek az adatok a korábbi eredményekkel csak részben összevethetőek, ugyanakkor lehetőség mutatkozik a 2012-es és 2016-os eredményekkel való összevetésre, illetve arra, hogy megvizsgáljuk azt is, hogy vajon mely szervezetek a legnépszerűbbek a fiatalok körében.

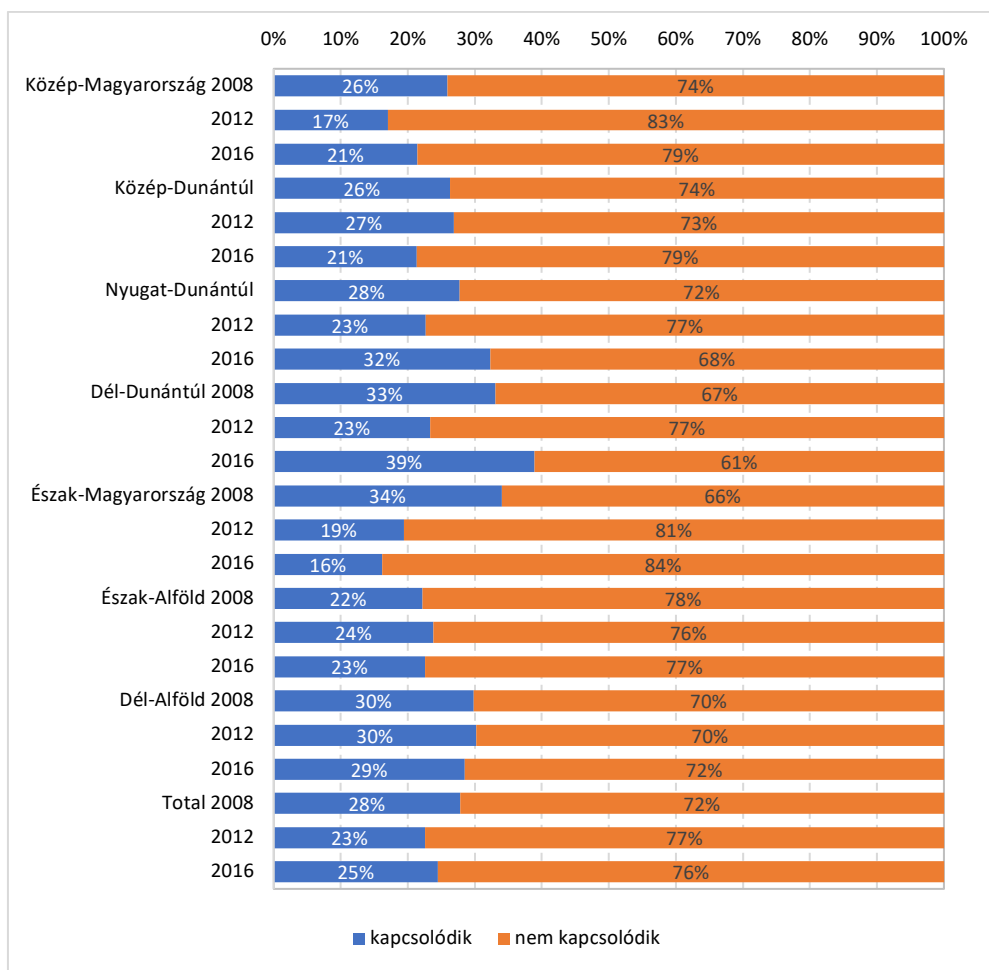
Kijelenthető, hogy a 2008-2016⁷ közötti időszakban 15-29 éves korosztály szervezeti kapcsolódása összességében csökkent, bár az utolsó négy év esetében növekedést találunk. A legnagyobb visszaesés Észak-Magyarország esetében mutatkozik, ahol a 2008-as mérés alkalmával országos szinten a legmagasabb kapcsolódási értéket találtuk (34%), de 2016-ra a legrosszabb mutatóval rendelkezett (16%). Pozitív példaként pedig Nyugat- és Dél-Dunántúlt említhetjük, ahol a vizsgált időszak folyamán nőtt a valamilyen módon a különböző szervezetekhez kapcsolódók aránya, utóbbi esetében találjuk az

⁶ Kapcsolódik-e Ön valamilyen módon a lapon található szervezetekhez? formális tagság; részt vesz a munkájukban, néha elmegy a rendezvényeikre; nem kapcsolódik

⁷ A 2020-as survey sajnálatos módon nem vizsgálta ezt a kérdést.

országban a legnagyobb értéket 2016-ban; itt a fiatalok 39%-a mutatott kapcsolódást (2. ábra)

2. ábra: Kapcsolódik-e Ön valamilyen módon különböző szervezetekhez?
(N2008=8076; N2012=8000; N2016=8015)

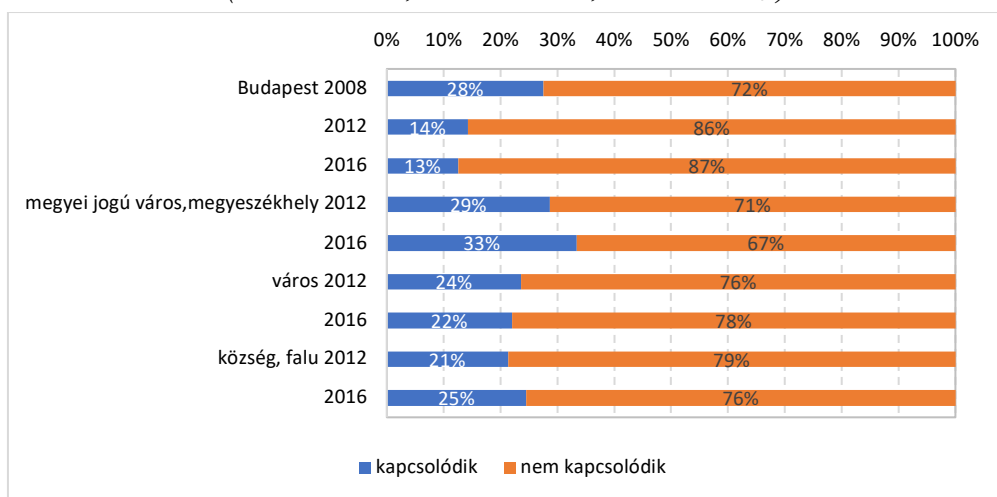

Forrás: saját szerkesztés.

A regionális különbségek mellett érdemes megvizsgálnunk azt a kérdést, hogy vajon a különböző településtípusok esetében található-e eltérés, illetve, hogy kialakult-e ebben a tekintetben egy centrum-periféria eloszlás az országban? Szignifikáns különbségek természetesen mutatkoznak a településtípusok között, ám a centrum-periféria megállapítása esetében már koránt sincs egyszerű dolgunk. Várakozásainknak megfelelően azt találjuk, hogy mind a 2012-es, mind a 2016-os évben magasabb szervezeti kapcsolódást mutatnak a megyei jogú

városok, megyeszékhelyek, ám mégsem beszélhetünk egy ilyen módon kialakuló klasszikus periféria létrejöttéről, hiszen a városok, illetve községek esetében hasonló értékeket találunk, sőt az esetleges előzetes feltételezéseink ellenére ezek az értékek a főváros esetében tapasztaltaknál is magasabbnak bizonyultak. Érdekeség, hogy bár a vizsgált időszakban országos szinten emelkedett a szervezeti kapcsolódás aránya, amely a budapesti értékek csökkenése ellenére történt, itt és a vidéki városok esetében visszaesés volt tapasztalható (3. ábra).

3. ábra: *Kapcsolódik-e Ön valamilyen módon különböző szervezetekhez?*
(N2008=8076; N2012=8000; N2016=8015)

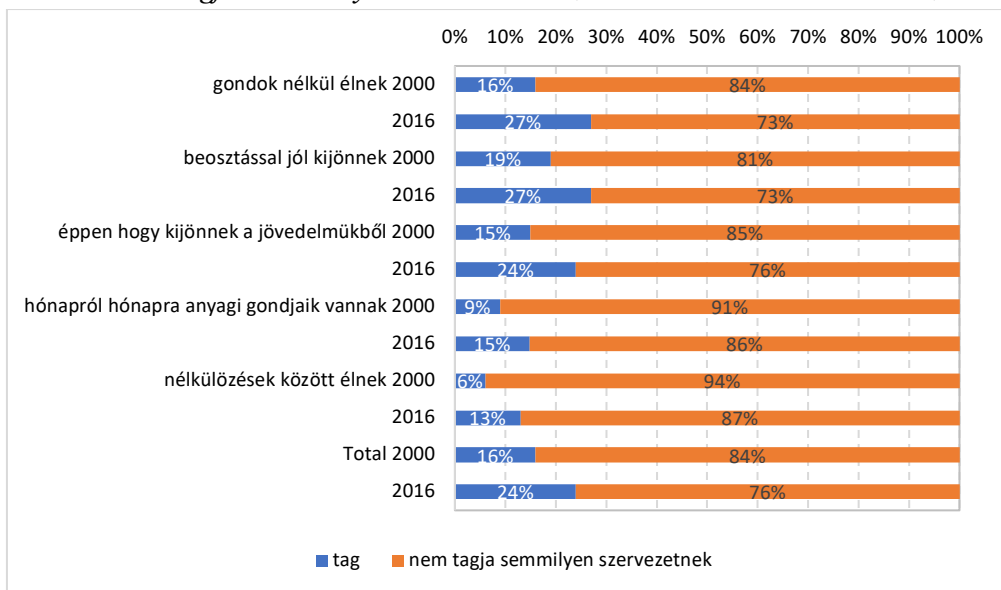
Forrás: saját szerkesztés.

A centrum-periféria egyenlőtlenségek nem csak földrajzi térben értelmezhetőek, vizsgálhatók, hanem a társadalmi egyenlőtlenségek egyik dimenziójaként is. A surveyok változásai okán az idősoros adatok nehezen összehasonlíthatóak, ám talán levonhatóak bizonyos következtetések arra vonatkozóan, hogy a különböző szervezeti tagsági aktivitásban milyen különbségek figyelhetőek meg, ha azt a kérdezettek (önbesorolásos) gazdasági helyzete⁸ és az apa legmagasabb végzettsége alapján vizsgáljuk. A 2000-es adatfelvétel konkrét szervezeti tagság arányait összevetve a 2016-os lazább kapcsolódási formáit is elfogadó adataival bizonyos

⁸ Kérem, mondja meg, hogy az alábbiak közül Ön melyik csoportba sorolná saját magát? (alsó társadalmi csoport, alsóközép társadalmi csoport, középső társadalmi csoport, felsőközép társadalmi csoport, felső társadalmi csoport)

mértékben képet kaphatunk róla, hogy csökkentek-e az egyes társadalmi rétegek közötti távolságok a vizsgált 16 év alatt.

4. ábra: Tagja-e valamilyen szervezetnek? (N2000=7732; N2016=7414)

Forrás: saját szerkesztés.

Ebben a tekintetben jól elkülöníthető a társadalmi centrum és periféria, hiszen a rosszabb anyagi helyzetben lévők jóval alacsonyabb mértékben tagok, vagy kapcsolódnak különböző szervezetekhez, mint a szerencsésebb helyzetben lévők. A 4. ábra arról tájékoztat minket, hogy ebben a tekintetben nem tapasztalható a távolság csökkenése a különböző társadalmi csoportok között. Ezt erősíti továbbá az apa legmagasabb iskolai végzettsége felőli vizsgálata, itt is azt tapasztaljuk, hogy a szervezeti tagság aránya szignifikánsan nő az apa végzettségének emelkedésével. 2000-ben a diplomás apával rendelkezők esetében a tagsági arány 23%, míg a legfeljebb nyolc osztályt végeztek 11%-a számol be erről. 2016-ra a diplomás vagy érettségivel rendelkező apák gyermekeinek egyaránt 32%-a tagja valamilyen szervezetnek, míg a legalacsonyabb végzettségű (legfeljebb 8 osztály) szülők gyermekeinek 13%-a.

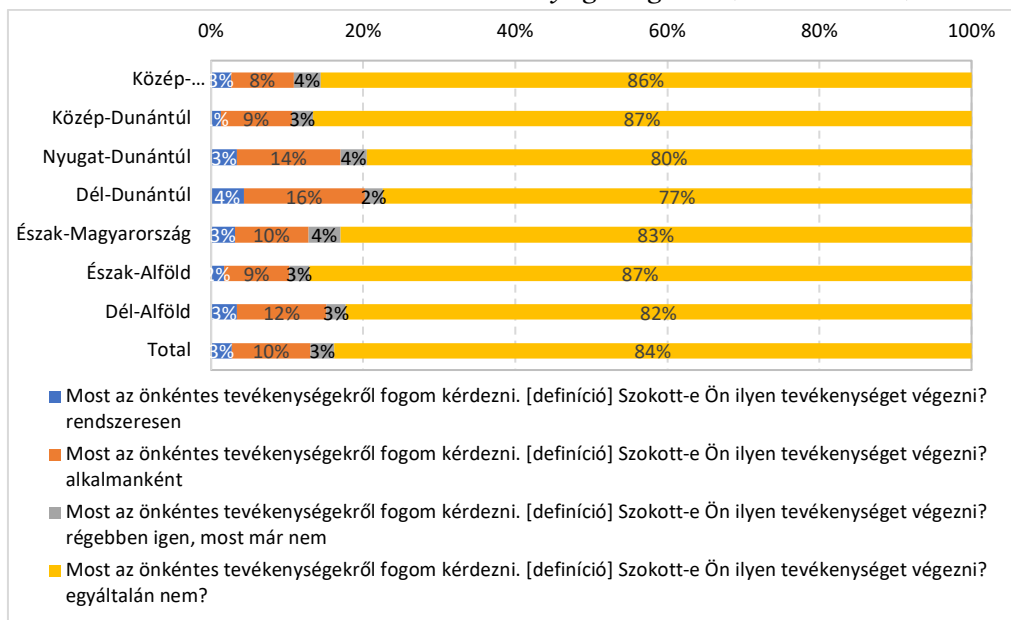
Önkéntesség, pénzadomány

A társadalmi felelősségvállalás, a civilitás „citoyenne” attitűd egy másik – bár lazább kötődésű – eleme lehet az önkéntesség, amelyet bizonyos módon értelmezhetünk „időadományként”, illetve a pénzadományok kérdése. Az

önkéntesség kérdésének vizsgálata elsőként a 2008-as adatfelvétel során jelenik meg⁹, ekkor a válaszadók 16%-a végzett már ilyen tevékenységet, 3% pedig rendszeresen.

A régiókat vizsgálva (5. ábra) Nyugat- és Dél-Dunántúl esetében találunk az országos átlag fölötti értékeket, köszönhetően elsősorban Baranya, illetve Zala megye aktivitásának. Az észak-alföldi, közép-magyarországi és közép-dunántúli területek fiataljai körében jellemző a legkevésbé az önkéntes tevékenység végzése, leginkább Szolnok, Veszprém megyét és érdekes módon Budapestet tekintve volt ez tetten érhető.

5. ábra: Szokott-e Ön önkéntes tevékenységet végezni? (N2008=8025)

Forrás: saját szerkesztés.

Az adatfelvétel az önkéntességet egy másfajta irányból; az állampolgársággal való összefüggésben vizsgálta.¹⁰ Ebben az évben tehát nem pusztán a fiatalok valós önkéntes tevékenységéről kaphattunk képet, hanem azzal kapcsolatos attitűdjükről is. Látható, hogy az önkéntes tevékenység végzése és az önkéntesség fontosságának megítélése során nem minden esetben tapasztalható együttmozgás. Ennek legszembetűnőbb példája Közép- és Észak-Magyarország, ahol az országos

⁹ Most az önkéntes tevékenységekről fogom kérdezni. [definíció] Szokott-e Ön ilyen tevékenységet végezni?

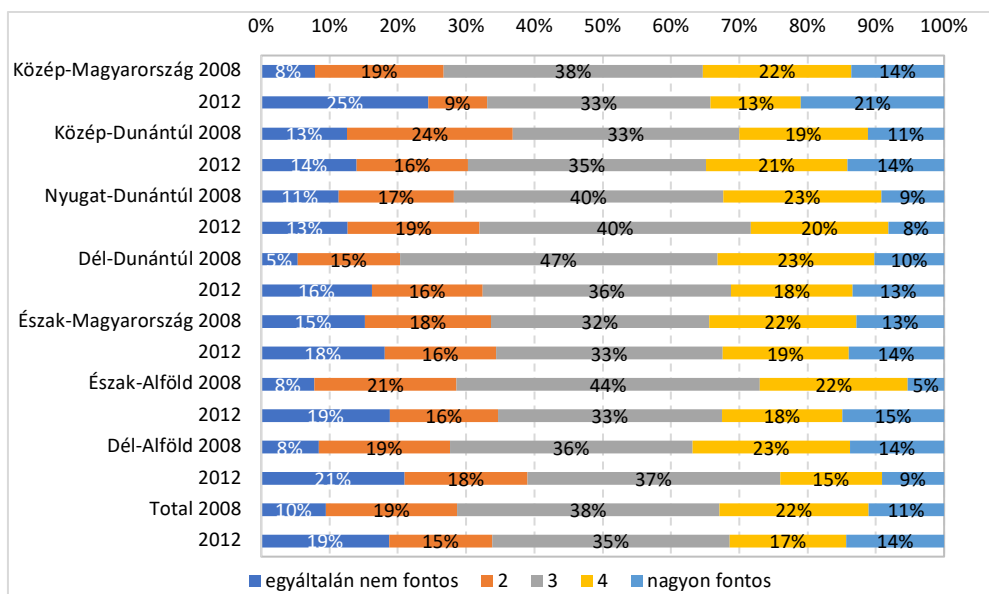
¹⁰ Mit gondol, mennyire fontosak az alábbiak ahhoz, hogy valaki jó állampolgár legyen? (aktívan tevékenykedjen önkéntes szervezetekben)

átlagnál jóval magasabb értéket vett fel az önkéntességet fontosnak tartók aránya az önkénteskedők alacsony valós száma mellett. Ezeket a területeket figyelembe véve arra következtetésre juthatunk, hogy esetükben, ebben az időszakban kevésbé találták meg a kapcsolatot az önkéntes szervezetek az önkénteskedni vágyó fiatalokkal.

A településtípus szerinti bontásban nem találunk szignifikáns eltérést az önkéntesség fontosságát vizsgálva ám érdekesebb kép rajzolódik ki az önkéntes munkát végzőket vizsgálva. Itt sem beszélhetünk klasszikus centrum-periféria kialakulásáról, hiszen a fővárosi fiatalok körében a legalacsonyabb az önkéntes munkát végzők aránya, még az esetlegesen perifériának gondolt legkisebb (2000 fő alatti) településeken is magasabb értékeket találunk. Centrumnak ilyen értelemben a megyei jogú városok tekinthetőek, mivel esetükben kiemelkedő az önkéntes aktivitás.

A 2012-es adatfelvétel kérdőívében nem kapott helyet önkéntes tevékenységről szóló kérdés, így csak azzal kapcsolatos attitűdöt és annak változásait vizsgálhatjuk (6. ábra). Az eltelt időszakban kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy nőtt azok aránya, akik nagyon fontosnak tartják az önkéntes munka végzését, ám ennél is nagyobb mértékben emelkedett az ezzel egyet nem értők előfordulása.

6. ábra: *Abhoz, hogy valaki jó állampolgár legyen, mennyire fontos, hogy aktívan tevékenykedjen önkéntes szervezetekben? (N2008=1954; N2012=6845)*

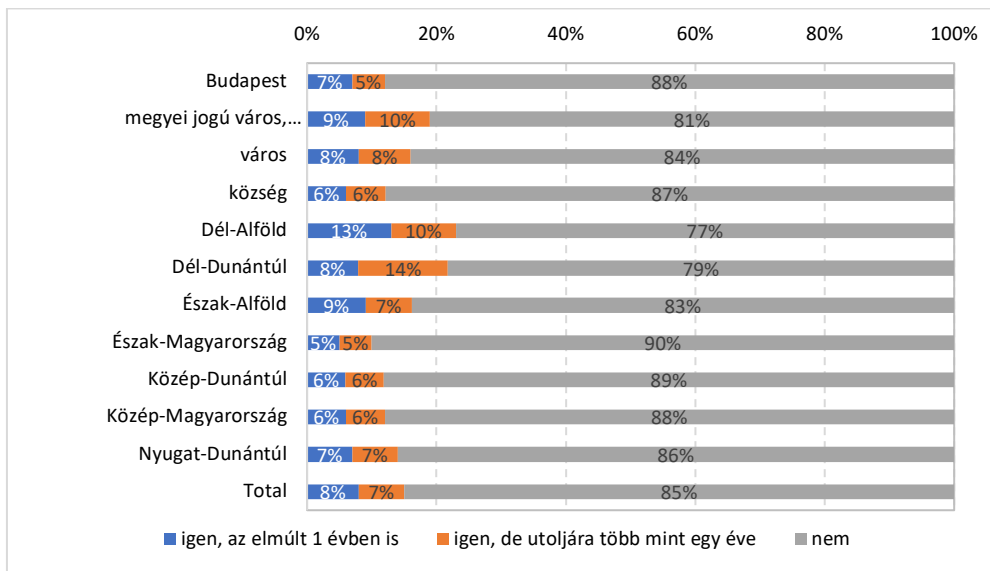
Forrás: saját szerkesztés.

Ezt követően csupán a 2020-as kutatás során került elő ismét az önkéntes munka végzésére vonatkozó kérdésblokk,¹¹ ami a témakör részletesebb vizsgálatára törekszik.¹² Az adatok korábbi eredményekkel való összehasonlítása során azt találtuk, hogy mind 2008-ban, mind a 2020-as vizsgálat szerint a szülő iskolai végzettségével együtt növekszik az önkéntes aktivitás mértéke, tehát a legkisebb arányban a 8 általános osztályt végzettek gyermekei, leginkább a diplomás szülőkkel rendelkezők végeztek ilyen típusú tevékenységet. Területi összevetés szempontjából centrumnak továbbra is a megyeszékhelyeket tekinthetjük (7. ábra), itt bizonyult a legmagasabbnak az önkéntesek aránya és az eddig megfigyeltékhez hasonlatosan a községek esetében a fővároséhoz közelítő, alacsonyabb értékeket figyelhetünk meg. A régiók esetében is az eddigi tendenciák érvényesülnek, a kiemelkedően magas értékeket produkáló dél-alföldi és dél-dunántúli régiók tekinthetők centrumnak, míg Észak-Magyarország helyzete periférikusnak, ebben a szegmensben hasonló értékeket találunk, mint a 2008-as mérések során.

¹¹ A kérdés vizsgálatakor meg kell említenünk a 2011. decemberében hatályba lépett köznevelési törvényt, mely jogszabályban bevezetésre került az ún. Iskolai Közösségi Szolgálat (IKSZ), amely 2016. január elseje után az érettségi vizsga bizonyítvány kiadásának feltételeként 50 óra közösségi szolgálat elvégzését szabta, itt értelemszerűen az önkéntesség elve az „önkéntes munka” végzésekor nem minden esetben teljesül. A kérdőív az ezen felül végzett önkéntes tevékenységre kérdez rá, de torzító hatása érzékelhető lehet az eredményeken.

¹² Tehetünk például megállapításokat azzal kapcsolatban, hogy a fiatalok mely területeken kívántak tevékenységükkel segíteni és hogy mely területeken önkénteskedtek a legszívesebben. Legtöbben az állatokon (és környezethez kapcsolódó csoportokon) segítenének és átlagon felül jelölték válaszul a szociális ellátás dimenziójába tartozó csoportokat, mint a fogyatékossgal élők, idősek és szegények csoportjait. Az önkéntes tevékenységüket leginkább a környezet- és állatvédelem területén, a szociális, illetve az egészségügyi ellátás, az oktatás, az ifjúsági csoportokkal való foglalkozás, segítségnyújtás területén végzik (Kerpel-Fronius et al., 2022).

7. ábra: Végzett Ön valaha önkéntes tevékenységet? (N2020=7920)

Forrás: saját szerkesztés.

A centrum és periféria további területi sajátosságait szemügyre véve érdemes megvizsgálni, hogy az önkéntes tevékenységet végzők milyen típusú szervezetekben tevékenykednek, találhatók-e különbségek ebben e tekintetben településtípusok között, illetve régiós szinten? A 2020-as erre vonatkozó kérdései a fiatal önkéntesek a civil, nonprofit szervezeti; önkormányzati vagy állami intézményi; egyházi, vallási; cég, vállalati, gazdasági szervezeti kapcsolódására kérdezett rá. A 15-29 éves korosztály leginkább a civil-nonprofit (44%), másodsorban az önkormányzati-állami szervezeteket (24%) részesítik előnyben, kevésbé jellemző rájuk az egyházi-vallási (10%) és a céges-vállalati (8%) szervezetekben való önkénteskedés. A helyi civil egyesületeknek minden vizsgált településtípuson nagyobb arányban sikerült becsatornázni az önkénteskedni vágyókat, mint akár a helyi önkormányzatoknak vagy egyházi szervezeteknek. Ezen túlmenően a községekben egyenlő arányban jelölték a civil szervezetekben való önkéntességet (38%), mint a vidéki városokban (38%) és jelentősen nagyobb arányban, mint Budapesten (33%)” (Kerpel-Fronius et al., 2022:356).

Régiós összevetésben a civil szervezetek által koordinált önkénteskedés aránya a közép-dunántúli területek esetében a legmagasabb, az országos átlagot (44%) jóval meghaladó mértékben (76%). Érdemes megemlíteni még a Nyugat-Dunántúl esetében tapasztalt alacsony értéket, itt mindössze 29% önkénteskedett ilyen

típusú szervezet szervezésében. A többi régiót tekintve az országos átlag körüli arányok tapasztalhatók. Az önkormányzati-állami szervezetek általi önkéntesség leginkább Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Dél-Dunántúl esetében jellemzőek, míg legkevésbé Közép-Dunántúl esetében.

Látható, hogy a régiókon belül komoly különbségek figyelhetők meg. Dél-Alföld és Dél-Dunántúl és Észak-Alföld, valamint Észak-Magyarország mind a négy típusban való részvételt figyelembe véve az országos átlagérték felett, vagy a körüli értékeket mutatott. A közép-dunántúli régió érdekessége, hogy a korábban említett civil szervezeti önkéntesség kiugró értéke mellett, a céges vállalati szervezésű önkéntesség esetében az országos átlag (9%) körüli érték látható, azonban rendkívül alacsony az állami és az egyházi szervezetek által önkénteskedők aránya (16%; 2%). Közép-Magyarországon egyik szervezeti forma esetében sem találunk az országos átlagot meghaladó értékeket, ezek különösen alacsonyak az önkormányzati (19%), illetve a céges szervezetek (6%) esetében. Nyugat-Magyarországon a céges vállalati szervezetek önkénteseinek arányát szemügyre véve magasán az országos átlag (9%) feletti részvételt (17%) tapasztalunk.

A 2016-os és 2020-as surveyk sajátossága, hogy a civil szférához való kapcsolódás egy addig nem vizsgált dimenziója a pénzadományok felajánlásának vizsgálata is megjelenik. Ennek kapcsán elmondható, hogy az eltérő kérdésfeltevések miatt az adatokat a korábbi felmérések eredményeivel teljes mértékben nem lehet összevetni, hiszen az 1%-os adófelajánlással kapcsolatos kérdés csupán a 2020-as adatfelvételkor került a kérdőívbe. Az azonban kiderül, hogy a civil szervezeteknek vagy pártok részére pénzt adományozók aránya négy év alatt 3%-ról 7%-ra nőtt. A fiatalok kb. hatoda (18%) ajánlotta már fel az adója 1%-át. Úgy tűnik, hogy a civil szervezetek számára való adakozási kedvet jelentős növekedés jellemezi (Kerpel-Fronius et al., 2022).

A 2016-os pénzadományozást és adófelajánlást együtt vizsgáló adatfelvétel eredményeit szemügyre véve a településtípusok alapján szignifikáns különbségeket találunk: a megyei jogú városokban adományoztak pénzt a legnagyobb arányban (7%), a főváros esetében a községekhez hasonlóan 2%-os értéket találunk, míg a városok esetében az országos átlaggal egyezőket (3%).

A régiók tendenciáinak változásainak vizsgálatakor 2016-ban Dél-Dunántúl esetében találjuk a legalacsonyabb aktivitást (1%), míg ez a dél-alföldi, és a közép-magyarországi területek esetében a legmagasabb, 5%.

2020-ban a pénzadományozást (az 1%-os adófelajánlás nélkül) vizsgálva a településtípusok között érdekes módon nem található szignifikáns különbség, azonban régiós összevetésben tapasztalható ilyen. A legaktívabbnak – a 2016-os adatokat figyelembe véve meglepő módon – a Dél-Dunántúl fiataljai tekinthetők, az országos átlagot (7%) jelentősen meghaladó mértékben adományoznak pénzt (16%). A Közép-Dunántúl alacsony aktivitása (3%) mellett a többi régió esetében az országos átlag körüli értékekről számolhatunk be.

A településtípusok vizsgálata során 2016-ban még a megyei jogú városok, megyeszékhelyek kiugróan magas (7%) adományozási aktivitása figyelhető meg, mindez a budapesti és a községekben élő fiatalok alacsony (2% alatti) aktivitása mellett. A 2020-as adatfelvétel során azonban már nem találunk szignifikáns különbségeket, így az országos átlag emelkedése miatt az alacsonyabb adományozókékvű településtípusok megyeszékhelyekhez való zárkózására következtethetünk.

Megvizsgáltuk azt a kérdést is, hogy vajon ebben a négy évben a különböző társadalmi csoportok között miként alakult az adományozási aktivitás. 2016-ban a várakozásainknak megfelelően, vélhetően anyagi lehetőségeiből kifolyólag is a magukat a felső társadalmi csoporthoz soroló fiatalok közül kerültek ki adományozók a legmagasabb arányban, ez az alsóbb csoportok felé haladva egyre csökken. A településtípusokhoz hasonlóan a 2020-as survey esetében – talán némiképp meglepő módon – nem találunk szignifikáns különbséget a különböző társadalmi csoportok ilyen irányú aktivitása között. Ezt a változást az alsóbb csoportok emelkedő értékei mellett a felsőbbek visszaeső értékei együttes módon okozzák. Ehhez hasonló tendenciákat figyelhetünk meg az apa legmagasabb végzettségével való összevetéskor is. 2016-ban azt tapasztaljuk, hogy várakozásainknak megfelelően az apa iskolai végzettségének emelkedésével szignifikánsan növekszik az adományozók aránya. A legfeljebb nyolc osztályt végzettek (1%) és a diplomával rendelkezők gyerekei (5%) közt jelentős különbséget találunk. A 2020-as mérés során ugyan találunk szignifikáns eltéréseket, ugyanakkor itt megfigyelhető a diplomások aktivitásának nagyarányú csökkenése (2%) a többi vizsgált csoport stagnáló értékei mellett.

A civilek iránti bizalom, a civil szféra, mint információforrás

A civil szervezeteknek juttatott pénzzadományok országos szintű növekedése mögött állhat esetlegesen a civil szférával, szervezetekkel kapcsolatos pozitív attitűd változása is. A velük szembeni bizalom vizsgálata azért is fontos kérdés, mert az tekinthető a szférához való kapcsolódás alapjának, illetve oka lehet az attól való távolmaradásnak is.

A különböző civil szervezetekkel szembeni bizalom egyfajta értékmérője lehet, hogy az egyén mennyire tartja fontos információforrásnak a számára helyben elérhető klubokat, civil szervezeteket, vallási közösségeket. A kérdés¹³ először a 2012-es kutatás során került a kérdőívbe, mellette helyet kapott még egy, a felsorolt intézmények megbízhatóságával szembeni attitűdöket vizsgáló kérdés is.¹⁴ Az adatok elemzése kapcsán az találtuk, hogy a megkérdezettek többsége számára (60%) ezek egyáltalán vagy inkább nem fontos információforrások, míg csupán 16% tartja őket annak. A megbízhatóság dimenziójában kisebb különbségeket figyelhetünk meg; a fiatalok csaknem fele szerint ezek a szervezetek nem, vagy inkább nem megbízható információforrások (49%), míg ötödük annak, vagy inkább annak tartja őket (21%).

Az ország régióit és a különböző településtípusokat összevetve szignifikáns különbségeket találunk, a legkevésbé a közép-dunántúli területek tartják információforrásként fontosnak a különböző helyi szervezeteket (14%), míg a leginkább az észak-magyarországi régió fiataljai (21%). A többi régió esetében az országos átlagok körüli értékeket találunk. Észak-Magyarország a helyi klubok, civil szervezetek, vallási közösségek megbízhatóságát vizsgálva is kiemelkedik, itt a legmagasabb a rájuk megbízható információforrásként tekintők aránya (27%). Legkevésbé szkeptikusak ezen szervezetek megbízhatóságával kapcsolatosan a Közép-Magyarországon, Észak-Alföldön élő fiatalok.

A települések vizsgálatakor kiderül, hogy Budapest esetében a legalacsonyabb a helyi szervezetek információforrásként való megítélése: az itt lakók csupán 12% gondolja őket fontosnak emellett itt a legmagasabb azok aránya, akik szerint egyáltalán nem azok (66%). A fővárost elhagyva nem találjuk nyomát egy esetleges

¹³ Tehát mennyire fontos az Ön számára a mint információforrás? A helyi (lakóhelyén működő) klubok, társadalmi szervezetek, vallási közösségek?

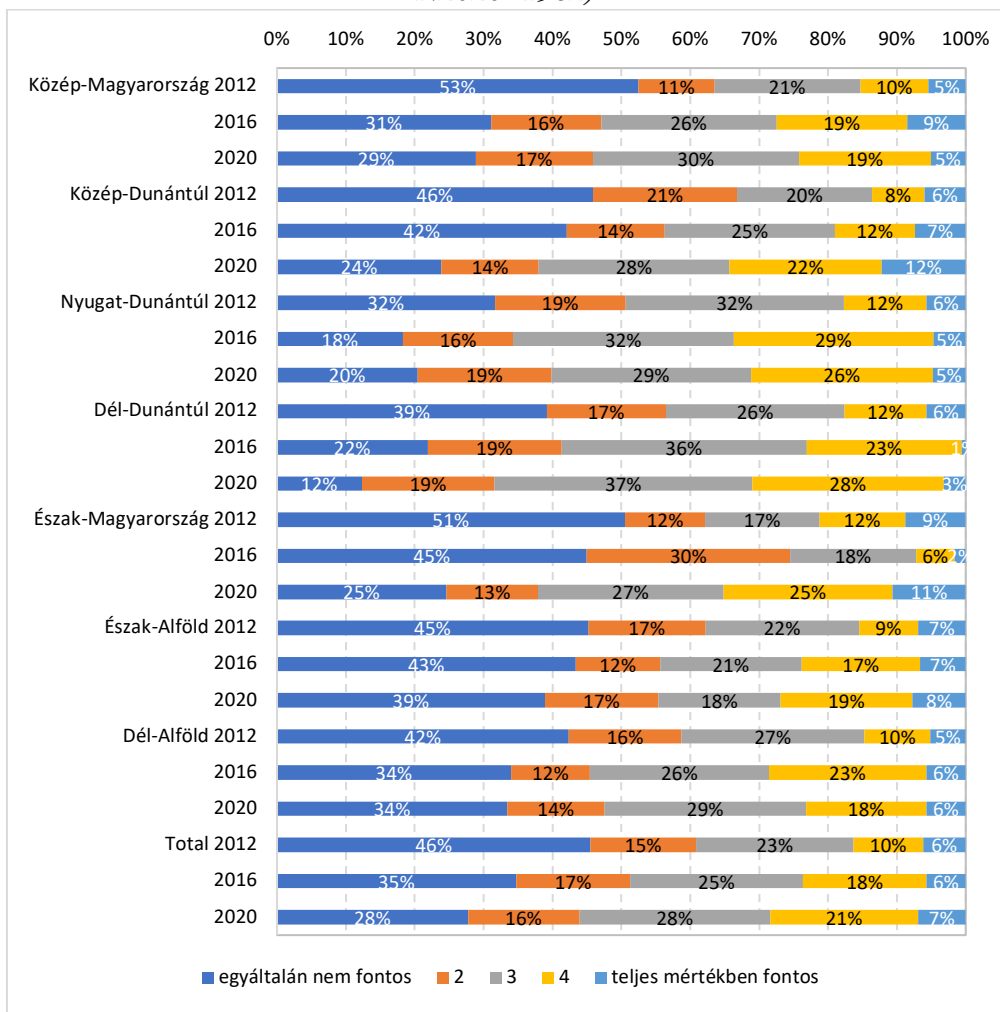
¹⁴ Abból a szempontból is osztályozza le ..., hogy mennyire tartja megbízhatónak az adott információforrást? A helyi klubok, társadalmi szervezetek, vallási közösségek?

centrum-periféria eloszlásnak, mivel a különböző településtípusok átlagai egymáshoz közel helyezkednek el. Kiderül, hogy a megyei jogú városok és megyeszékhelyek lakói a községben élőkkel egyező arányban tartják fontosnak ezeket a szervezeteket, mint információforrást (17%). Az ország többi városának fiataljai pedig valamivel kevésbé osztják ezt a véleményt (16%). A megbízhatóság tekintetében is hasonló tendenciákról számolhatunk be. Budapest esetében a legalacsonyabb azok aránya, akik megbízhatóként értékelik ezeket a szervezeteket, ez a községek lakóira a legjellemzőbb, őket követik a megyeszékhelyek-megyei jogú városok, majd az egyéb vidéki városok fiataljai.

Ezeket az eredményeket a 2020-as adatfelvétel során tapasztaltakkal csak részben tudjuk összevetni, mivel a lokális szervezetek, mint információforrások megbízhatóságával kapcsolatos kérdés 2012 után nem került a kérdőívbe. Így is izgalmas lehet azonban, hogy vajon változott-e ezen szervezetek fontosságának megítélése 2012 és 2020 között, ha rájuk, mint információforrás tekintünk? 2020-ban a megkérdezettek már 28%-a tartja a helyi szervezeteket fontos vagy inkább fontos információforrásnak, tehát egy növekvő tendenciát figyelhetünk meg, s ez párosul az azokat kevésbé, vagy nem fontos forrásnak tartók arányának jelentős csökkenésével is (44%).

A régiókat szemügyre véve ugyancsak jelentős változásokat tapasztalunk. Számottevő pozitív elmozdulás érzékelhető Közép-Dunántúl esetében, illetve hasonló tendenciák mutatkoznak a Nyugat- és Dél-dunántúli régiókat szemügyre véve. A 2012-es adatfelvételhez hasonlóan továbbra is az észak-magyarországi régió fiataljai azok, akik leginkább fontos információforrásként tekintenek ezekre az intézményekre (8. ábra).

8. ábra: Mennyire fontos az Ön számára a ..., mint információforrás? a helyi klubok, társadalmi szervezetek, vallási közösségek? (N2012=7462; N2016=1847; N2020=1982)

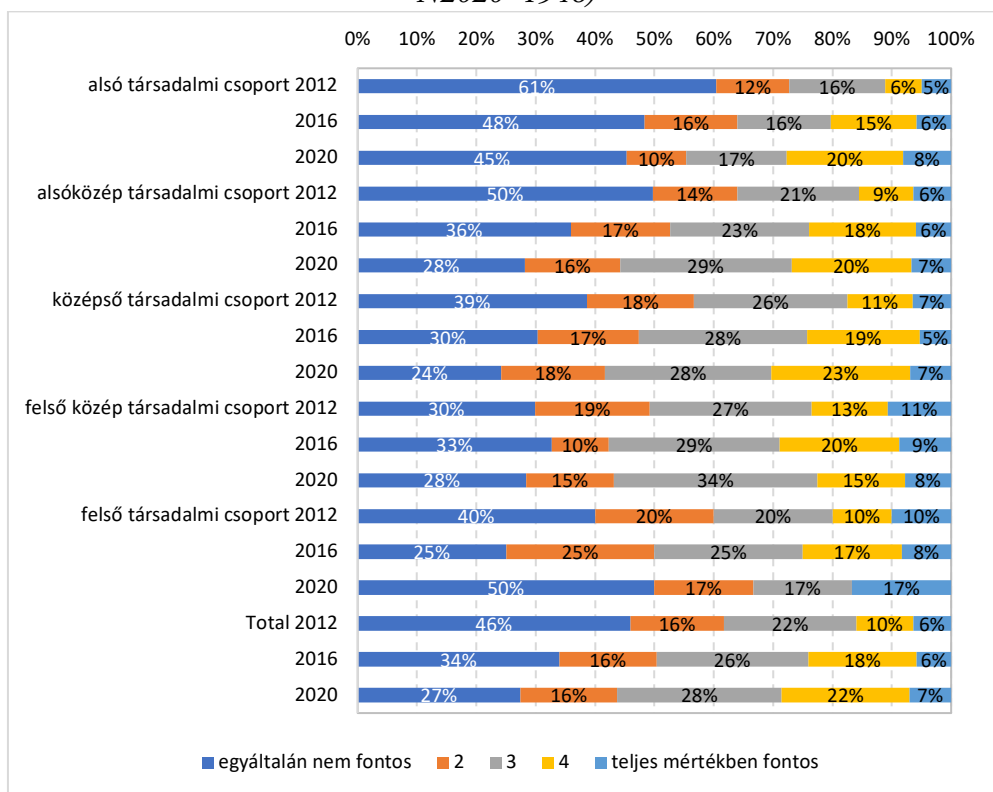
Forrás: saját szerkesztés.

A 2012-es adatok rávilágítottak, hogy a társadalmi helyzet is szignifikánsan befolyásolja mind a helyi szervezetek fontosságával, mind az azok megbízhatóságával kapcsolatos véleményeket. Ebben a dimenzióban beszélhetünk társadalmi centrum-periféria kialakulásáról. A felsorolt szervezetek információforrásként fontosnak tartók aránya a felső-közép és felső társadalmi csoportokban a legmagasabb, de az önbesorolásos társadalmi ranglétrán lejjebb haladva egyre alacsonyabb értékeket találunk. A megbízhatóságot vizsgálva sem változik jelentősen a kép: a középső társadalmi csoport van a legpozitívabb

véleménnyel a helyi szervezetekről ebből a szempontból felső-közép és felső társadalmi csoport magas értékei mellett. Az alsó, alsóközép csoportok fiataljai esetében itt is alacsonyabb értékeket találunk.

A 2020-as adatfelvétel adatait szemügyre véve örömteli, hogy mind az alsó, mind az alsóközép társadalmi csoport esetében jelentősen nőtt azok aránya, akik fontos információforrásnak tartják a felsorolt helyi intézményeket. A felső és felső közép csoportok esetében azonban kisebb visszaesést érzékelhetünk. A 2012-es adatokhoz képest jelentős változás, hogy megfordultak a társadalmi csoportok között az eddig megfigyelt tendenciák, hiszen a legutolsó adatfelvétel során a középső társadalmi csoport után az alsóbb társadalmi csoportok esetében találunk magasabb értékeket. Úgy tűnik ebben az időszakban számukra jelentősen nőtt ezen szervezetek információinak fontossága (9. ábra).

9. ábra: Mennyire fontos az Ön számára a ..., mint információforrás? a helyi klubok, társadalmi szervezetek, vallási közösségek? (N2012=6920; N2016=1745; N2020=1946)

Forrás: saját szerkesztés.

Amennyiben a szülői végzettség (apa) dimenziójában vizsgáljuk a kérdést, hasonló tendenciákat figyelhetünk meg az adott időszakban. 2012-ben az apa végzettsége szignifikánsan határozta meg az ezirányú vélekedést, leginkább a diplomás szülővel rendelkezők tartják fontos információforrásnak ezeket a szervezeteket, míg az alacsonyabb szülői végzettséghez magasabb elutasítottság párosul. 2020-ban a kép nem változott, a legmagasabb arányban még mindig a legmagasabb szülői végzettséggel rendelkezők tartják fontos vagy inkább fontos információforrásnak a lokális civil szervezeteket (37%), az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők esetében ez csökken, a legfeljebb nyolc általános osztályt végzett apák gyermekei esetében már csak 24%.

A 2016-os és 2020-as surveyben helyet kapott egy, a civil szervezetekkel szembeni bizalmat vizsgáló kérdés is¹⁵, ezek összevetése a kérdőívek szerkezeti változtatásai miatt (a 2020-as kérdőívben már külön kérdésként szerepel az NGO-kal szembeni bizalom is) csak részben lehetséges, ám az megállapítható, hogy az ezekben a szervezetekben megbízók aránya 2020-ban csökkent, illetve a bizalmatlanok előfordulása jelentősen emelkedett (Kerpel-Fronius et al., 2022).¹⁶

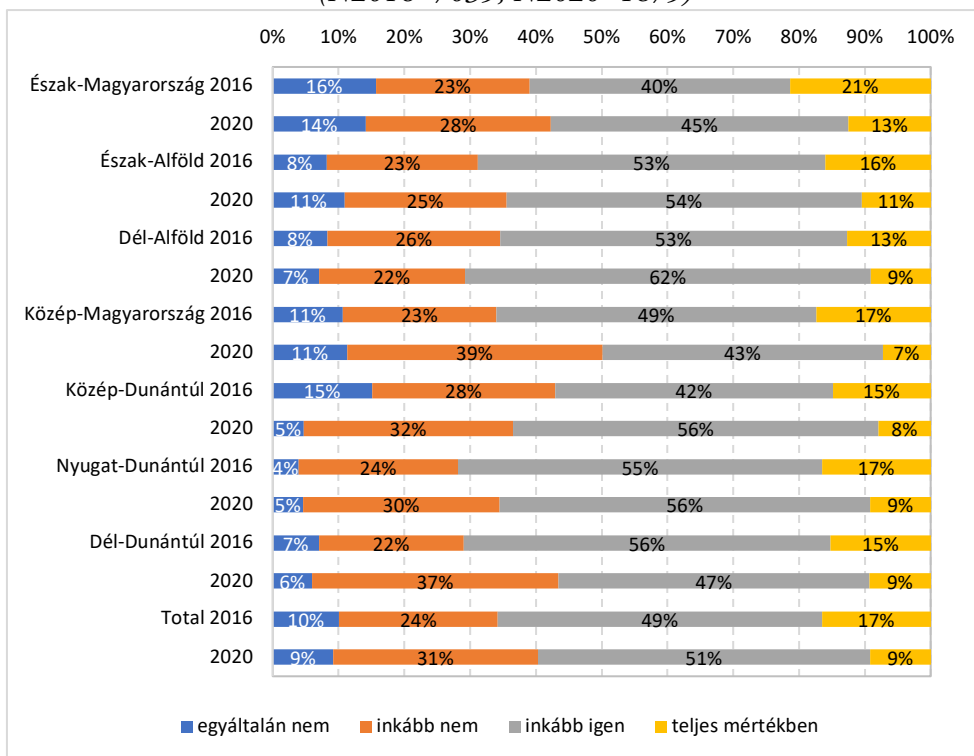
2016-ban a régiókat vizsgálva (10. ábra) az civil szervezetekben inkább vagy teljes mértékben megbízók aránya Nyugat-, Dél-Dunántúl és Észak-Alföld esetében volt a legmagasabb (72-71%), ez az érték a Közép-Dunántúlon a legalacsonyabb (57%). A teljes mértékben bizalmatlanok leginkább a közép-dunántúli és észak-magyarországi régiók fiataljai (15-16%).

2020-ban a korábban a civil szervezetekben inkább megbízó régiók esetében is visszaesést találunk, igaz ez mind az észak-alföldi, mind a nyugat-dunántúli régió esetében. Különösen nagyarányú a bizalom visszaesése a dél-dunántúli és közép-magyarországi fiatalok körében. A bizalom emelkedését mindössze a közép-dunántúli és dél-alföldi területeket vizsgálva érzékelhettük, utóbbiak esetében tapasztalható a legmagasabb érték (71%) 2020-ban.

¹⁵ Mennyire bízik Ön a következőkben? A civil szervezetekben? egyáltalán nem, inkább nem, inkább igen vagy teljes mértékben

¹⁶ A bizalmi adatok longitudinális elemzésekor nem lehet eltekinteni a kormány civil szervezetekkel szembeni negatív propagandájának értelmezési keretéről, amely nem hatás nélküli a társadalom, a fiatalok civil mivoltához való viszonyára is. Ezeket a feltételezéseket igazolhatja például a 2020-as adatfelvétel során tapasztalt, a 15-29 éves korosztály NGO-kal szembeni magas bizalmatlansága is.

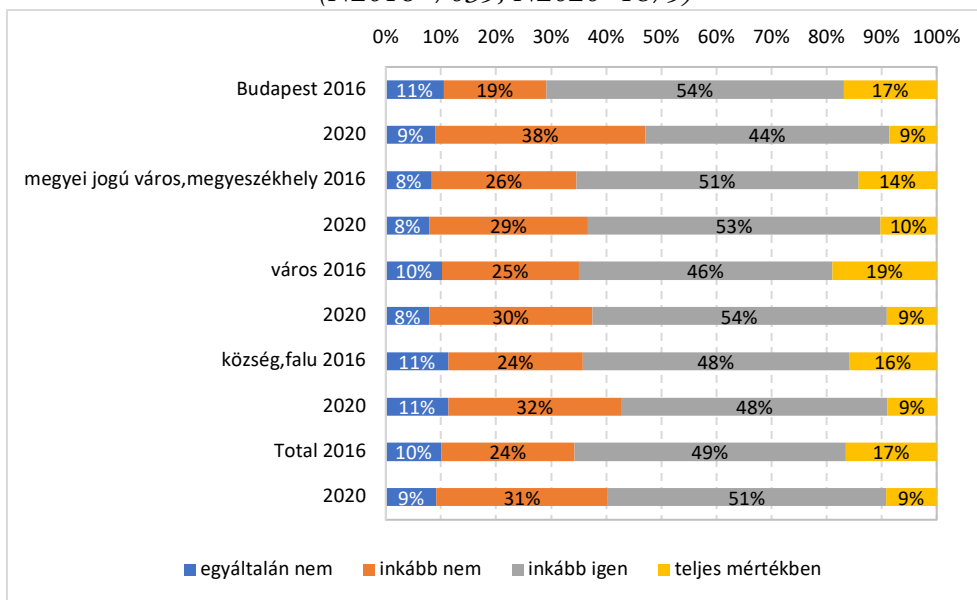
10. ábra: Mennyire bízik Ön a következőkben? A civil szervezetekben?
(N2016=7039; N2020=1879)

Forrás: saját szerkesztés.

A településtípusok összevetésekor a főváros esetében találjuk a legmagasabb bizalmi szintet (71%), e mellett kiemelkedő a megyei jogú (66%) és egyéb városok (65%), valamint a községek (64%) értékek is. 2020-ban jelentősen megnőtt a kérdésre válaszolni nem tudók és a nem válaszolók aránya, ez leginkább a főváros fiataljaira jellemző, itt a kérdezettek 10%-a sorolható ebbe a kategóriába. A kérdésre válaszolók vizsgálatakor nem találunk szignifikáns eltérést a településtípusok között, ám a 2016-os adatokkal való összevetésben megfigyelhető, hogy Budapest esetében kiugró volt a bizalom csökkenése, míg a kisebb településeken ez a folyamat mérsékeltebben érzékelhető (11. ábra).

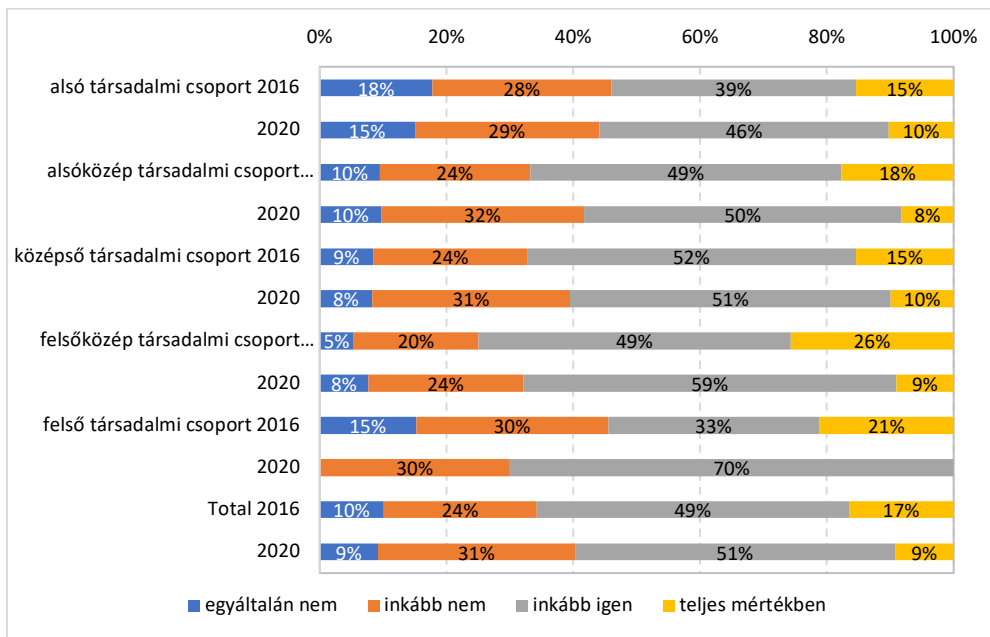
11. ábra: Mennyire bízik Ön a következőkben? A civil szervezetekben?
(N2016=7039; N2020=1879)

Forrás: saját szerkesztés.

A különböző társadalmi csoportok vizsgálatakor a 2016-os adatfelvétel során szignifikáns különbségek láthatók; leginkább a középső társadalmi csoportok bíznak a civil szervezetekben, a legmagasabb értéket a felsőközép csoport esetében találtuk (75%). Érdekeség lehet, hogy a felső és az alsó társadalmi csoportba tartozók között részben hasonló eloszlásokat találunk, a különbséget a felső csoport magasabb „teljes bizalmának” aránya jelenti a civil szervezetek felé. 2020-ban a tényleges válaszadók között nem található szignifikáns különbség. Ez részben a válaszolni nem tudók arányának növekedésével – ez a felsőközép csoport esetében a legmagasabb (10%) –, illetve a felső társadalmi csoportok nagyarányú válaszmegtágadásával (15%) magyarázható. A kérdésre ténylegesen választ adókat vizsgálva kiderül, hogy a civil szervezetek iránti bizalom csak az alsó és felső társadalmi csoport esetében emelkedett, a többi esetben csökkenő értékeket találunk (a „teljesen megbízók” aránya az összes csoportban visszaesett) (12. ábra).

12. ábra: Mennyire bízik Ön a következőkben: a civil szervezetekben?
(N2016=6720; N2020=1849)

Forrás: saját szerkesztés.

A szülői végzettség is szignifikánsan határozza meg a civil szervezetekkel szembeni bizalmat, ám az eddigiekhez képest kisebb különbségeket tapasztalunk. A legfeljebb 8 osztályt végzettek és a diplomás szülőkkel rendelkezők esetében is 60%-os a szervezetekben inkább megbízók aránya. Ebben a dimenzióban a szakmunkás végzettségű szülők gyermekei alacsony bizalmi szintjéről számolhatunk be.

Összegzés

Munkánkban a civil szervezeti tagság, az adományok (pénz- és idő) és a civilek iránti bizalom viszonyait vizsgáltuk regionális, illetve településtípus szerinti összevetésben, továbbá ennek szociodemográfiai jellemzők szerinti változását igyekeztünk leírni.

A civilitáshoz való viszony különböző dimenzióit vizsgálva az alacsonyabb szülői végzettséggel rendelkezők és a magukat az alacsonyabb társadalmi csoportba sorolók helyzete tekinthető perifériásnak. A szervezeti tagságot 2000-2016 között vizsgálva látható, hogy a magasabb szülői végzettséggel rendelkezők, jobb

körülmények között élők esetében nagyobb arányú szervezeti tagság figyelhető meg. Ráadásul köztük és a kevésbé szerencsés társadalmi csoportok fiataljai között ebben egyre növekvő különbségeket találunk. Az önkéntes aktivitásban, illetve az önkéntes tevékenységgel kapcsolatos attitűdökben szintén ezek a tendenciák érvényesülnek, a magukat az alsóbb társadalmi kategóriákba sorolók, alacsonyabb szülői végzettséggel rendelkezők között alacsonyabb az önkéntesek aránya, kevésbé tartják fontosnak az ilyen jellegű tevékenység végzését. A helyi szervezetek információit szintén leginkább a szerencsésebb társadalmi helyzetben lévők tartják fontosnak. A legkisebb különbséget a társadalmi centrum és periféria között a civil szervezetekben való bizalom vizsgálata során tapasztaljuk, itt a magukat az alsóbb társadalmi csoportba soroló fiatalok értékei a középső csoportokéhoz hasonlatosak, illetve a szülők végzettsége is ebben a dimenzióban a legkevésbé meghatározó.

A településtípusok összevetésekor is jelentős különbségeket találunk. Összességében megállapítható, hogy a várakozásainkkal ellentétben a civilitáshoz való viszony vizsgálatok az annak alkotóelemeihez való viszonyulás ambivalens. A megyei jogú városok és falvak községek esetében hasonló, növekvő tendenciát találunk a szervezeti tagságot vizsgálva, míg Budapest és az egyéb vidéki városok csökkenő értékeket mutatnak. Látható azonban, hogy ezek az értékek nem kapcsolhatók össze a civilitás egyéb elemeihez való viszonyal, hiszen például növekedés látszik érvényesülni az adományozási kedv esetében, itt 2020-ra már nem találtunk szignifikáns különbségeket a településtípusok között. Illetve ezek a pozitív mintázatok nem jelentik egyben a civilek iránti bizalom növekedését sem, itt a vizsgált időszakban visszaesést tapasztaltunk, a főváros esetében a legnagyobbat, a többi településtípus értékeinek viszonylagos együtt mozgása mellett. Ezekből a tendenciákból tehát az egyes településtípusok a civilitás egyes alkotóelemeihez való eltérő és nem minden esetben összefüggő viszonyát állapítottuk meg.

A régiók vizsgálatok megállapítható, hogy érzékelhető pozitív változások mellett, nem történtek markáns módosulások a régiók közti viszony tekintetében a 2008-2020 közötti időszakban. Tendenciaként megfigyelhető, hogy a 2008-ban centrumként definiált területi egységek (Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl) 2020-ban is – a legtöbb esetben – kiemelkedő vagy országos átlag fölötti értékeket mutattak, míg a perifériának tartott (észak-alföldi, észak-magyarországi) régiók

mind a civilek iránti bizalmat, az adományozási kedvet, mind a szervezeti tagságot tekintve általánosságban alacsonyabb értékeket érnek el. A centrum és perifériás régiók esetében nagyobb arányban figyelhetjük meg a különböző alkotóelemekhez való viszonyok együtt mozgását, míg a többi régió esetében gyakrabban találkozunk egy-egy szegmens esetében a többitől eltérő; kiugróan alacsony vagy magas értékkel.

Irodalomjegyzék

- Bartal Anna Mária (2022): Ifjúsági önkéntesség 2020 – avagy a hazai önkéntes-kutatások néhány falra hányt borsójáról, *Önkéntes Szemle*, 2(3): 131-138.
- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2005): *Ifjúság2004*. Gyorsjelentés. Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda, Budapest.
- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2009): *Ifjúság2008*. Gyorsjelentés. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.
- Bogáromi Eszter (2015): Dél-Dunántúl – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés in Nagy Ádám – Székely Levente: Harmadrészt - Magyar Ifjúság 2012, ISZT Alapítvány - UISZ Alapítvány - Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Böcskei Balázs – Fekete Mariann – Nagy Ádám – Szabó Andrea (2023a): „Carpe diem!” helyett „Carpe punctum!” - Új irányok az ifjúság véleményének megismerésében, *Kultúra és Közösség 1. szám, (megjelenés előtt)*.
- Böcskei Balázs – Fekete Marianna – Nagy Ádám – Szabó Andrea (2023b): „Az iskolában ennél jobb átlagom még soha nem volt: egyfolytában ötöst kaptam” – Az online oktatás a magyar fiatalok percepciói alapján – egy empirikus társadalomtudományi alapú kutatás első eredményei. *Új Pedagógiai Szemle, 1-2. szám (megjelenés előtt)*.
- Csizmadia Zoltán – Tóth Péter (2015): Nyugat-Dunántúl – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés in Nagy Ádám – Székely Levente: Harmadrészt - Magyar Ifjúság 2012, ISZT Alapítvány - UISZ Alapítvány - Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Fazekas Anna (2015): Dél-Alföld – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés in Nagy Ádám – Székely Levente: Harmadrészt - Magyar Ifjúság 2012, ISZT Alapítvány - UISZ Alapítvány - Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Gaszó Tibor – Szabó Andrea (2002): *Társadalmi közérzet, politikához való viszony*, In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): Ifjúság2000, Tanulmányok I. kötet. Nemzeti Ifjúságkutatási Intézet, Budapest.
- Gyorgyovich Miklós (2022): *Az erős önkéntesidentitással bíró fiatal önkéntesek alakulása a koronavírus árnyékában*. In. Székely Levente (szerl.) HorizontON – Aktuális kérdések a magyarországi fiatalok élethelyzetéről és életmódjáról. Erzsébet Ifjúsági Alap Nkft – Társadalomkutató Kft. Budapest.
- Keane, John (2004): *A civil társadalom. Régi képzetek, új látomások*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kerpel-Fronius Balázs – Nagy Ádám – Fazekas Elek (2022): *Önkéntesség, civilség, ifjúsági szakma*. in Nagy Ádám (szerk.): A lábjegyzeten túl is. magyar ifjúságkutatás 2020. Excenter Kutatóközpont – Szociális Demokráciáért Intézet. Budapest.
- Nagy Ádám – Fekete Mariann (2020): *Ifjúságkutatási góltoló – A 2020-as nagymintás ifjúságkutatás módszertani dilemmái* in. A. Gergely András, Kapitány Ágnes, Kapitány

- Gábor, Kovács Éva – Paksi Veronika (szerk.): Kultúra, közösség és társadalom – Tanulmányok Tibori Tímea tiszteletére Társadalomtudományi Kutatóközpont – Magyar Szociológiai Társaság, Budapest.
- Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.) (2014): *Másodkézből. Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány – Kutatópont, Budapest.
- Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.) (2015): *Harmadrészt. Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány – UISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.) (2016): *Negyedszázad. Magyar Ifjúság 2012*. Iuvenis Ifjúságszakmai Műhely – ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont – Új Ifjúsági Szemle Alapítvány, Budapest.
- Nagy Ádám (2022): *A surveyn is túl*, in Nagy Ádám (szerk.): *A lábjegyzeten is túl – magyar ifjúságkutatás 2020*, Excenter, Budapest.
- Nagy Ádám (szerk.) (2018): *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016*. Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Nagy Ádám (szerk.) (2022): *A lábjegyzeten is túl – magyar ifjúságkutatás 2020*, Excenter Kutatóközpont – Szociális Demokráciáért Intézet, Budapest.
- Oross Dániel – Monostori Kristóf (2018): Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan! in Nagy Ádám (szerk.): *Margón kívül, magyar ifjúságkutatás*, Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Ruff Tamás – Domokos Tamás (2015): *Közép-Dunántúl – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés*. in Nagy Ádám – Székely Levente: *Harmadrészt - Magyar Ifjúság 2012*, ISZT Alapítvány – UISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Szabó Andrea (1997): *Civil önszerveződések generációs metszetben*. MTA PTI, Budapest.
- Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (2002): *Ifjúság2000 – Tanulmányok I*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Szabó Fanni – Nagy Zita Éva (2015): *Észak-Alföld – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés*. in Nagy Ádám – Székely Levente: *Harmadrészt - Magyar Ifjúság 2012*, ISZT Alapítvány – UISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Szeidl Blanka – Terplán Győző (2015): *Észak-Magyarország – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés*. in Nagy Ádám – Székely Levente: *Harmadrészt - Magyar Ifjúság 2012*, ISZT Alapítvány – UISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Székely Levente – Nagy Ádám (2015): *Közép-Magyarország – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés*. in Nagy Ádám – Székely Levente: *Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012*, ISZT Alapítvány – UISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Székely Levente (szerk.) (2013): *Magyar Ifjúság 2012 – Tanulmánykötet*. Kutatópont, Budapest.
- Székely Levente (szerk.) (2018): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Kutatópont – Enigma2001, Budapest.
- Székely Levente (szerk.) (2021): *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején*. Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről. Enigma2001, Budapest.
- Williamson, Howard (ed.) (2002): *Supporting Young People in Europe: Principles, Policy and Practice, in International Reviews of National Youth Policy 1997- 2001 – a Synthesis Report*. Council of Europe.

Abstract

Regional civic presence and civic center-periphery relations based on the Hungarian large-scale youth research

The large-scale (8,000 people) survey-based youth research program implemented since the millennium. It tries to record the life situation of the 15-29 age group every four years what is partially suitable tool for painting a comprehensive picture of Hungarian youth. In our article, we examine on the basis of these data the relations to civic attitudes and to civil society. There are some publications to civilians, but the analysis that takes geographical inequalities (regionality, center-periphery) has not yet been made public. Primarily, we examined how regionality and – both geographically, socially, and economically – center-periphery relations are manifested in civil participation, time and money donations and trust in civilians.

Keywords: *Hungarian regions, center-periphery relations, sociodemographic characteristics, trust in civil organizations, donations of time and money, civil membership*

KISS MÁRTON¹

SPANYOLVIASZ ÚJ KÖNTÖSBEN – A GEOHISTÓRIA ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

KÖNYVISMERTETÉS

William Mallinson: Guicciardini, Geopolitics and Geohistory. Understanding Inter-State Relations. Athens, 2021. 151 p.

Francesco Guicciardini (1463–1540) politikus, katonai vezető és politikai gondolkodó, de leginkább történetírói munkásságáról ismert. Leghíresebb munkája (*Ricordi – Emlékek* címmel) kisebb történetek és intelmek gyűjteménye, amelyek különösen a politikai élet viszontagságaira hívták fel a figyelmet. Munkásságát kevesebben ismerik, mint kortársát Niccolò Machiavellit (1469–1527), pedig ketten közösen alkották meg azt a közeget, amelyből a 15–16. századi politikai élet igazán megérhető. Míg Machiavelli *Fejedelme* alapvetően egy pesszimista, sötét emberképpel rendelkező munka, addig Guicciardini aforizmái inkább az ember pozitív oldalát emelik ki, amellyel úrrá tud lenni a káoszon. A szerencséhez (*Fortune*) való viszonyuk is ellentmondásos, mivel Guicciardini szerint azt ki kell érdemelni (és meg kell hódítani, mint egy hölgyet), addig Machiavelli szerint le kell azt győzni, hogy a miénk lehessen. A két gondolat együtt olyan hatást kelt, mintha az őselemek táncát láthatnánk a szemünk előtt, hiszen mindkét félnek valahol igaza van. A perspektíva ugyanakkor nagyon is megkülönbözteti a két felet, ugyanis míg Guicciardini meglegedett volna egy jól szervezett városállammal (Firenzével), amely akár Itália ura is lehetne, addig Machiavelli szinte követelte a barbárok kiűzését az Itáliai-félszigetről. Éppen ezért nem meglepő, hogy utóbbi munkáját több birodalom is előszeretettel használta és forgatta érvelése során.

¹ Doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola

ORCID 0000-0002-9663-1223

DOI: 10.15170/PSK.2022.03.02.06

William Mallinson munkájában nyolc fejezet segítségével kívánja bemutatni Guicciardini munkásságát és hatását a mai gondolkodásra. A munka különlegessége, hogy a nyolc fejezet önmagában is működő egységet alkot, a témák közötti kapcsolatot pedig az itáliai szerző gondolatai teremtik meg.

Mallinson kísérletet tesz arra, hogy egy régi tudományt visszahelyezzen megérdemelt helyére – ez pedig a történelem lenne. A globalizált világban úgy érzi, hogy a múltról való tudományos gondolkodást felváltotta a különböző elméletek, narratívák és modellek halmaza. Ezek pedig amellett, hogy segítik a fókuszot egy adott probléma esetén, mégis kordába zárják az emberi gondolkodást, amely nem lehet tudományos cél. Különösen egy olyan világban nem, ahol a globális összeköttetések miatt szinte mindenki ki van téve a világban történő folyamatok következményeinek. Korábban ilyen példának tartották a második világháborút, amely következtében közel 80-85 millió ember halt meg és számos ország érintetté vált (még ha úgy is, ha csak hadüzenetet küldtek). A 21. században újabb tapasztalattal bővült az emberiség – a *Covid19* járvánnyal. A betegség utóhatását a mai napig magunkon érezhetjük Oltások, korlátozások, kizárások és bizonytalanság lett úrrá azon a világon, amelyet addig oly jól ismertnek véltünk.

E bizonytalanság – vegyítve a terrorizmus, a regionális konfliktusok és polgárháborúk tömegével – számos olyan elméletet hívott életre, amelyek eddig nem, vagy csak korlátozottan voltak ismertek a mindennapi emberek számára. Ilyennek számított a geopolitika, amely a 19. század második felében jött létre. Az államok érdekeivel, törekvéseivel és céljaival foglalkozó tudományág hamar népszerűvé vált a politikusok körében, így a különböző elemzéseket már katonai célok is motiválták. A geopolitika kezdeti nagy gondolkodói (Friedrich Ratzel, Rudolf Kjellén, Karl Haushofer, Nicolas Spykman) saját korukat értelmezve kívánták használni tudományukat, esetleg előzetes stratégiát fogalmazva meg országaik számára. A tudományág a második világháború alatt Európában visszaszorult, de az Amerikai Egyesült Államokban és Latin-Amerikában komoly követőkre talált (Szilágyi, 2018).

Mallinson a geopolitika, geostratégia és geoökonómia mellé egy újabb fogalmat kíván bevezetni, amely a geohistória (*geohistory*) nevet viselné. Mivel ez egy megközelítési mód, ezért ki tudja kerülni azokat a hibákat, amelyeket a korábbi – fentebb említett – vetélytársai nem: az átideologizálást. A magát komplexnek

beállító geohistória azt állítja, hogy minden, ami elmúlt (akár egy másodperccel is), az már a történelemhez (*past*) tartozik. A jelen és a jövő egy olyan intellektuális konstrukció, amely az adott tapasztalatok tudatában alakul tovább és így nem is tekinthető a tudományos vizsgálat tárgyának. E determinált megfogalmazása azért is tűnik visszásnak, mert a kiadványban számos olyan példát említ, mely éppen ezzel szemben fogalmazza meg véleményét és közvetlenül a jelen tapasztalataira utal. Saját „fegyverét” maga ellen fordítva érdemes megemlíteni, hogy bizony a jelen tapasztalatai átírhatják a múltról alkotott gondolkodásunkat, különösen akkor, ha az egy nagy kataklizma következtében változik meg (legyen az haláleset, háború vagy bombatámadás).

Mallinson szándékai érthetőek, mivel a folyamatosan alakuló új elméletek és megközelítések mellett szükség lehet egy olyan biztosabb szemléletre, amely mentesül a jelenleg divatosnak tűnő irányzatoktól. A könyv kiadásának idején nem is sejthette volna, hogy mennyire találóak lesznek mondatai a félelemről, a bizonytalanságról és a háború identitásokra gyakorolt hatásairól. Az orosz–ukrán konfliktus megértése ugyanis pontosan olyan feladat, amely a történelem, a földrajz, a politika és egyéb tudományok együttes ismerete nélkül megoldhatatlannak látszik. Egyik oldalon találhatunk egy olyan tapasztalati réteget, amely ezt a régiót – Kelet-Európát – a birodalmiság közöttiként, egyfajta ütközőzónaként értelmezte évszázadokon keresztül. Itt esett egymásnak a lengyel-litván állam, az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és az Orosz Császárság, létrehozva egy olyan térséget, ahol a háború volt a normalitás. Itt csak olyanok élhettek, akik alkalmazkodni tudtak ehhez a közeghez, amely nem csak a katonai-stratégiai döntéseket jelentette, hanem a politikához való hozzáállást is. Mallinson logikáját használva látható, hogy ez a terület – a mai Ukrajna – régen több állam számára is kívánatos külpolitikai cél volt, melyet részlegesen vagy egészen uralmuk alatt tartottak. Az eltolódás akkor kezdődött, amikor a 18. század végén Lengyelországot három részre osztották (utoljára 1795-ben), amely után a terület nagyobb része orosz fennhatóság alá került. A rövid függetlenedési időszak (1918–1920) után erőteljes szovjet irányítás érvényesült, amelyet csak a második világháború harcai és a későbbi polgárháború törtek meg. Távolról nézve azt is mondhatnánk, hogy a mai ukrán területeken kétféle tapasztalat létezett: a háború vagy a szovjet/országi uralom. Mallinson logikáját követve így nem lepődünk meg, hogy az 1991-ben függetlenné váló ukrán államban az oroszokkal való látható vagy

rejtett konfliktusok állandóak voltak, 2014-től pedig fegyveres összecsapásokká fajultak. A geohistória megközelítése ebben az esetben úgy érvelne, hogy az ott élő emberek viselkedése (történelmi tapasztalata) mindegy predesztinálta, hogy itt előbb vagy utóbb háborúra kerül majd sor. A geopolitikai elemzők – vélné a geohistória képviselője – csak abban jók, hogy térképeket madártávlatból nézve ítélkezzenek stratégiai kérdésekről, nem ismerve a múltbéli tapasztalatokat. A „*sine ira et studio*” (harag és részrehajlás nélkül) tacitusi megközelítését pedig többen támadnák, mert a pillanatnyi politikai célok átírnák ezeket a tapasztalatokat és a véleményeket egyaránt.

A geohistória teoretikusa ugyanakkor nem gondolt számos olyan dologra, amelyre elméletét alapozza. Guicciardini alapján úgy véli, hogy az írás tevékenysége egy olyan forma, amely valóban tükrözi az adott személy gondolkodását és szemléletét. Mint ilyen alkalmas lehet arra, hogy szinte ideológiamentesen foglalkozhasson a múlt kérdéseivel, ahogyan azok valójában megtörténtek. Ezzel kapcsolatban azonban számos probléma vetődik fel és nem csak a Mallinson által említett „túlzott kritika” képviselői.

Az írott szövegek mögött fellelhető tartalmakkal az 1970-es évek foglalkozott Hayden White (1928–2018), akinek a nyelvi fordulattal (*linguistic turn*) foglalkozó elmélete jegyzett meg kritikát a szövegekkel kapcsolatban. Véleménye szerint a szövegek nem a semmiből keletkeznek, vagyis magukon hordozzák nem csak az adott korszellemet (eddig a történészek is egyetértének), hanem az adott egyén pszichés és mentális állapotát is. E mellett a források „ütköztetése” nem valósulhat meg egy olyan szöveg esetén, amelyből csak egyetlen darab létezik. A kiegészítő források alkalmazása azért lehet problematikus, mert bizonyos források nem mindig azért jöttek létre, amiért a kutatók kíváncsiak lennének. Legjobb példa erre egy korabeli levél, amely több okból is született, de biztosan nem azért, hogy azt egy többszáz évvel később élő szakértő olvashassa. Hasonló a helyzet az iratok tárolására alkalmas levéltárakkal is, mivel az iratanyag legnagyobb része (közel 80%-a) a hivatali működésből eredő iratokat tartalmazza, vagyis az állam és/vagy hivatal álláspontját kívánja bemutatni. Éppen ezért a múlt iratközpontú megközelítése sosem lehet teljes a maga nemében, a források összevetése pedig sokszor inkább fokozza a múltbéli ködöt, mintsem tiszta viszonyokat teremtene.

A kiadványban szereplő történetelméleti érvek megalapozottsága ugyanakkor nem pusztán a történettudomány felől nézve válnak bizonytalaná. A geopolitika elméletének 20. századi fejlődése során számos olyan irányzat született meg, mely komoly kritikát fogalmazott meg a téma tradicionális (birodalmi) álláspontjaival szemben. Gearoid O’Tuathail (Gerard Toal) szerint a klasszikus geopolitika csak egy narratíva a lehetséges értelmezési keretek közül, ezzel felveti a lehetőséget, hogy több ilyen is létezhet. A geopolitikai gondolkodásban a kritika alapját az adta, hogy a fennálló narratívák nem mindig egyedül léteznek, hanem alapvetően saját világmagyarázattal állnak elő. Erre példa „fejünkben élő Írország” képe, amely a mai formájában sosem létezett, hanem angol királyok, hadvezérek (pl. Oliver Cromwell), mérnökök és térképészek közös intellektuális konstrukciója. A hódítással együtt ugyanis felül kívánták írni a helyhez kapcsolódó hiedelmeket és „vallásos” tartalmakat. Egyik ilyen volt a különböző területek elnevezési rítusa (*Dindsenchas*), amely mitikus elemek segítségével illesztette be az adott helyet a közösségi emlékezetbe. Ez nem csak az ír nyelv visszaszorulását, hanem az identitás elvesztésének egy apró szeletét jelentette egyben. A „kritikai geopolitika” megalkotójának észrevételeiből jól látszik, hogy ő maga sem tudott eltávolodni gyökereitől, ami témaválasztását és a meta konstrukciókkal (pl. birodalmak, imperializmus) szembeni ellenállásában érhető tetten (Ó Tuathail, 1996).

A klasszikus geopolitika alapvetően a nagyhatalmak narratíváját képviselte, azonban ez bizonyos torzulásokkal járhat, különösen a perspektíva esetében. Guicciardini esetében például a városállam (Firenze) leírása nem egyezhetett meg az addig ismert világ képével, de még a szerző *Itália története* című munkája sem tekinthető a globális történelem alapvető munkájának, hanem egy olyan politikai célnak, melynek Guicciardini a fő hordozója.

Kritikaként fogalmazható meg az is, hogy Mallinson bár számos példát említ (köztük Ciprus bonyolult politikai helyzetét, Irak olaj iránti törekvéseit és görög–török viszony politikai hátterét), ezek mégsem a globális történelem- és világszemlélet jegyeit viselik magukon. A szerző nézőpontja a tradicionális geopolitika szemüvegén keresztül vizsgálja az eseményeket, így csak olyan konfliktusokat említ, ahol nyugati hatalmak (NATO, Amerikai Egyesült Államok) vettek részt. Ezzel szembekerül a *global history* irányzatának

képviselőivel, akik olyan témákat is a vizsgálatukba vonnak, ahol nem csak az európaiak (nyugatiak) a főszereplők.

Összességben elmondható, hogy Mallinson kísérlete egy „új” tudomány megteremtésére nem lehetett maradéktalanul sikeres. A geohistória fogalmának szimpatikus és jól csengő neve ellenére alapjába véve nem tartalmaz mást, mint egy 19. századi történettudományi áramlat – a Leopold von Ranke (1795–1886) nevéhez köthető német realista történeti iskola – véleményét öltözteti új köntösbe. Ez önmagában nem lenne probléma, hiszen a szerző ki is emeli, hogy a számára történettudomány képviselői (így például Thuküdidész, Machiavelli vagy Guicciardini) követendő példák, viszont nem haladja meg azokat a hibákat, melyeket korábban pont ezek a szerzők ejtettek. A szerző többször említi, hogy Guicciardini újszerűsége abban állt és áll a mai napig, hogy nem a szokásos narratívával (miszerint a történelem megismétli magát) élt munkáiban. Szerinte az események „más színek” alatt, de hasonló módon történő lefolyása emberi mivoltunkból fakad. Erre kitűnő példák azok a fejezetek, ahol a két iraki háború mögöttes rétegeit vagy a ciprusi stratégiai víziók angol–oroszl viszonyait mutatja be. Ahogy a Szentírás is írja: *„Ami volt, az lesz újra, és ami történt, az történik megint: semmi sem új a nap alatt”* (Préd 1,9).²

Irodalomjegyzék

Szilágyi István (2018): Geopolitika. PAIGEO, Budapest.

Ó Tualhail, Gearóid (1996): Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space. University of Minnesota Press, Minneapolis.

² A forrás elérhető az alábbi linken: <https://szentiras.hu/SZIT/Préd1>, utolsó hozzáférés: 2023.03.14.

KADLICKÓ GRÉTA¹

NEMZETPOLITIKAI TÉRKÉP 2020-BAN

KÖNYVISMERTETÉS

Csóti György (2020): Trianon után száz esztendővel–Beteljesedik-e a herderi jóslat az elveszített magyarlakta területeken? Kairosz Könyvkiadó Kft., Budapest. 152 p.

Csóti György könyve 2020 novemberében jelent meg a Kairosz Könyvkiadó Kft. gondozásában. A publikáció apropóját a trianoni békeszerződés aláírásának 100. évfordulója adta, amely kapcsán számos könyv és tanulmány látott napvilágot. Csóti György könyve is ide tartozik, amely egyfajta visszaemlékezést nyújt az elmúlt száz esztendőről. A kötet alcíme már önmagában rámutat, hogy a szerző mely kérdésre keresi írásában a választ: beteljesedik-e a herderi jóslat az elveszített magyarlakta területeken? A jóslat, amit Johann Gottfried Herder a XVIII. században fogalmazott meg a következő volt: „A magyarok, mint az ország lakosainak legcsekélyebb része, most szlávok, németek, románok és más népek közé vannak beékelve, s századok múltán talán nyelvüket is alig lehet felfedezni.” A jóslat óta több mint kétszáz év telt el, és bár a szerző szerint a történelem számos csapást mért Magyarországra, és területének nagy részét elvesztette a trianoni békediktátum következtében, az ország mégis talpra állt, és megmaradt egy erős, küzdeni akaró és tudó nemzetnek a Kárpát-medencében.

A kötet bevezetőjét Prof. Dr. Szakály Sándor, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár igazgatója írta. Szakály is a herderi jóslatra reflektál, és felteszi a címben a kérdést: beteljesedik? A szerző azt reméli, hogy nem. Ismerteti, hogy már kétszáz esztendő eltelt a herderi jóslat óta, mi mégis itt vagyunk már több mint 1100 éve a Kárpát-medencében, beolvastva szlávokat, románokat, németeket, akik ide menekültek más népek elől. Szakály szerint összefogással és együtt gondolkodással megmaradhatunk nemzetként és egységként. A bevezető méltatja továbbá a kötet szerzőjét, aki Szakály szerint politikai szerepvállalásával 1988 óta következetesen

¹ Doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi Program.

ORCID 0000-0002-9566-9836

DOI: 10.15170/PSK.2022.03.02.07

képviseli a magyarság érdekeit itthon, és a határainkon kívül egyaránt. Véleménye szerint Csóti György mindenütt ott van, ahol a magyarság sorskérdései szóba kerülnek, és ezeket a megnyilvánulásait olvashatják és tanulhatnak belőle azok, akik a könyvet a kezükbe veszik.

A kötet írója a könyvet egy személyes élménnyel és egyben egy visszaemlékezéssel kezdi, majd következő, a „Nemzetpolitikai helyzet 2020-ban” című fejezetben tér rá a jelenkori viszonyok elemzésére. Ahogy a cím is sugallja, a kötet e része az elszakított nemzetrészek sorskérdéseiről ad számvetést. A szerző hipotézise, hogy Trianon óta minden egyes régió különböző történelmi, társadalmi, gazdasági, politikai folyamaton ment keresztül. Az összehasonlító vizsgálatok során a szerző nyolcvan évet tekint át, és megállapítja, hogy a Kárpát-medence elszakított magyar nemzeti közösségeinek életkörülményeiben jelentős különbségek és hasonlóságok állapíthatóak meg. A szerző szerint három terület magyar lakói viszonylag gördülékenyen élik mindennapjaikat: Ausztria, Szlovénia és Horvátország. Bár a magyarok ezekben az országokban sem kapnak európai szintű kollektív jogokat, és nemzeti közösségként, népcsoportoknak nevezik őket, azonban a származásuk nem hátrány számukra, valamint többnyire jólétben és békében élnek. Merőben más a helyzet a többi régióban. Romániában él a határon túl rekedt magyaroknak több mint a fele. Csóti szerint Erdélyben a rendszerváltozások következtében, bár létrejöttek mérsékelt kisebbségi jogok, de ezek a jogszabályok korántsem tükrözik a valóságot. Véleménye szerint, aki a kisebbségi jogoknak érvényt akar szerezni, azt lehetetlen indokokkal megbüntetik, üldözik. A magyarok körében folyamatosan terítékre kerülő autonómia ügyében a kommunista rendszerre emlékeztető koncepciók perekkkel reagál a román kormány. Azonban a legrosszabb helyzetben az elcsatolt régiók közül a Felvidék van. Az író több példát is felhoz az itt élő magyarság nehéz helyzetére, többek között a 2010-es években létrejött Fico-féle alkotmányellenes kettős állampolgárságot tiltó törvényt, valamint azt az ügyet, amikor 2003-ban kizárták a Beneš károsultakat az elkobzott mezőgazdasági ingatlanok kárpótlásából. A Kisebbségi Jogvédő Intézet évek óta perben áll az Európai Unióval, amely ugyan elismerte a jogsértést, azonban mégsem indít eljárást a szlovákok ellen.

A következő fejezet a magyar külpolitika történelmi mulasztásait tárgyalja. Az író ebben a fejezetben leginkább arra világít rá, hogy az elmúlt 150 évben milyen történelmi hamisításokkal, rágalmakkal, valótlan etnikai adatokkal járatták le a

magyarságot. Kitér az Osztrák-Magyar Monarchia kisebbségeinek nemzeti ébredéseire és nacionalista koncepcióira, egyúttal kritikai hangvétellel elemzi az alternatív törtélemszemléletekre adott korabeli magyar reakciókat. Ugorva 70 évet, a szerző az 1990-es évekkel folytatja. Az emigrációban élő magyarok elbeszélései által szemlélteti, hogy Ceaușescu titkosszolgálat, a Securitate milyen pusztítást végzett az Egyesült Államokban, Kanadában, Nagy-Britanniában, Franciaországban, és más országok híres könyvtáraiban. Az eljárás egyszerű volt: eltávolítottak minden olyan könyvet, ami a magyarságot a magyar történelemszemléletnek meg megfelelően mutatta be. Ismerteti, hogy a rendszerváltás után Antall József miniszterelnök a szerzőt bízta meg, hogy irányítsa a kül- és nemzetpolitikai érdekeinket támogató felvilágosító munkát, melynek eredményeként létrejött a Pro Communitate Alapítvány. A külügyminiszterrel való nézetkülönbségek ellenére számos eredmény is megalósult a magyar emigráció közreműködésének köszönhetően. Többek között ilyen eredménynek fogható fel az 1990-es évek elején újonnan kiadásra került Montgomery könyv, John Flournoy Montgomery tollából. A könyv² írója egy olyan elemzést írt a magyar helyzetről, amely megmagyarázza, hogy Magyarország miért kényszerült bele a II. világháborúba. A szerző ismertetése szerint ezt a könyvet a Securitate korábban mindenholonnan összegyűjtötte és megsemmisítette, így az újbóli megjelenés hatalmas jelentőséggel bírt. Csóti György a fejezet végén egyfajta társadalmi felelősségvállalásra hívja fel az olvasó figyelmét: egy olyan „nemzetpropagandát” kell létrehozni, amely hirdeti és elfogadottá teszi, hogy a szomszédos országokban élő honfitársainknak ugyanolyan joguk van magyarként teljes életet élni szülőföldjükön, mint más európai sorstársainak.

A szerző a negyedik fejezetben a közép-európai rendszerváltásokat tárgyalja 30 év távlatából. Ismerteti, hogy a közép-európai történelmi változásokat két nagy folyamat készítette elő: politikai-társadalmi, valamint gazdasági eseménysor. Politikai előzménynek az író az 1956-os budapesti, az 1968-as prágai, valamint az 1980-as varsói eseményeket sorolja. Olyan mozzanatok, amikor a magyar, a lengyel és a csehszlovák nemzet kifejezte szabadágvágyát és a demokratikus jogállam megteremtésében való hitét. A gazdasági folyamat bemutatásaként a kommunizmus során keletkezett hatalmas adósságot ismerteti az író, amely a

² A legutóbbi kiadás elérhető: Montgomery, John Flournoy (2004): *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Zrínyi Kiadó, Budapest.

gazdasági válsághoz vezetett. A válságot minden szocialista állam másként kezelte, a magyar vezetők a szerző szerint az ország eladósodását választották. Mindezek azonban csak előfeltételek voltak, Csóti szerint ugyanis a rendszerváltás tényleges bekövetkeztét a térség népeinek szabadságvágya és bátorsága tette szükségessé. Véleménye szerint Magyarországon a rendszerváltók közül az egyik leggyorsabb úton, afféle békés átmenetként ment végbe a folyamat, és igazán csak 2010-ben fejeződött be.

A következő fejezetben Csóti a Kárpát-medencei anyanyelvhasználati jogokat részletezi. Az író elsőként a politikai helyzetet elemzi nemzetpolitikai szempontból, és megállapítja, hogy a magyarok a kontinens második legnagyobb őshonos nemzeti közössége, melynek elszakított részei a XX. század szörnyűségei után számszerű kisebbségbe szorultak szülőföldjükön. S bár a rendszerváltás után számos európai országban megtörtént a történelmi igazságszolgáltatás, a magyaroknál ennek még kezdeményeit sem látni. A szerző egyenként veszi sorra az elcsatolt területek anyanyelv használatának ügyét, elsőként a Felvidéket tárgyalja. Csóti bemutatja, hogy a szlovák alkotmány a területén élő őshonos magyarságot másodrendű állampolgárként definiálja, azonban megengedő a nyelvhasználat kérdésében. A helyzet ugyanakkor a gyakorlatban egészen más képet mutat, ugyanis a végrehajtást külön törvény hatáskörébe utalja, ami végsősoron kirekesztő és méltánytalan. Nincs másképp Kárpátalján sem, sőt az író szerint itt egyre rosszabb a helyzet. Az ukránok viszont nem a magyaroktól tartanak, sokkal inkább a majd tízmilliós lélekszámú orosz kisebbségtől. Ennek viszont egyenes következménye, hogy az oroszokra mért nemzeti kisebbségi jogok csorbítása a magyar kisebbséget is halmozottan érinti, hiszen lélekszámuk kevesebb, érdekérvényesítő lehetőségeik pedig korlátozottak. Az ott élő magyarok számára az egyetlen megoldás az lenne, ha a nagyhatalmak és az ukránok békés úton rendeznék nézeteltéréseiket, erre azonban minden bizonnyal még várni kell. Az író az elcsatolt területek bemutatását a száz éve Romániához tartozó magyar lakta területekkel folytatja, ahol „papíron” kielégítőnek látszik az anyanyelv használatának ügye. A valóság azonban itt is más képet mutat, az alkotmányban rögzített kisebbségi passzusok a román politika kirakatelemei, és a románok a gyakorlatban nem tartják be a magyarokat védő jogszabályokat. Komoly kihívást jelent a mai napig a közigazgatási és bírósági ügyekben való magyar nyelvhasználat.

Az egyik legsarkalatosabb pont az anyanyelv használati kérdés során a magyar nyelvű feliratok megjelenítése az utcanévtáblákon, a településeken és a helységnevtáblákon. A szituáció nem jobb az igazságszolgáltatásban, és az oktatási kérdésben sem. Leírva, „papíron” tehát szinte minden megoldottnak látszik, míg a valóságban azonban a románok lavíroznak a nemzetközi elvárásoknak való megfelelés és a belső románosítási törekvések között. A Szerbiához tartozó Vajdaságban az anyanyelv használatra vonatkozó jogszabályi háttér kedvezőnek mondható, mindenkinek joga van a saját nyelvét használni. A gyakorlatban viszont számos esetben nem tartják be a jogszabályokat, melyre a Kisebbségi Jogvédő Intézet sok esetben felhívta a figyelmet. Ilyen sarkalatos ügy az Újvidéki Egyetem Jogtudományi Karának a története, ahol több vajdasági egyetem gyakorlatával szemben nem volt hajlandó a szerb mellett magyar nyelven is meghirdetni a felvételi vizsgát. Az ügy a mai napig nem zárult le, folyamatos a pereskedés az egyetem jogsértő és diszkriminatív magatartása miatt. Az elcsatolt területek közül Horvátországban és Szlovéniában a legrendezettebb a magyarság helyzete, mivel a magyarok ezeken a területeken alkotmányba foglalt államalkotó tényezők. Ezekben az esetekben is problémát jelent azonban az anyagi támogatás hiánya vagy a kis létszámú iskolák fenntartása. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a külhoni magyarok szülőföldön való boldogulásáért folytatott küzdelmet folytatni kell, mind a politikai életben, mind a civil szférában.

A következő, „Nem adjuk fel soha!” című fejezetben a szerző bemutatja a Kisebbségi Jogvédő Intézetet, ahol igazgató szerepet tölt be. Az intézet civil szervezetként, állami támogatásból működik, melynek fő célja, hogy támogassa a külhoni magyarok jogvédelmét. Csóti ismerteti, hogy mivel a tényleges és teljes körű autonómia évtizedek óta nem valósult meg, a legfontosabb feladata az alapítványnak, hogy európai színvonalú megélhetést és jobbiztonságot teremtsen a külhoni magyarok számára. Tevékenységi körük a széles körű jogsegély szolgáltatás nyújtásán és az oktatási, tudományos munkán alapszik. Az író beszámol az intézet elmúlt években elért sikereiről, kudarcairól, valamint a legfontosabb folyamatban lévő ügyekről is.

„A külhoni magyarság önpusztító megosztottsága” című fejezetben az író a címmel összhangban egyfajta szemrehányást tesz és büntudatot kelt a Kárpát-medence utóállamok magyarulterületen élőkkel szemben. Önpusztító széthúzásról ír, ami már három évtizede, hullámszerű mértékben, régióként más-más formában és

időszakban megy végbe. Nehezményezi, hogy az elcsatolt területeken több magyar párt működik, ahelyett, hogy egy pártként összefogva működnének együtt. A fejezet meglehetősen bíráló és megvető hangnemben íródott, amelyet Tőkés László lelkész, európai parlamenti képviselő is túlzónak vél, és levélben válaszol az írásra. Tőkés László szerint Csóti véleménye csak részigazságokat tartalmaz, és sokkolónak tartja az egységes párt koncepcióját. Tőkés emellett azt is bírálja, hogy a szerző figyelmen kívül hagyja százéves „hódoltsági állapotunk” objektív kártételeit, kisebbségbe szakított magyarságunk szükségszerű „elfajulását”, valamint önfenntartásra alkalmas erőtartalékjaink fokozatos és tragikus elapadását. Csóti válaszlevelében elfogadja Tőkés László kritikái észrevételeit, illetve egyetértenek a nagy horderejeű kérdés tisztázásának szükségességében.

A kilencedik és tizedik fejezet egy nemzetközi szinten is visszhangot kiváltó koncepciók pert mutat be. A gyulafehérvári egyoldalú román nyilatkozat százéves évfordulóján két székely fiatait, Beke Istvánt és Szöcs Zoltánt a román állam koholt vádak alapján, öt-öt év letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Az ítélet bizonyítékok nélkül, az ügyvédi védelem megtagadása mellett született meg, úgy, hogy első fokon bizonyítékok hiányában már felmentették a két vádlottat. A cél a szerző szerint egyértelmű: ellehetetleníteni és megfélemlíteni a magyarságot. A két fiatalember védelmében számos tüntetés zajlott le, valamint 2018-ban Beke-Szöcs című konferenciát is szerveztek Budapesten. A Kisebbségi Jogvédő Intézet minden eszközt bevetve harcol a vádlottak ártatlanságért, és miután hosszú hónapok után megszületett az indoklás, beadványt nyújtottak be az Emberi Jogok Bíróságánál. Az ügyben nemrég váratlan fordulat történt, ugyanis a bukaresti Legfelső Ítélezési Fórum befogadta a kérelmüket, ami az esetek 2-3%-ban szokott elfordulni. A fordulat némi bizakodásra ad okot, hogy a két jogtalanul elítélt személy ügyében igazságos döntés születik. Amennyiben ez megtörténik, újra felcsillan a remény, hogy a két egymásra utalt nép megkezdje békés együttélését, és véget érjen Romániában a jogállamiság nemzeti hovatarozáson alapuló megsértése, amely az évtizedek alatt rendszerszintűvé vált.

A könyv utolsó fejezetében Potápi Árpád János nemzetpolitikáért felelős államtitkár epilógusa olvasható. Az államtitkár méltatja a szerzőt, és egyben felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy összetartozásunk nemzetünk legfontosabb éltető ereje, és ahhoz, hogy a magyarságot az elkövetkezendő száz évben is megtudjuk tartani, teljes összefogásra van szükség.

Összegzésképpen elmondható, hogy a szerző széleskörű és komplex összefoglalást nyújt a Trianon óta eltelt száz év nemzetpolitikai eseményeiről. Véleményem szerint Csóti György elemző kötete meglehetősen leíró és történeti jellege, valamint sokszor heves és érzelmekkel teli megfogalmazása ellenére hasznos munka lehet a téma iránt érdeklődő olvasó számára. A könyv további erénye, hogy megfelelő tudományos információk, interjúk és elemzések segítségével segít az olvasónak abban, hogy egy koherens és önkritikus nemzetpolitikai szemléletmódot kapjon az elmúlt száz év eseményeiről. Végül, de nem utolsó sorban a szerző kiválóan vázolja fel az olvasó számára a jelen kihívásait és azokat a veszélyeket, amivel a határon túli magyaroknak és az anyaországon élő magyaroknak szembe kell néznie.